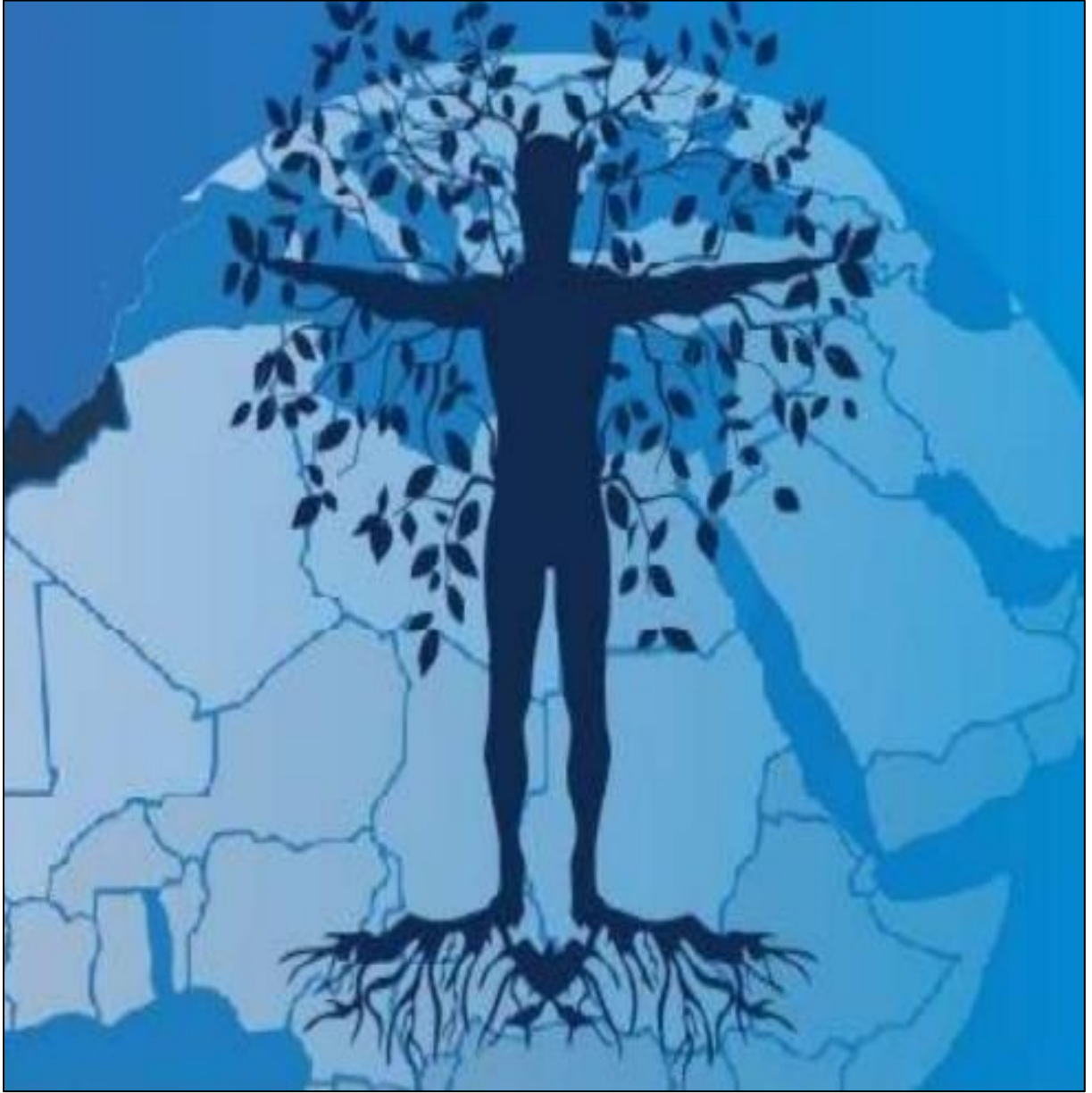

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Cilt/Vol: 2021-Sayı/No: 2

İNSAN - Dünya İnsan Bilimleri Dergisi | HUMAN - World Journal of Human Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insan>

Cilt/Vol- Sayı/No: 2021 - 2 ISSN: 2717-6665

Amaç ve Kapsam

İNSAN Dünya İnsan Bilimleri Dergisi (HUMAN World Journal of Human Sciences) yılda iki kez (Temmuz – Ocak) yayımlanan uluslararası, multidisipliner, hakemli, bilimsel bir dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, insan bilimlerinin her alanında, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler. Dergiye gönderilen her makale, yayımlanmadan önce çift-kör hakemlik sürecinden geçer.

Aims And Scope

HUMAN World Journal of Human Sciences is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (July-January). The journal is a multi-disciplinary academic journal and aims to bring together quality research and compilation articles in the human sciences to the world of science. Every article submitted to the Journal, passes through the double-blind peer review process prior to publication.

Editör
Kapak Tasarımı
Mizanpaj-Ofset Hazırlık
İletişim:

Uluslararası Editör Kurulu

Davud Kapucu
Davud Kapucu
Davud Kapucu
Tel: 0 532 270 81 45 / 0553 666 06 06
E – Posta: cimderaslan@hotmail.com
Davud Kapucu (Türkiye)
Adrian Muhaj (Arnavutluk)
Galib Saylov (Azerbaycan)
Seyfeddin Rzasoy (Azerbaycan)
Zümrüd Mansimova (Azerbaycan)
Sevindzh Alieva (Azerbaycan)
Aynur Khuzhakhmetov (Bashkortostan-Başkurdistan)
Rif Axmadiev (Bashkortostan-Başkurdistan)
Nihada Delibegovic Dzanic (Bosna Hersek)
Chunfeng GE (Çin)
Eldar Hacıyev Nabiyeviç (Dagestan-Dağıstan)
Ali Topçuk (Germany)
Damir Matanovic (Hırvatistan)
Emina Berbic Kolar (Hırvatistan)
Naseem AHMAD (Hırvatistan)
Necat Kevseroğlu (Irak)
Hüseyin Beyoğlu (Irak)
Bekezhan A. Akhan (Kazakistan)
Tashmukhambetov Bauyrzhan Galikhanovich (Kazakistan)
Salamat İdrisov (Kazakistan)
Takir Ospanovich Balykbayev (Kazakistan)
Ahmed Zaki Darhan Zhumakanovich (Kazakistan)
Aldambergenova Gaukhar Turemuratkyzy (Kazakistan)
Karimova Beibitkul Sarsemhanovna (Kazakistan)
Sabri Hizmetli (Kazakistan)
Muhtar Mirov (Kazakistan)
Roza Zh. Kurmankulova (Kazakistan)
Abay Dusenbayev (Kazakistan)
Eshiev Asylbek (Kirghizistan)
Selim Bezeraç (Kosovo)
Moslem Sarbast (Macaristan)
Tahseen Fatıma (Pakistan)
Abdulqodir Toshqulov (Özbekistan)
Obidjon Sofiyev (Özbekistan)
Nozim IKROMOV (Özbekistan)
Svetlana Petrovna Anzorova (Russia)
Skrijelj Redzeb (Serbia)
Radık Galiullin (Tataristan)
Mehmet Karataş (Türkiye)
Kakajan Janbekov (Türkmenistan)
Rahimmammet Kürenov (Türkmenistan)
Index Copernicus - ICI World of Journals, ICI Journals Master List Database, ASOS İndeks,
Acarindex, AJI Academic Journal Index

İndeksler ve Dizinler

İçindekiler/Contents

Cover-Contents /
Kapak-İçindekiler

i-iii

Makaleler/Articles

1-24

Mustafa Karabulut
Melek Gülcü

Beşpeşe” Romanı Üzerine Tematik Bir İnceleme
A Thematic Analysis on Novel of “Beşpeşe”

25-55

Durmuş Ali Arslan
Gülten Arslan

Şanlıurfa Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri
Sociological Analysis of Şanlı Urfa MP’s

56-67

M. Koray Erentürk

İşletme ve Toplum İlişkileri Bakımından Sosyal Sorumluluk Kavramının Önemi ve Kapsamı
Sociological Analysis of the Migration at The Central Black Sea Region and Samsun

68-83

Birsen Çeken
Semih Delil

Arayüzlerde Hacim İlhamı: Yaratıcı UI Tasarım Konseptlerinde 3 Boyutlu Grafikler
Volume Inspiration in Interfaces: 3D Graphics in Creative UI Design Concepts

84-101

Özgür Gedikli

Kamuran Şipal'in Küçük İnsanları
Kamuran Şipal's "Ordinary People"

101-134

Mine BOLATLI

Sosyoloji Teorileri Açısından Türkiye’de Uyuşturucu Suçlarının Açıklanması
Explanation Of Drug Crimes In Turkey In Terms Of Sociological Theories

135-169

Saddam Alnadheef
Filiz Bilgin Ülken

Arap İttifakı’nın Yemen’deki Operasyonlarına El Cezire Kanalının Bakışı
The View of Al Jazeera Channel's on the Arab Coalition Operations in Yemen

170-191

Nükte Sevim Derdiçok

Latîfi Tezkiresi’nde Halk Kültürüyle İlgili Unsurlar
Elements Related to Folk Culture in Collection of Biographies of Latîfi

192-211

Fulya Feyiz
Raziye Şanal

Bir Osmanlı İçeceği: Yemen Kahvesi
An Ottoman Drink: Yemen Coffee

“Beşpeşe” Romanı Üzerine Tematik Bir İnceleme**Mustafa KARABULUT*****Melek GÜLCÜ******Özet**

Beşpeşe adlı roman, Türkiye’de ilk defa farklı bir teknikle kaleme alınmış bir kitaptır. Romanın konsepti şöyledir: Murathan Mungan romanı başlatır ve ilk bölümü kaleme alır. Faruk Ulay, onun bıraktığı yerden başlayarak ikinci kısmı yazar. Elif Şafak ise üçüncü bölümü kaleme alır. Daha sonra sırasıyla Celil Oker romanı devralır ve Pınar Kür ile roman sona erer. Burada önemli husus romanı devralan yazarın önceki kısımlara müdahale etmemesidir. Yazarlar, kendi bölümlerini kaleme alırken üsluplarından taviz vermeksizin hikâyenin iskeletine sadık kalırlar. Bununla beraber hikâyelerde yer yer kopukluklar meydana gelir. *Beşpeşe*’nin en önemli özelliği konusundan ziyade yazımındaki tekniktir. Beş yazar birbirlerinden farklı olarak ana öyküyü beş ayrı yerinden devralarak sürdürürler.

Beşpeşe’nin ortaya çıkmasında ön ayak olan Bülent Erkmen bu romanın nesne-kitap projesi olduğunu belirtir. Bu eserde genel olarak iyi-kötü, olumlu-olumsuz diye kesin çizgilerle belirlenen kişiler yoktur. Romanın kişi kadrosunu genel olarak Zehra, Zehra’nın anne ve babası, anneannesi, Fatin Bey, Rıdvan ve Vedia Hanım oluşturur. Romanda öne çıkan temalar şunlardır: aşk, seksek oyununun gizemi, Türk kültürüne ve geleneksel değerlere yabancılaşma, ihanet, yabancı markalara özentisi, “11” sayısının sırrı, rüya, cinsel taciz, cinayet, ölüm, cahiliyetin ağır faturası, eşcinsellik, Türk sinemasına yönelik olumsuz bakış vb. Bu çalışmada *Beşpeşe* adlı romanın tematik düzlemde incelenmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Beşpeşe romanı, roman tekniği, romanda tema.

* Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adıyaman. E-mail: mkarabulut@adiyaman.edu.tr

** Doktora öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman. E-mail: melek.gulcu@hotmail.com

A Thematic Analysis on Novel of “Beşpeşe”

Abstract

Beşpeşe novel is a book penned a different technique for the first time in Turkey. The concept of the novel is as follows: Murathan Mungan starts the novel and writes the first part. Then Faruk Ulay writes the second part, starting from where Murathan Mungan left off. Elif Şafak writes the third part. Later, Celil Oker takes over the novel and the novel ends with Pınar Kür. An important point here is that the author who took over the novel did not interfere with the previous parts. The authors stick to the skeleton of the story without compromising their style while writing their own chapters. However, there are also some disconnections in the stories. The technique in the writing of this novel is more important than its subject. Five authors separately examine the main story from five different locations.

It is an object-book project as Bülent Erkmén, who is the idea father of this novel, says. In this work, there are no people who are determined by certain lines as good-bad, positive-negative. Personality of the novel is generally Zehra, Zehra's mother and father, grandmother, Fatın Bey, Rıdvan and Vedia Hanım. The themes that stand out in the novel are: love, the mystery of the hopscotch game, alienation and betrayal of Turkish culture and traditional values, the ambition of foreign brands, the secret of the number "11", dream, sexual harassment, murder, death, heavy bill of ignorance, homosexuality, negative for Turkish cinema. view etc. The purpose of this article is to analyze the novel named Beşpeşe in a thematic way.

Key Words: The Novel of Beşpeşe, novel technique, theme in novel.

Giriş ve Yöntem

Birden çok yazarın ortak olarak kaleme aldığı romanlar, farklı tarzda yazılmış eserlerdir. Edebiyatımızda bu tarzda kaleme alınmış romanlar Tanzimat edebiyatı ile başlar. Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın 1891'de birlikte yazdığı *Hayal ve Hakikat* adlı eser 1891'de yayımlanır.¹ “Roman sırasıyla Ahmet Mithat tarafından yazılmış ‘İfade’, Fatma Aliye tarafından yazılmış ‘Vedad’ ve yine Ahmet Mithat tarafından yazılmış ve ‘Zeyl’ başlığı taşıyan ‘Vefa’ ve ‘İsteri-Histérie’ kısımlarını içerir” (Karakoç, 2015: 162). Cumhuriyet döneminde ise Melih Cevdet Anday ve Arif Damar'ın birlikte kaleme aldıkları *Yağmurlu Sokak* adlı roman bu tarzda kaleme alınmıştır.

Bu niteliğe sahip kitap biçiminin “dünyada bilinen ilk örnekleri El Lissitzky'nin *İki Kareden* ve Mayakovski'nin *Ses İçin* adlı kitaplarıdır” (Tunca, 2004). Jack Kerouac ve William S. Burroughs 1944'te yazdıkları *Ve Hipopotamlar Tanklarında Haşlandılar* ile Christopher Robinson ve Gavin Kovite'in birlikte kaleme aldıkları *War of the Encyclopaedists* adlı eserler de birden fazla yazarlı romanlardandır.

*Beşpeşe*², Türkiye'de ilk defa uygulanan, beş yazarın birlikte yazdığı, farklı bir roman tekniği ile kaleme alınmıştır. Bu roman, konsepti ve tasarımını Bülent Erkmén'in yaptığı, alışık olunmayan türden bir nesne-kitaptır.³ Roman, ‘Beşibiryerde’ formuna bağlı olarak hazırlanmıştır (“Beşibiryerde, Beşpeşe...”). Sürekli yeniğin ve farklı olanın peşinde olan ünlü grafik tasarımcısı Bülent Erkmén, 2002 yılında Murathan Mungan'a bu projесinden bahseder:

Bildiğimiz kitap, içindekini taşıyan kitaptır; yazı, resim, çizgiyle o kitaba o metni taşıtırız. Nesne-kitap ise kendisini de taşıyan kitaptır. Beşpeşe projesi şu temel fikirlerden oluşuyordu:

¹ “Gayetle câlib-i enzar-ı ibret olan şu fıkra iki kısımdır. Bir kısmı fâzılât-ı nisvan-ı Osmaniyemizden olup bir hayli âsârı Tercüman-ı Hakikat'imizin sütunlarını tezyin etmiş olan bir hanımefendi kaleminden ‘Vedad’ sernamesiyle sadır olmuştur. İkinci kısmı ise güya fıkranın esasen mütealliki olan Vefa tarafından bu muharrir-i acize yazılmış bir mektup suretindedir ki hakikatte kalem-i acizin mahsul-i naçizidir. Bu da ‘Vefa’ diye derc olmuştur.” Ahmet Mithat-Fatma Aliye, *Hayal ve Hakikat*, (Günümüz Türkçesi ve Çevrimyazı Fatih Altuğ). İstanbul [1892] 2015, s. 79.

² Murathan Mungan, Faruk Ulay, Elif Şafak, Celil Oker, Pınar Kür, *Beşpeşe*. (Kitap Konsepti ve Tasarımı: Bülent Erkmén), Metis Yayınları, İstanbul- 2014.

³ “Nesne kitap: Kitabın nesnesiyle kurulan ilişkiyi, kitabın yerleşik kurallarına, arklı dönemlerde ve bağlamlarda yapılan müdahaleleri hatırlayarak yeniden gözden geçirilmesidir. (H. Burak Kuyuş, Nesne Kitap // Sıra, "Kitap Nesnesi"nde, 08.02.2012.

Beş ayrı yazardan beş ayrı bölüm olsun, romanın bütünü ve beş bölümün her biri karmaşık bir aşk hikâyesi üstüne kurulsun. Murathan Mungan kurup başlatacağı. Faruk Ulay soğutacak, Elif Şafak karıştırarak, Celil Oker gelecek, Pınar Kür ise toparlayıp bitirecekti. (Erkmen, 2004).

Roman; beş ayrı yazarın kendi sanat ve dünya görüşüne göre yazdığı, her bir bölümün aşk temi üzerine kurulu olduğu, beş ayrı bölümden meydana gelir. Bu bağlamda bölümlerde olay akışı ve kişilerin karakteristik özelliklerinde kısmi değişiklikler görülebilir. “Her yazarın kendisini kendisi yapan edebi özelliklerini bir yapı içerisinde kurması isteği”(Arslan, 2004) romanın önemli bir tarafıdır.

Kitabın ortaya çıkışında ilk söz hakkı Murathan Mungan’a verilir. Onu sırasıyla Faruk Ulay, Elif Şafak, Celil Oker ve Pınar Kür izler. Her yazar kendinden önceki yazarların bölümünü okuyup ortalama iki ay içinde kendi bölümlerini yazacaktır ve hiçbir yazar geriye yönelik herhangi bir düzeltme ve değiştirme gibi birtakım tasarrufa sahip olmayacaktır. Bu kurallar çerçevesinde Bülent Erkmen’in tasavvur ettiği gibi farklı formda kurgulanmış bir roman ortaya çıkmış olur.

Olay Örgüsü ve Tematik İnceleme

1. Olay Örgüsü

Beşpeşe, beş farklı yazarın kendi üslubuna göre kurguladığı bir kitap olduğundan her yazarın konuyu ele alış tarzı, kahramanların ruh halleri ve tematik algı başkalaşır. Bu sebeple romanda olay örgüsüne göre yeni ve farklı temalar yer alır.

I. Bölüm

Romanın elli üç sayfalık ilk bölümünü 2002 yılının eylül ve ekim aylarında yazıp bitiren Murathan Mungan, işin oyun kısmını çok sevdiğini belirterek şunları kaydeder:

Böyle bir oyuna katılarak, 'Peki bundan sonra ne olacak?' diye eğlendim, merak ettim, dikkat gösterdim. Yalnız, benimle açıldığı için bir tuzağı vardı; bir hikâye uydurmam, karakterler için de bir oyun kurmam gerekiyordu. Bir de tabii, benden sonraki arkadaşlara yeterli ipuçları vermek, onlara kendi oyun sahalarını açacakları yerler inşa etmek, bir ölçüde de Celil Oker, Faruk Ulay, Elif Şafak ve Pınar Kür'e salkım saçak bir şeyler bırakmak gerekiyordu; bir tür göz kırpması yani. Bu nedenle kendi bölümümde mümkün olduğu kadar

kesin, kararlı bir sona bağlanmış karakter, durum, olay yaratmamaya çalıştım. (Tempo Dergisi, 1 Temmuz 2004).

Mungan'ın kaleme aldığı bu bölüm, onun *Beşpeşe*'yi polisiye roman türünde tasarladığını gösterir. Olay örgüsünde cinayet olup olmadığı belli olmayan gizemli bir ölümün yer alması, roman kişilerinden gazeteciliğe “adli muhabir” olarak başlayan Rıdvan'ın, vak'anın nasıl gerçekleştiğini ortaya çıkarmak için polisiye roman yazmaya soyunması, protagonistin de buna sıcak bakması bu tezi doğrular niteliktedir.

Olay Örgüsü

Hâkim bakış açısıyla anlatıldığı, olayların anlamlı bir bütünsellik içerisinde verilmediği bu kısımda, bölümler birbirinden bağımsızdır. Dolayısıyla bölümler zincirleme olarak biri diğerinin devamı şeklinde kurgulanmayıp nedensellik ilişkisinden yoksundur.

Birinci bölüm, zamanın kronolojik ilerleyişine göre değil geriye dönüş tekniğiyle⁴ romanın başkışısı olan Zehra'nın çocukluğuna dönmesiyle başlar. Bu bölümde annesini on bir yaşındayken kaybeden Zehra'nın annesinin ölümüyle ilgili detaylar yer alır. Annesi Cihangir'deki bir apartmanın altıncı katından düşerek ya da düşürülerek ölmüştür. İntihar ettiğine dair de şüpheler olmasına rağmen ölümüyle ilgili sır perdesi hâlâ aralanamamıştır. Romanın kurgusu bu düğüm üzerine kurulur. Birinci bölümden kitabın sonuna kadar bu düğüm devam eder ve okuyucunun merak duygusu sürekli canlı tutulur.

İlerleyen kısımlarda Zehra, yirmi bir yaşında ve Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü son sınıf öğrencisi olarak karşımıza çıkar. Hocası Fatin Bey'in verdiği bir ödevle hocasının dikkatini çekmesi, Fatin Bey'in fiziksel ve kişilik özellikleri anlatılır. Eserde yeniden geçmişe dönülerek Zehra'nın babası, anne-babanın aralarındaki ilişkisi, babasının annenin ölümüyle bağlantısı işlenir. Cenaze töreni, Zehra'nın annesinin ölümü üzerine daha önce yüzünü bile görmediği anneannesiyile tanışması, olayın taşındığı mahalleden ve evden taşınmaları geriye dönüş tekniğiyle anlatılır. Zehra, Fatin Bey'in verdiği başka bir ödev nedeniyle saha

⁴ “Geriye dönüş tekniği; dış zamana, takvime bağlı olarak devam etmekte olan olayların durdurularak geçmişe dönüp onları aktarma yöntemine denir. Okuyucuda kişiler ve olayların geçmişi, öncesi, başlangıcı hakkında beliren merakları giderici bir işleve sahiptir. Bu tür geriye dönüş tekniğine eksikleri giderici özelliğinden dolayı ‘tamamlayıcı dönüş’ denir. Bazı sorunların, soruların, düğümlerin, merakların çözümünü elde etmek üzere yapılan geriye dönüşlere de ‘aydınlatıcı’ ya da ‘çözücü geriye dönüş tekniği’ denir. Bu teknik özellikle polisiye romanlarda uygulanır” (Çetin, 2006: 193).

çalışmasına çıkar ancak karakola düşer. Fatin Bey onu buradan kurtarır. İlerleyen kısımlarda Fatin Bey ve resmen ayrılmadığı fakat ayrı yaşadığı karısı Vedia Hanım'ın tanıtımına geçilir.

Yazar, bu kısımda farklı bir teknikle sekizinci alt bölümden başlayarak geriye doğru gider. Sekizinci ve yedinci bölümde Zehra'nın hoşlandığı erkeklerin genel özelliklerinden bahsedilir. Oldukça güzel ve alımlı bir genç kız olan Zehra, kendi dış görünüşünün aksine çirkin erkeklerden hoşlanır. Bu arada Zehra'nın sevgilisi Rıdvan tanıtılır ve onun dini yönü, tasavvufla olan bağlantısına değinilir. Rıdvan'ın polisiye roman yazma merakı vardır. Romanda Nietzsche'nin kadın erkek ilişkileri kapsamında Zehra'nın ilişkilerini sorgulaması da yer alır. Zehra'nın cinsellikle ilgili deneyimleri ve görüşlerine, Rıdvan'ın polisiye roman kapsamında Zehra'nın annesinin ölümünü konu edinmek istemesi, onu ikna etme çabaları anlatılır.

Sonra ise anneanne, Zehra'nın annesinin evlatlık olduğunu söyleyerek maziye döner, olayın ayrıntılarını Zehra'ya anlatır ve Zehra'nın hissettiği farklı duygular ile sona erer. Kitabın Murathan Mungan'a ait olan bu kısmı ucu açık bir sonla da biter. Zira her ne kadar daha önceki bölümlerde Fırat'tan bahsedilirse de: *“Üstelik daha ‘yaralı yüz Fırat’la tanışmamıştı. Kimse tanışmamıştı. Fırat’ı tanımak, herkes için yeni bir başlangıç demektir.”* (s.53).⁵ ifadesi onun diğer yazarlara bu başlangıçlar için göz kırptığını gösterir. Yazar; yarım bırakılmış, cevaplanmamış birçok soru ve bitmemiş, tamamlanmamış sonla bir anlamda diğer yazarların önünü açarak kurgunun sağlam bir şekilde işlenmesine kapı aralar.

Genel olarak değerlendirildiğinde olay örgüsünde dikkati çeken bir diğer husus ise çatışmadır. Romanda Fatin Bey'in yakışıklılığı, karizması ve kadınlar üstündeki büyüğü ile Rıdvan'ın akıl almaz çirkinliği karşı karşıyadır. Yazar fiziksel olarak Fatin Bey'i yüceltirken Rıdvan'ı yerden yere vurur. Zehra genel olarak çirkin erkekleri tercih ettiği hâlde Fatin Bey'in yakışıklılığına kapılması, ondan etkilenmesi; Zehra'nın duygu, düşünce ve davranış bakımından çatışması olarak yorumlanabilir. Ayrıca Zehra fütursuzca erkek arkadaşlarıyla birlikte olur ve kısa film yarışması için cesur sevişme sahneleri çeker. Fakat Üsküdar'daki bir tarikat evine gitmesi, tasavvufi aşka göre gerçek aşk nesnesinde “suretin” çirkin olması nedeniyle Rıdvan'ı tercih etmesi (?), sık sık bu toplantılardaki konuşmaları hatırlaması, Allah'ı anması Zehra'nın yaşadığı bir çelişki ve çatışma unsuru olarak okuyuculara sunulur.

⁵ Romandan alıntılar parantez içerisinde sayfa numarası kısaltmasıyla (s.59 vb.) verilecektir.

II. Bölüm

Faruk Ulay, otuz sekiz sayfadan oluşan bu bölüme 2002 yılının kasım ayında başlar ve 2003 yılının ocak ayında bitirir. Deneysel metinlerin hareket, ses ve görüntüyle bir araya getirilmesi üzerinde çalışan öykü ve roman yazarı olan Faruk Ulay, Murathan Mungan'ın başlattığını romanı sürdürürken özellikle sorumluluk duygusunun ağırlığı altında kaldığını belirtir.⁶ Çünkü Mungan'ın bıraktığı ipuçlarını iyi değerlendirememek ve kendinden sonra gelenlerin işine ket vurmak endişesini taşır. Bu yüzden diğer yazarların kendi olay örgüsünden bir şey kapmadıkları takdirde Mungan'ın yazdığı bölüme gitmelerini sağlamak adına vak'ayı kısa bir zaman dilimi içine sıkıştırmaya çalışmıştır. Romanın özellikle bu bölümünde tasvirlerde yer yer abartılar görülür.

Olay Örgüsü

Faruk Ulay'ın yazdığı bölüm 17 Mayıs Cumartesi saat öğleden sonra dört civarlarında başlar ve akşam tam onda biten altı saatlik bir süreyi konu edinir. Bir önceki bölümün aksine romanın bu kısmı tek bir “part” olarak düzenlenmiştir. Diyalojinin oldukça fazla yer tuttuğu bölümde vak'a, yazar anlatıcı tarafından nesnel bir tutumla aktarılır. Mayısın on yedisi, günlerden cumartesi ve saat dört olmak üzeredir. Zehra, annesine giderken Bağdat Caddesi'nde bir pastaneden börek, çörek ve kek alır. Yiyecek paketlerini düşüreceği anda Fırat onlardan birini havada yakalar. Sonrasında Fırat, Zehra'yı, Yeşim ve Selin'in oturduğu masaya götürür ve onlarla tanışır.

Saat, dördü on geçmektedir. Zehra, akşamüstü çayına anneannesine gitmek üzere yola çıkmalı bir buçuk saat olmuştur. Bugün ayın on yedisi ve Zehra'nın doğum günüdür. Anneanesi Zehra'yı Erenköy Kız Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı günlerden kalma bir öğrencisiyle tanıştıracak ve torununu sağlam bir geleceğe taşıyacağına inandığı hediyeyi verecektir. Fırat, anneannesinin Zehra'yı tanıştırmayı düşündüğü gençtir. Ayrıca Zehra'yı daha önce çektiği kısa filminden dolayı tanınmasına rağmen Zehra bundan habersizdir. Bu nedenle kendisini detaylı bir şekilde Yeşim ve Selin'e tanıtan Fırat'a şaşkınlıkla bakar. Yeşim ve Selin, biri yeşil diğeri ela gözlü, sarı saçlı, ipincecik, upuzun boylu, ağır makyajlı birer mankendirler. Fırat da en az kızlar

⁶ “Romanın adı: Beşpeşe”, Tempo Dergisi, 1 Temmuz 2004.

kadar göz alıcı yakışıklılıkta biridir. Fırat yetiştiği ortamın etkisiyle rahat, duygularını açıklamada serbest biridir. Bir zamanlar Zehra'ya hissettiği duyguları bir çırpıda dile getirir.

Saat beşte, Fırat ve Zehra, Fırat'ın arabasıyla köşke gitmek üzere yola çıkarlar. Yolda Fırat kendisi ve dedesi hakkında detaylı bilgiler verir. Zehra da biraz anneannesiyle olan ilişkilerinden bahseder. Saat beşi çeyrek geçe Erenköy'e varırlar. Fakat bir türlü arabadan inemez, uzun bir sohbete dalarlar. Zehra, bu sohbet sırasında Fırat'ın bariz bir şekilde Türk düşmanlığı yaptığını görünce şaşkınlığını gizleyemez. Romanın bu esnadan sonrasındaki olay örgüsünde Türklüğe, Türkiye'ye, Türk kültürüne saldırılar görülür. Köşkten ayrıldıktan sonra Fırat Zehra'yı evine bırakır. Bu esnada da Fırat, Türklüğe yönelik saldırılarına devam edince Zehra, ona çıkışır. Bir şeyler yemek için sıradanan bir bistroya girerler. Burada konuyu değiştirerek “aşk” üzerine konuşmaya başlarlar. Zehra, Fırat'tan etkilenir ve sohbet uzar. Ancak konuşma birden Zehra'nın annesinin ölümüne gelir. Fırat, konuyu bildiğini söyleyince Zehra, şaşırır ve duydukları karşısında irkilerek konunun kapanmasını ister. Zehra, Fırat'tan düşünmesi için zaman ister. Saat dört sularında başlayan görüşme tam onda biter.

III. Bölüm

Elif Şafak, otuz sekiz sayfadan oluşan romanın bu bölümüne 2003 yılının mart ayında başlar, nisan ayında bitirir. Derin psikolojik analizlerin şiirsel bir anlatımla verildiği vak'a insanı sıkımsaz, okuyucuyu sarıp sarmalayarak kolayca içine çeker. Ulay'ın bıraktığı yerden devam eden Elif Şafak, romanda farklı erkekler arasında seçim yapmak durumunda kalarak sıkışmış bulduğu Zehra karakterini, o çıkmazdan kurtarmak için çalıştığını ifade eder. *"Herhalde en keyiflisi, benden önceki yazarların göz kırpmalarını görmek oldu" diyen Şafak, kendisinden sonra gelenlere benzer şekilde küçük iplikler bıraktığını söylüyor.*" (Tempo, 1 Temmuz 2004).

Olay Örgüsü

Romanın bu bölümü, birbirinden kopuk on bir bölümden oluşur. 18 Mayıs Pazar günüdür. İlk bölümlerde ikinci kişili anlatım, “sen” ifadeleri kullanılır, daha sonraki bölümlerde ise olaylar, gözlemci anlatıcı tarafından aktarılmaya başlanır. Vak'a, Zehra'nın bütün cesaretini toplayıp çocukluğunun geçtiği Cihangir'deki Kallavi Apartmanı'na gitmesiyle başlar. Amacı, Fırat'ın karşısına düğümleri çözülmüş bir hikâye ile çıkmaktır. Annesinin ölümüyle ilgili tek

görgü tanığı, inmeli yaşlı kadın ve kedisi Sultan'dır. Yaşlı kadın, on üç yıl önce (Zehra'nın annesinin ölümünden iki yıl önce) kısmi felç geçirir, bedeninin yarısı donar ve yatağa mahkûm olur. Son iki sene içinde durumu ağırlaşır. Bazen kısa bir zaman öncesini hatırlamazken bazen de en eski hatıralar dilinden dökülür. Kedisi Sultan ve diğer kedilerle birlikte Kallavi Apartmanı'nın altıncı katında yaşar. Kendisine kapıcının âmâ olan kızları bakar. Zehra'ya kapıyı bu kızlardan biri açar. İçeride hâkim olan idrar ve gaz kokusu, Zehra'nın midesini bulandırmaya yeter çünkü son zamanlarda kokuya hassasiyeti artmıştır. Kadının başı geriye düşmüş, ağzı açık horlamaktadır. Zehra, mutfığa yönelerek yaşlı kadına çorba pişiren âmâ kızın yanına gider ve ona birtakım sorular sorar. Zehra, kızın verdiği bilgilerden ve yaptığı tariften Fatin Bey'in buraya daha önce iki kere geldiğini öğrenince öfkelenir. Hırkasını almak için odaya girdiğinde yaşlı kadın konuşmaya başlar. Annesinin ölümüyle ilgili olmasa da annesiyle ilgili övgü içeren sözler sarf eder. Sapsarı olan Zehra, kapıyı çarparak kaçarcasına merdivenlerden iner.

Zehra, babasının suçsuz olduğunu, annesini onun öldürmediğini düşünmektedir; fakat babasını suçsuz ilan etmek, annesinin kendisini bırakıp gitmesi, onu bile isteye terk etmesi demektir. Böyle olduğunu düşünmek onun canını çok acıtır. Öğleden sonra saat iki otuzda Fatin Bey'i ziyaret eder. Kapıyı Fatin Bey'in tek gecelik sevgilisi kızıl saçlı, güzel bir kadın açar. Odaya gecedan kalma, uykusuzluk ve şehvet sinmiştir. Bu koku Zehra'yı idrar ve gaz kokusundan daha çok rahatsız eder, midesi bulanır. Fatin Bey'in gelmesiyle şuh kadın ortadan kaybolur. Fatin Bey içkili ve yorgundur; gözlerinin önü mor halkalıdır. Zehra, ona hakkında neden araştırma yaptığını sorar. Fatin Bey, o eve gittiğini saklamayarak itiraf eder. Zehra, annesini öldüren adamın kim olduğunu sorduğunda Fatin Bey, onu dehşete düşüren bir cevap verir: "Ben değil baban biliyor olmalı..." Zehra, kendini banyoya zor atar, kusmaya başlar. Banyodan çıktıktan sonra Fatin Bey, yaşlı kadının evine gitme gerekçesi olarak Vedia Hanım'ı gösterir. Tesadüfen Zehra'nın kompozisyonunu okuyan Vedia Hanım ondan detaylı bir araştırma yapmasını istemiştir. Zehra, bir kez daha şaşırır.

Zehra, akşam saat altı buçukta Vedia Hanım'ın evine gider. Tam sekiz dakika sonra gelen Vedia Hanım'a sormak istediklerini bir türlü sormaz ve zaman kazanmak ister. Zehra, Vedia Hanım'dan etkilenerek büyüüne kapılır. Birden hayatta hiç âşık olmadığını farkına varır. Bu kadınla aralarında temassız bir erotik hava oluşur. Zehra, Vedia Hanım gibi bir kadının

erkeklerle sevgili olabileceğini ancak sadece yine bir kadına âşık olabileceğini düşünür. Zehra, onu usta bir anne olarak görür. Bunca zamandır ihtiyacı olan her şeyi tek bir kadında bulur. Hizmetçinin getirdiği börekten bir dilim alır ve çayını yudumlar. Ancak daha fazla dayanamayıp burada da kendini banyoya zor atar. Çıktığında Vedia Hanım'ın her şeyi anladığını düşünür. Çünkü Zehra hamiledir. Vedia Hanım: “Şimdi ne yapmayı düşünüyorsun?” diye sorar.” Çatallaşmış çocuk sesiyle: “Artık lüzum kalmadı.” diyerek aşkın gelip kendisini bulduğunu söyler.

IV. Bölüm

Polisiye roman yazarı Celil Oker, kendine ait kısma 2003 yılının ağustos ayında başlar ve ekim ayında bitirir. Bölüm, kendi içinde dört alt bölümden oluşur ve diğerlerine nazaran daha uzun olup kırk beş sayfadır. Murathan Mungan'a ayrılan ilk bölümden itibaren kitabın polisiye roman olduğuna dair ipuçları burada da karşımıza çıkar. Annenin esrarengiz ölümü, sır perdesinin aralanamaması, Zehra'nın sevgilisi Rıdvan'ın polisiye roman yazarı olması bunlardan sadece birkaçıdır. Nitekim bu bölümde de Rıdvan'ın Zehra'nın annesinin ölümünü konu edindiği polisiye roman yazma sürecine ait olması akıllara “Bu romanın türü acaba polisiye mi?” sorusunu getirir. Fakat Celil Oker, bunu kabul etmez. Ona göre *Beşpeşe*, bünyesinde polisiye özellikler taşısa da bu durum polisiye roman olarak anılması için yeterli değildir. Polisiye romanların vazgeçilmez ögesi cinayet/cinayetlerdir. Bütün roman bu cinayet vak'ası üzerine kurgulanır, cinayetin detayları araştırılarak katil ortaya çıkarılmaya çalışılır.

Roman, bir ölüm vak'asıyla başlar fakat bu ölüm nedeninin cinayet olup olmadığı belli değildir. Cinayet olabileceği gibi intihar veya kaza da olabilir. Korku, heyecan ve gerilimin olmadığı romanda, başından sonuna kadar merak unsuru diri tutulur ve düğüm bir türlü çözülmez. Düğümü çözmek için bir dedektif ya da polis teşkilatından bulunmamaktadır. Ancak asıl mesleği gazetecilik olan Rıdvan, bu işi gönüllü olarak üstlenir, dedektifliğe soyunarak cinayeti çözmek için uğraşır. Delilleri toplar ve değerlendirir. Mantık yürüterek çözüme ulaşmaya çalışır. Romanın sonunda düğüm çözülür. Ne var ki ortada bir cinayet, katil ve maktul olmadığı için suçlular cezalandırılmaz. Hülasa roman, polisiye özellikler taşır ancak polisiye roman değildir.

Olay Örgüsü

Olay örgüsünün oldukça sığ olduğu roman, Rıdvan'ın iç sesi ve diyaloji üzerine kuruludur. Hâkim bakış açısıyla kaleme alınan, dört bölümden oluşan bu kısmın bel kemiğini üçüncü bölüm oluşturur. Bu bölüme yönelik kayda değer tek olay, Zehra'nın ansızın ortadan kaybolmasıdır. Zehra'nın Fırat'ın teklifini kabul edeceğini söylemesi, Fırat'ın eve gelmesi üzerine ortadan kaybolması çelişki olduğu kadar düğüm unsurunu da içinde barındırır.

Bölüm, Rıdvan'ın evinde geçer. Rıdvan, Zehra'yı ve annesinin ölümünü konu edinen polisiye romanını tamamlamakla meşguldür. Lakin bir türlü konu ilerleyemez. Kurguyu bile tam anlamıyla oturtamamıştır. Sürekli uykusu gelmekte, bir türlü konsantre olamamaktadır. Zehra'ya “Zuhal” ismini verir ancak soyadında kararsızdır. Bunun için İstanbul 1. Bölge alfabetik telefon rehberine bile bakar. Sanki Zühal'in annesine bir ad, Zuhal'e de bir soyad verince kurgu kendiliğinden oluşur ve roman tamamlanır. Odanın içinde gidip gelir; kendine bir kahve yapar ve masaya oturur fakat nafilidir. Kendi iç sesiyle konuşurken kapı çalar. Gelen Zehra'dır; bitkin ve yorgun görünmektedir. Elinde bir demet çiçek vardır. İçeri geçen Zehra, pencerenin kenarına gider ve manzarayı izlemeye başlar. Sınavlar, Fırat ve daha başka sebeplerden ötürü az da olsa gergindir. Rıdvan'a Fırat'tan bahseder. Fırat'ın, annesinin nasıl öldüğünü bildiğini iddia eder. Rıdvan bir küfür savurur. Ayağa kalkmak ister ancak yapamaz ve dizlerinin üstüne çöker kalır.

Zehra, Fırat'ın yardımını kabul edip etmemekte kararsızdır. Zira ona tam olarak güvenmemektedir. Rıdvan, bir sigara yakar. Zehra, sigaranın dumanından rahatsız olur, banyoya koşar ve kusar. Rıdvan, Zehra'nın hamile olup olmadığı konusunda şüphelenir. Banyodan çıkan Zehra, çalışma masasının önündeki döner koltuğa oturur, Rıdvan ona su getirir. Daha sonra Fırat'ın teklifi hakkında konuşurlar. Zehra, Rıdvan'ın romanı bitirmesi, kurguyu tamamlaması için yardımcı olur. Rıdvan'a yardım ederken anne ve babasıyla ilgili bazen gerçek çoğu zaman da kurmaca olan bilgiler verir. Fakat kurgunun gidişatı Zehra'yı sinirlendirir. İşin içinden çıkamayacağını düşündüğünden olsa gerek Fırat'ın yardımını kabul edeceğini söyler. Zehra dışarı çıkmaya hazırlanırken kapı zili çalar. Gelen Fırat Pulokur'dur. Fırat, yukarı çıkar; Zehra, Rıdvan'ın tuvalete gitmesini fırsat bilerek ortadan kaybolur. İçeri giren Fırat ve Rıdvan çok meraklanır. Aslında Rıdvan ve Fırat birbirlerini daha önceden tanımaktadırlar. Aralarında vak'ayla ilgili yazışmalar olmuştur. Fırat, Rıdvan'a romanını öğrenmesi için yardımcı olacaktır.

Ancak Rıdvan bunu istemez çünkü anlaşma bozulmuştur. Bunun üzerine Fırat kapıya doğru gider, Rıdvan ise çalışma masasına oturarak bilgisayarını açar.

V. Bölüm

2003 yılının aralık ayında romana başlayan Pınar Kür, 2004 yılının ocak ayında romanın kendine ait bölümü bitirir. Pınar Kür için romanı tamamlamak hiç kolay olmamıştır. Kür, bu hususta şöyle der:

Projeye oyun olarak yaklaştığım gibi kendi metnimi de bir oyun teorisi üzerine kurdum. Zaten Murathan'ın metninden bir seksek oyunu çıkmıştı, o seksek oyunundan hareketle tiyatro oyunu, satranç oyunu, vs üzerine gittim. Kitabın ana karakteri olan kızın vahim durumunun biraz da deliliğe yatkın olduğunu düşünerek hareket ettim. Bir de daha önceki yazarların ihmal ettiği anne ve baba tipini öne çıkarmayı düşündüm ki o kızın geçmişi biraz temellensin. (Tempo Dergisi, 1 Temmuz 2004).

Kırk sekiz sayfadan oluşan bölüm, kendi içerisinde dokuz alt başlık taşır. Romanın bu kısmında anlatıcı, “özne anlatıcı/kahraman anlatıcı” olarak Zehra’dır. Zehra, anneannesinin ölümüyle ilgili detayları, tavan arasında bulduğu küçük kutudan çıkan gerçekleri, Rıdvan’ın yazdığı polisiye romanı silmesi, Fatın Bey ve babasıyla konuşması neticesinde öğrendiği gerçekleri, gördüklerini, duyduklarını, duygu ve düşüncelerini, iç konuşmalara da yer vererek bizzat kendisi anlatır.

Olay Örgüsü

Sıcak bir yaz mevsimidir. Zehra, sabahın erken saatlerinde telefonun çalmasıyla söylenerek uyanır. Arayan Semiha Hanım’ın emektar şoförü Mustafa Bey’dir. Şoför, Semiha Hanım’ın çok hasta olduğunu, bir an önce köşke gelmesini ister. Köşke vardığında anneanesi çoktan ölmüştür. Doktorun söylediğine göre gece uykusunda huzurlu bir şekilde ölmüştür. Doktor, gereken kâğıtları imzalayıp bir iki yere telefon ettikten sonra gider. Mustafa ve karısı cenaze işlemlerini halletmek için çıkarlar, Zehra, salonda tek başına kalır. Etrafı incelemeye başlayan Zehra, bu sırada kendi iç sesiyle konuşur. Vedia Hanım’la ilgili olarak ne kadar yanıldığını kendine itiraf eder. O zamanlar aklının başında olmadığını, sürekli başının döndüğünü, midesinin bulandığını zannedip hamile olduğunu düşünür. Rıdvan da dâhil bütün erkeklerden nefret eder. Bu yüzden Vedia Hanım’a karşı değişik duygulara kapılır. Köşkü

dolaşmaya devam eden Zehra, anneannesinin odasına çıkarak onun cenazesini görür. Fatma, son kez helalleşmesini ister fakat Zehra reddeder. Fatma'nın küskün bakışlarına aldırmadan odadan çıkarak tavan arasına çıkar. Tavan arasından sandık şeklinde küçük bir kutu bulur. Aşağı iner, kutuyu açar. Kutudan hiç beklemediği sadece müzelerde bulunan dazlak kafalı, fal taşı gibi açılmış ölü gözlerle bakan, dantel elbiseli bir taş bebek bulur. Bir sürü ıvır zıvırdan sonra kutudan Semiha Hanım'a yazılmış üç şantaj mektubu çıkar. Biraz daha karıştırınca Semiha Hanım'a büyük bir aşk ve tutkuyla yazılmış, ayrı ayrı katlanmış dört beş mavi mektup kâğıdı çıkar. Mektupların altında ise imza niteliğinde büyük "M" harfi yazılıdır. Anneanesi gibi sert, soğuk, katı yürekli birine karşı duyulan bu denli büyük bir aşkın karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Aklında bin bir türlü soru, kafası karışmış vaziyette köşkten ayrılır. Fakat taşlar yerine oturmuştur. Annesi, evlatlık değil Semiha Hanım'ın öz kızıdır. Babası, mektupları yazan kişidir. Semiha Hanım, annesiz kalmış küçük bir kıza yalan söylemekten çekinmemiştir. Zehra'nın anneannesine duyduğu öfke daha da büyür.

Cenaze günü defin işlerinden sonra Zehra, köşkteki eşyaların müzayedede satılması için babasını ve Rıdvan'ı köşke gönderir. Kendisi de doğruca Rıdvan'ın evine giderek Rıdvan'ın bilgisayarını karıştırır. Bilgisayarda Rıdvan'ın yazdığı polisiye romanı bulur ve okur. Romanda annesiyle videocu arasındaki ilişkinin nasıl başladığını, annesiyle ilgili abartılı sevişme sahnelerini, kaldırımın üstünde bulunan cesedin mide bulandırıcı ayrıntılarla anlatması karşısında Rıdvan'a sinirlenir, ona beslediği eski duygulardan eser kalmaz. Bilgisayardaki her şeyi silerek onunla ilişkisini de tamamen bitirir. Bir süre sonra Yeşilköy'de bir mahalle kahvesine gider. Eskiden kıyı kahvesi olduğu anlaşılan ancak önünde yapılan dolgu yoldan dolayı denizden uzaklaşmış olan ve müşterileri genellikle mahalle yaşlıları olan bu kahvede yanına yaşlı bir adam gelir:

"İnsan gençken önünde çok zaman olduğunu düşünür ya da zaman konusunda hiç düşünmez. Öyle günlerde boş boş oturmakta bir sakınca görmez. Oysa sizin kaybedecek zamanınız yok. Görüyorum. Bir karar arifesindesiniz. Ne yaptığınızı bildiğinizi sanıyorsunuz ama yanılabilirsiniz. Çok dikkatli olun. Hiç beklemediğiniz şeyler gelebilir başınıza. Yaşamınızın başka anlarında. Dikkatsizsiniz siz. Pek çok şeyin farkında değilsiniz. Gitmeye korktuğunuz yere gidin. Orada tehlike yok. Ama sonrasında dikkatli olun, bir an bile dağılmasın dikkatiniz." (s.220).

Bunun üzerine Zehra, akşam akşam Fatin Bey'in kapısını çalar. Zehra'yı karşısında gören Fatin Bey, şaşırır da belli etmez. Zehra, Fatin Bey'den Vedia Hanım, Fırat ve Rıdvan'la birlikte kendisine oynanan oyunu anlatmasını ister. Zehra'nın kararlı, öfkeli, yaralı hâline daha fazla kayıtsız kalamayan Fatin Bey; Fırat'ın dedesinin, Mehmet Emin Bey'in, ölümünden kısa bir zaman önce çok yakınlaştığını, Vedia Hanım'a bazı sırlar verdiğini söyler. Semiha Hanım'la büyük aşk yaşayan, mektupları yazan, pulları gönderen adam Mehmet Emin Bey'dir. Yani "Annemin babası olma ihtimali olan adam!" diye çığlık atar Zehra.

Eylülün son haftasıdır. Zehra, Fatin Bey'den ayrıldıktan sonra eve yürüyerek dönmeye karar verir. Saat henüz çok geç değildir. Mahalleye geldiğinde boş masalardan birine oturur. Kendi iç sesini dinler. Üniversitedeki amaçları, arkadaşları gelir aklına. Birden afakanların bastığını düşünür. Kendini daha fazla irdelemeden eve gitmek ister. Garson çocuğun çayı getirmesini beklemeden kalkar masadan. Eve vardığında babasını "Kim 500 Milyar İster?" programını izlerken bulur. Zehra, babasından televizyonu kapatmasını ister. Artık babasının gerçekleri anlatma zamanı gelmiştir. Babası, başını pencereden tarafa çevirerek gerçekleri anlatmaya başlar. Annesiyle nasıl tanıştıklarını, annesinin esas sevdiği erkeğin öldüğünü, hem acısını hafifletmek hem de annesinden kaçmak, köşkten uzaklaşmak için kendisiyle evlendiğini, aslında babasına hiç âşık olmadığını söyler. Olay günü eve geldiğinde annesinin balkonda olduğunu, sanki bir kuşu, kediye kurtarmaya çalışıyormuş gibi balkondan aşağıya doğru uzandığını, nasıl olduysa birden dengesini kaybedip düştüğünü anlatır. Onu kurtarmayı çok istemiştir. Ancak perdeye dolandığından geç kalmış, onu yakalayamamıştır. O zaman, polisin ve etraftakilerin kendisine inanmayacağını düşündüğü için korkmuş, herkesten, Zehra'dan bile saklamıştır. Duydukları karşısında Zehra, ne diyeceğini bilemez. "Her şey bu kadar basit olabilir mi?" diye sorar. "Her şey bu kadar basitse annem bir kediye uzanırken yanlışlıkla balkondan düştüyse, ben bunca yıldır neden bu kadar acı çektim, neden deliliğin sınırlarında dolaştım, durdum?" diye düşünür. Pencereden iyice sarkar, geceye bakar. İç sesi ona: "Gerçek diye bir şey yoktur. Bildiklerimiz sürekli değişiyor. Her bildiğimiz durmadan yeni bilinmezlerle sürüklüyor bizi. Oyunlara katılıyoruz, bilir bilmez. Ve en masum bir sek sek oyununun üstüne altıncı kattan bir anne düşüyor. KAMA." der (s.247).

Böylece "Anne, seksek tebeşirim nerede?" sorusuyla başlayan roman, seksek ifadesiyle "KAMA", sona erer.

2. “Beşpeşe” Romanında Tematik Kurgu

Beşpeşe romanı yazarların tasarrufuna göre farklı temalarda kaleme alınmıştır. Özellikle Romanın hemen her bölümünde yeni karakterler görülür. Romanda öne çıkan temalar şunlardır: Aşk, seksek oyununun gizemi, Türk kültürüne ve geleneksel değerlere yabancılaşma ve ihanet, yabancı markalara özentisi, “11” sayısının sırrı, rüya, cinsel taciz, cinayet, ölüm, cahiliyetin ağır faturası, eşcinsellik ve Türk sinemasına yönelik olumsuz bakış.

Aşk: Roman genel olarak aşk temi üzerine kuruludur. Zehra, yakışıklı bir erkek olan Fatim Bey’e tutkulu bir aşk besler ancak onunla cinsel bir birliktelik yaşayamaz. Zehra’nın cinsel ve psikolojik sorunu bu durumun sebeplerindedir. Çirkin bir erkek olan Rıdvan ile Zehra’nın sevgili olması sadece Zehra’nın annesinin ölümüyle alakalı olmayıp Zehra’nın psikolojik durumuyla da ilgilidir. Çünkü Fatim yakışıklı, Rıdvan çirkindir (Karakuş, 2020: 333).

Zehra’nın aşk hakkındaki düşünceleri daha on bir yaşındayken annesiyle olan bir sohbette görülür. Yazar, seksek oyunu ile aşk arasında ilişki kurmaya çalışır:

“...Ya ben anne?” “Sen çok güzel bir kız olacaksın Zehra, eğer sabahtan akşama seksek oynama huyundan vazgeçersen.” “Güzel olduğumda ne olacak?” “Bütün erkekler peşinden koşacak.” “Yani hepsi bana âşık mı olacak?” “Kızım nereden öğreniyorsun bu sözleri?” “Aşk kötü bir şey mi anne? Ay anne, üfle, çabuk üfle, yanıyor.” “İşte böyle bir şey kızım.” “Bu kadar acıtıyor mu aşk? Anneciğim aşk bu kadar acıtıyorsa ben hiç âşık olmayacağım.” “İyi yaparsın kızım.” (s. 187-189).

Elif Şafak’ın kaleme aldığı bölümde tasavvufi manada aşk teması da görülür. “Onun şeyhi bundan dokuz yüz doksan yıl evvel yaşayıp, ölmeden evvel ölmüş.” (s. 359) Bu cümle ile Şafak, metinlerarası bağlamda “Türk tasavvuf şiirinde yaygın olarak kullanılan ve hadis olduğu söylenen ‘ölmeden evvel ölünüz’ sözüne” (Bilgin, 2007: 42). göndermede bulunur.

Seksek Oyununun Gizemi: Geleneksel bir çocuk oyunu olan “seksek”, temelde tek ayak üzerinde oynanan, sınırları belli olarak çizilen kutu gibi çizgiler arasına basarak oynanır. Belli rakam ve sayılarla 1’den 8’e kadar sıralanmış kutulara işaret konur. Oyuncu tek ayak üzerinde sekerek kutuların içinde ilerleyip tekrar geri döner. İşaret konulan kutu haricinde devam ederken çizgilere basılmaması, dikkat ve dengenin de korunması esastır.

Romanda vak'a, Zehra'nın annesine, seksek tebeşirlerini sormasıyla başlar, Zehra'nın "Seksek Tebeşiri" adını verdiği ödevi nedeniyle iyice dallanır budaklanır. Bölüm boyunca "seksek" oyununa dair göndermeler, bilgilendirmeler yapılır. Romanın yazara ayrılan kısmı aritmetik olarak sekiz bölümden oluşur, ilerleyen sayfalarda ritmik olarak bölümlerin sıralanışı sekizden geriye doğru gider ve bölüm biter. Bu durumu romanın anahtar kelimelerinden "seksek" oyunun kurallarıyla bağdaştırmak mümkündür. Bölümlerin sıralanışı, bazı bölümlerin ikişer ilerlemesi "seksek" oyunuyla birebir örtüşür. Zira "seksek"te birden sekize kadar numaralandırılmış kareler vardır. Ardışık bir şekilde önce sekiz numaralı kareye kadar gidilir sonrasında geriye dönüş yapılarak bir numaralı kareye gelinir ve oyun tamamlanır. Yazarın olay örgüsünü "seksek" oyunuyla ilişkilendirmesi zaten farklı bir tarzda kurgulanmış bir romanı daha da özgün kılmıştır.

"Seksekte tek ayaktan çift ayağa geçerken duyulan bir rahatlama çoğu kez yanıldır. Hiçbir adımda durum tam güvenli değildir. Seksek ayakla, çizgiyle taşla oynanan bir ayak oyunudur. Adıma, çizgiye, taşta, dönüşlere, rastlantılara güven. Kısaca hayatın güvenilmezliğine duyulan güven. Bu yüzden yalnızca bir çocuk oyunu değildir. Bir hayat oyunudur. Kız çocuklarını tek ayaküstünde hayata hazırlar, erkekler dünyasındaki hayata. Seksekte ayak kendi kaderini adımlar, oysa taşın kendi kaderi vardır. Onu taş yapan kaderi." (s.46).

Zehra, oyun oynarken dünyayı umursamaz, sadece oyunun kurallarına kilitlenir. Zira bu dikkat ve denge oyunudur. Hata kabul etmez. Sağ ayak ucuyla kaydırıldığı taşla birlikte içindeki sekseği adımlar: 1, 2, 3, 4-5, 6, 7-8.

Bu bölümde seksek oyununun çok önemli olduğu aşikârdır. Baş tarafta kaydedilen seksek devamlı bir şekilde görülmekte ve bölümün sonunda kişinin hüznü ruh hâlini ifade edecek şekilde okuyucunun karşısına çıkar. (Karakuş, 2020: 335). Annesinin ölümü ile küçük yaşta acıyı keşfeden Zehra, adeta duygu yitimine uğrar. "Romanda bu duygunun yitimi metaforik bir zeminde seksek oyunu üzerinden okura aksettirilir" (Ayan, 2019: 195).

Türk Kültürüne Yabancılaşma: Yurt dışında Avusturya'da öğrenim gören, orada yaşayan Fırat; Türk kültürüne iyice yabancılaşmış, içinde yaşadığı toplumun etkisiyle olsa gerek yerli ve milli olan her şeyi küçümsemeye, reddetmeye başlamış, adeta Türk düşmanı,

Avrupa sempatzanı kesilmiştir. Bağdat Caddesi'nde gittikleri bir kafede Zehra, “Kınık, Sarıkız” gibi yerli maden sularından birini tercih ederken Fırat'ın gülümsemesi, Zehra'nın aksine yabancı bir marka olan “Gerolsteiner” istemesi, dikkati çeken ilk örneklerden biridir. Fırat'ın; Semiha Hanım'ın köşkünde Zehra, annesi Nuran Hanım ve Semiha Hanım'la olan konuşmalarında Türklüğü, Türk milletini, kendi kültürünü ve toplumunu küçümseyen cümleleri dikkat çekicidir:

“Zehra: ‘Madem bu ülkeden böylesine nefret ediyorsun neden sevgili Avusturya’ndan kalkıp buraya geliyorsun o zaman?’ diye soruyor.

Fırat: ‘Türklüğümden kurtulamadığım için herhalde. Biraz annem için, biraz da Vaniköy’deki yalı için. Dedemin pulları için. Aptallıkları görüp ibret almak için. Gazeteleri okuyup bunca salak bunca palavrayı nasıl beceriyor demek için. Bir toplumun düşüncede ve davranışta her gün daha geriye giderek kendini nasıl yok ettiğini görebilmek için.’ (s.70).

Türkleri küçümseyen Fırat, Almanlardan ise övgüyle blmedenahsediyor.

“Almanca seni daha iyi bir oyuncu yapacak. O dili seçerken aklında tiyatro falan yoktu değil mi?... Bu işi en iyi becerenlerin dili Almanca. Fatih Bey Berlin’de sekiz yıl laf olsun diye mi oturdu sanıyorsun?” (s.75).

Türk Kültürüne ve Geleneksel Değerlere Başkaldırı: Roman boyunca Türklüğe ve Türk kültürüne karşı yapılan saldırılar, milli değerleri yok sayma şaşırılacak boyuttadır. Semiha Hanım'ın, otuz altı yıldır özel şoförü olan Mustafa'dan “Mustafa Bey” değil de “Mustafa Efendi” diye hitap etmesi ona hem bir atın seyisiymiş havası vermekte hem de geleneksel kültürümüzde “eğitim-öğretim görmüş kişi için özel addan sonra kullanılan bir san” iken ilk anlamından farklı olarak “özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir san” hâline gelmiştir.

Ayrıca Semiha Hanım'ın elini öpmek için yanına gelen Fırat'ın öpmeye uzandı elini kolluktan çekip dizine koyması ve biraz gergin bir çıkışla aşağıdaki sözleri sarf etmesi geleneksel özün reddini gösterir:

“Öpme evladım, elimin öpülmesinden hoşlanmıyorum. Bu sözlerim sana da Zehra. Artık vazgeç elimi öpmekten. Babana da söyle, yaşlıların elinin illa da öpülmesi gerekmez.” (s.76).

İşin ilginç tarafı Semiha Hanım gibi Avrupaî bir kadının elini öptürmek istememesinden ziyade Fırat gibi tam bir Türk düşmanın, Türklere özgü bir görgü kuralı olan “el öpme” ritüelini gerçekleştirmek istemesidir.

Romanda bir başka geleneksel başkaldırı unsuru ise Türk aile yapısına aykırı bir tutum olan, aile büyüklerinin yanında sigara ve alkol içmektir. Romanda Semiha Hanım’ın yaprak sigarası içmek istemesi üzerine Zehra’nın ve Nuran Hanım’ın da içmek istemesi, Semiha Hanım’ın buna izin vermesi, bununla da kalmayıp hizmetçisinden çay yerine içki getirmesini söylemesi, bu tezi doğrular.

Yabancı Markaların Reklamı: Romanın bu kısmında haddinden fazla yabancı markaların kullanılması, bunlarla ilgili özellikle de otomobillere dair aşırı derecede gereksiz detaylara girilmesi, romanı boğmuş, sürükleyiciliğini yitirmesine neden olmuştur. Bu durumun başlıca müsebbibi de elbette Fırat’tır. O, bu bölümün ana kahramanlarından birisidir ve Türklere nefret beslemektedir. Öyleyken yerli olanı reddetmesi, yabancı olanı yüceltmesi, övmesi bir nevi reklamını yapması gayet doğaldır. Bu bölümde yer alan bazı yabancı markalar şunlardır:

Gerolsteiner - Maden suyu

Sigarillo - İspanyol sigara yaprağı

Chefs, Catwalk, Divan Marina, Soho, Joy - Yabancı isimli yemek mekânları

Lions Kulüp- Bir kuruluş

Wolkswagen Golf GTI - Otomobil

BMW 540İA - Otomobil

Alfa Romeo 157 GTA - Otomobil

Peugeot 206 GTI - Otomobil

Blaupunkt’un CD çaları: Hellen Merril, Reggie Childs’in şarkılarının dinlenmesi

Doc Martens, Mary Jane - Ayakkabı markası ve modeli

Sicard-Charlus, Bordeaux - Şarap adı ve cinsi.

“11” Sayısının Sırrı: Romanda on bir sayısına ilişkin oldukça çarpıcı detaylar dikkat çekicidir:

Zehra'nın annesini 11 yaşında kaybetmesi,

Fırat'ın yaşı 32, Zehra'nınki ise 21'dir. Aradaki yaş farkının 11 olması,

Zehra'nın anneannesinin 11 yıl öğretmenlik yapması,

Köşkün kapı numarasının 11 olması,

Fırat'ın Viyana'da oturduğu Mahlerstrasse 11 numara olması.

Tematik Analizler

Rüya: Rüyanın insan davranışlarını yönlendirdiği, şekil verdiği bilinen bir gerçektir. Öyle ki Türk edebiyatında bazı yazarlar, dış dünyanın acımasız gerçeklerinden kaçmak, ebediyete ulaşmak için rüyalarına sığınmışlardır. Nitekim romanın bu bölümde de Zehra'yı harekete geçiren bir gece evvel gördüğü rüyadır.

“Gece ile sabahın arasına beş an girdi; beş kopuk fakat kesintisiz rüya. İlkinde hıncahınç uzayan bir plajdaydınız. Kalabalığa rağmen etrafınız bomboştu nedense. Kumların üzerinde sen, annen, baban ve bir de avuçlarının arasında bir türlü açamadığın ışıltılı bir istiridyeye. İkinci rüyada kumların üzerinde sen, baban ve bir de istiridyeye. Üçüncü rüyada kumların üzerinde sen ve bir de istiridyeye. Dördüncü rüyada kumların üzerinde ne sen ne baban ne annen ne de kimsecikler. Beşinci rüyada... Beşinci rüyada göz alabildiğine uzanan bir sahil, bomboş, sapsarı ama sen içten içe biliyorsun ki aslında herkes ve her şey yerli yerinde, kumlar kaplamış üzerlerini, nefesin yetse, yaş günü mumları üfler gibi üflesen kumları, önce kendi üzerindikilerden başlayarak üfleyebilse, birden bire açılacak bu sarı örtü, uyanacak ölümler, herkes gene ilk rüyadaki yerini almış olacak.” (s.101).

İşte bu yüzden olsa gerek Zehra da uyanır uyanmaz telaşla yollara düşer. Annesinin ölümüyle ilgili sır perdesini aralamak için çocukluğunun geçtiği Cihangir'e giderek görgü tanıklarıyla görüşmeyi dener.

Toplumun Kanayan Yarası: Cinsel Taciz: Son zamanlarda toplumda görülen taciz oranı ne yazık ki büyük oranda artmaktadır. Yeni bir taciz, tecavüz, saldırı ve bunlara bağlı olarak işlenen cinayet haberleri gün geçtikçe artmaktadır. Taciz/tecavüzde bulunan sapık

zihniyetli mahlûklara verilen cezalar yeterli derecede ağır olmadığından olsa gerek bu vak'alar giderek fazlalaşmaktadır. Konuya bir başka açıdan bakıldığında tacize/tecavüze uğradığı hâlde sesi çıkmayan, korkan, kaderine razı olan zavallı, kimsesiz çocuklar, gencecik kızlar karşımıza çıkmaktadır. İşte Elif Şafak kendine ayrılan bölümde böylesine hassas ve ne yazık ki çözüm bulunamayan bir soruna parmak basmaya çalışmaktadır. Üstelik bu kez kurban, ama kör bir kızcağızdır. Kaderin kendine yazdığı rolü oynamamaya kararlı, hayatın içinde nesne değil de özne olmak için didinen, kendini geliştirmek için her şeye rağmen sınırları aşmaya çalışan “üçüncü kız” ne yazık ki vazgeçmek zorunda kalmıştır. Nedeni şu şekildedir:

“... Otobüste sıkıştırıldığında, itip kalkmalar arasında, bir akşamüzeri, sarhoş sesleri, rakı kokusu yüzüne yüzüne vuran, bir şamar gibi yüzünde iz bırakan, ‘sahiden görmüyor la!’, parmakları göğsüne sıkı sıkıya yapıştırdığı mandolin kitabının plastik kabına tutunurken uzaktan daha yaşlıca bir ses ‘günahtır beyler yapmayın!’, yüreğinin çırpıntısı, kaç kişi var bu otobüste, kaç iyi kaç kötü bu insanların, iyiler kötülerini durdurur mu acaba, eğer durdurmazsa onlara ‘iyi’ denilebilir mi, iyilere güvenilebilir mi, nereden geleceği belli olmayan saldırı, gelmeyen saldırı, onun yerine gelen gülüşmeler, gene gülüşmeler, etraftan ‘cık cık’ sesleri, dirseğinden çeken biri, ‘gel bacım otur şöyle!’, pencere kenarı, memelerini saklayabilmek için etini ezecek kadar göğsüne sıkı sıkı bastırıldığı mandolin kitabı, memelerinde bir sızi.” (s.110).

Bu yüzden üçüncü kız, pes diyerek her şeyi bırakır ve insanlara güvenmeyen biri olarak içine kapanır. Çünkü dışarıdaki insanın saldırgan ve acımasız olduğunu düşünür.

Cahiliyetin Faturası: Günümüzde birçok alanda olduğu gibi tıp alanında da bilimsel ilerleme, teknolojik gelişmeler görülmektedir. Birçok hastalık erken teşhis yoluyla tedavi edilerek ölüm vak'aları en aza indirgenebilmektedir. Hatta bilimdeki bu olumlu ilerlemeler sayesinde anne karnındaki bir bebeğin zihinsel ve bedensel yönden sağlıklı olup olmayacağı teşhis edilebilmektedir. Böylece uzman hekimler, annenin ve bebeğin sağlığı, geleceği için gerekli uyarıları yapabilmektedirler. Fakat Türkiye’de birçok insan, uyarıları duymamakta veya önemsememektedir. Neticede annenin veya bebeğin ölümü ya da bebeklerin engelli doğumu söz konusu olmaktadır. Tıpkı Kallavi Apartmanı’nın kapıcısı ve karısının cahillikleri nedeniyle yaşadıkları gibi. Yazarın bu konudaki tespiti ve romanla bağdaştırması önemli bir sosyal mesaj niteliğindedir:

“Kapıcının beş kızı var. Beşi de âmâ. İlk çocukları doğduğunda ikincisini yapmamalarını öğütledi doktor. ‘Tıp mani olamaz aynı şeyin tekrarlanmasına,’ dedi. Baktı ki sözü geçmiyor tehditkâr bir tonla ekledi: ‘Bir sonraki çocuk da ama doğarsa vebali sizin boynunuza.’ Ne kapıcı ne de karısı kulak asmadı doktorun uyarısına. Niye dinlesinler ki ne kapıcı ne de karısı ama. Allah’a şükür sapsağlam ikisi de. Oldu bir kere, bir daha olmayacak bu sakatlık. İkinci çocuk gene kız oldu gene âmâ. Bir hatayı tekrarlayarak düzeltebileceğini ummak, evli çiftlere özgü bir muammadır, onlar da muammalarında sebatkâr çıktılar. Üçüncü çocuk gene kız, gene âmâ. Doğayla yarış. İnadına. Dördüncü muhakkak oğlan olacak, dördüncü muhakkak sağlam olacak. Kızlar boy boy dizilmişler anne babalarının deney tüpleri gibi bir nizam, kırılğan, yan yana. Beşinci bebek gene kız, gene âmâ.” (s.109).

Bir bakıma bireylerin cehaleti kaderi olur çünkü güzelliklerin yerini çirkinlikler ve kötülükler alır. Bu durum romanda toplumda acı çeken âmâ kız imgesiyle verilir.

Eşcinsellik: Genetik bir temelden kaynaklanabilen eşcinsellik bazı insanlarda doğuştan hemcins duyulan ilgi şeklinde açığa çıkar. Bazen de sadece farklı bir deneyim olması için denenen bu fantezi, sürekli yapılan bir alışkanlığa dönüşerek cinsi tercihlerin değişmesi şeklinde temayyüz edebilir. Bu tarz cinsel eğilimler hem İslâmiyet’e hem de Türk toplum yapısına terstir. Eşcinsellik, diye tabir edilen bu durum geçmişte Lût Kavmi gibi birçok topluluğun helak olmasına, yok olup gitmesine neden olmuştur. Bu yüzden hem evlilik dışı ilişkilerin hem de eşcinsellik gibi yanlış eğilimlerin önünün kapatılması, “herkesin kendi tercihi” şeklinde modern ve geniş zihniyetin yıkılması gerekir. Bu bağlamda Elif Şafak’ın önce Zehra’yı evlilik dışı bir yolla hamile bırakması üstene üstlük bir de Vedia Hanım’a âşık hale getirerek onu eşcinselliğe yönlendirmesi, hatanın hatayla kapatılmasından başka bir şey değildir.

Yeni Bir Türk Karşıtı: Faruk Ulay’a ayrılan bölümde Fırat; Türklerden, Türklükten, Türk’e ait olan her şeyden nefret eden birisidir. Celil Oker’in Rıdvan karakterinde de benzer bir tutum görülür:

“Rıdvan: ‘Tam bir Türk filmi buluşması. Tesadüfe bak.’ Türk filmi buluşması yalnızca Türk filmlerinde olur, dedi kendi kendine. ‘Türk olan her şeyden nefret ediyor.’ dedi Zehra dudağını bükerek. ‘Hiç olmazsa oradan bir puan kazandı.’ dedi Rıdvan.” (s.156).

Gerek Faruk Ulay'ın gerekse Celil Oker'in biyografilerinde böyle bir düşmanlığın izine bile rastlanmaz. Nedendir bilinmez özellikle Faruk Ulay, Fırat karakterini insanı rahatsız edecek boyutlara vardır bir Türk düşmanı olarak çizer.

Türk Sinemasına Yönelik Olumsuz Bakış: Romanda bariz bir Türk düşmanlığı yaygındır. Türklere, Türk yapımına olan küçümseyici bakışların yöneldiği alanlardan biri de Türk sinemasıdır, hemen her fırsatta aşağılanır, hor görülür. Fatin Bey'in Zehra'ya yazdığı "Seksek Tebeşiri" kompozisyonu için geliştirilerek melodramdan öteye taşınabilir, tragedyaya olabilir fakat dikkat edilmezse bir Türk filmi de olabilir, cümlelerini kullanır. Aynı şekilde Zehra'nın babasının gençliğinde yanında çalıştığı Videocu Süleyman'ın Türk filmleri kiralamaması, yabancı filmlere öncelik vermesi Türk sinemasına verilen önem(sizlik)in kanıtıdır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Beşpeşe adlı roman, farklı bir teknikle yazılmış, alışık olunmayan türden bir eserdir. Roman, beş farklı yazarın, kendi sanat ve dünya görüşüne göre yazdığı, her bir bölüm genel olarak aşk temi üzerine kurulu olan beş ayrı bölümden oluşur. Romanın ilk bölümünü Murathan Mungan kaleme alır. Daha sonra Faruk Ulay, Elif Şafak ve Celil Oker ile devam eder. Eseri bitirme görevi de Pınar Kür'e verilir. Romanda öne çıkan temalar şunlardır: Aşk, seksek oyununun gizemi, Türk kültürüne ve geleneksel değerlere yabancılaşma ve ihanet, yabancı markalara özentisi, 11 sayısının sırrı, rüya, cinsel taciz, cinayet, ölüm, cahiliyetin ağır faturası, eşcinsellik, Türk sinemasına yönelik olumsuz bakış. Roman ağırlıklı olarak aşk teması üzerine kurulur. Zehra'nın, Fatin Bey'e olan aşkı, Rıdvan ile ilişkisi ve Fırat'ın ona ilgisi farklı bağlamlarda verilir. Zehra'nın aşka bakışında küçüklüğünde annesiyle olan muhabbetlerinin etkisi vardır. Çünkü Zehra, annesiyle olan konuşmalarında aşkın acı verici yönü ön plandadır. Elif Şafak'ın yazdığı bölümde ise tasavvufî mânâda aşk teması ile de karşılaşırız. Eserde seksek oyunu gizemli bir bağlamda verilmiştir. Bölümlerin sıralanışı, bazı bölümlerin ikişer ilerlemesi "seksek" oyununa benzer. Roman karakterlerinden Fırat'ın şahsında milli değerlerin reddedilmesi ve Türk kültürüne yabancılaşma hususu görülür. Yabancı hayranlığı, yabancı markaların ön plana çıkarılmasıyla daha da belirginleşir. Eserde cinsel taciz ve eşcinsellik de önemli yer tutar. Zehra'nın evlilik dışı bir şekilde hamile kalması, ayrıca Vedia Hanım'a âşık olması, yazarların romanla bağdaştırdıkları bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat, Fatma Aliye (2015), Hayal ve hakikat. (Günümüz Türkçesi ve çevrimyazı: Fatih Altuğ). İstanbul [1892] 2015, s. 79.
- Arslan, S. (2004). Murathan Mungan, Faruk Ulay, Elif Şafak, Celil Oker, Pınar Kür, Bülent Erkmen: “Beşi bir romanda!” *Milliyet Sanat*. <https://www.metiskitap.com/catalog/interview/2906>. Erişim Tarihi: 19.11.2019.
- Ayan, E. (2019). Çok yazarlı bir roman: Beşpeşe üzerine bir inceleme, *Atlas International Congress On Social Sciences 4. Atlas International Journal On Social Sciences*, <http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/bestepe.pdf> Erişim Tarihi: 14.06.2020.
- Bilgin, A. A. (2007). Osmanlı şiirinde “ölmeden önce ölme” temi. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Sayı: 142, yıl 36/2, 42-53.
- Çetin, N. (2006), *Roman çözümleme yöntemi*. Ankara: Edebiyat Otağı Yayınları.
- Erkmen, B. (2004), Romanın adı: Beşpeşe. *Tempo Dergisi*, 1 Temmuz, 2004.
- Esen, N. (2014), *Hikâye anlatan adam: Ahmet Mithat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakoç, İ. (2015), Hakikat’i romanla hayal etmek: hayal ve hakikat’te karşılıksız aşkın histerik eleştirisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 13, Güz 2015, Sayı 19, ss. 161-172.
- Karakuş, Ahmet (2020), Beşpeşelik / Peş Peşelik (Beşpeşe Romanı Üzerine Bir İnceleme), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute*. 67, (Ocak-2020), 329-352.
- Kasapoğlu, S. Beşpeşe roman incelemesi “hayatı tiyatrolaştırmak”. https://www.academia.edu/32893705/Be%C5%9Fpe%C5%9Fe_Roman_%C4%B0ncelemesi Erişim Tarihi: 20.10.2019.
- Kuyaş, H. Burak (2012). Nesne Kitap // Sıra, "Kitap Nesnesi"nde, 08.02.2012.
- Mungan, M., Ulay, F., Şafak, E., Oker, C., Kür, P. (2014), *Beşpeşe*. (Kitap Konsepti ve Tasarımı: Bülent Erkmen), İstanbul: Metis Yayınları.

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

Romanın adı: Beşpeşe. *Tempo Dergisi*, 1 Temmuz 2004. <https://www.metiskitap.com/catalog/text/61152> Erişim Tarihi: 13.12.2019.

“Beşibiryerde, Beşpeşe...” (2004, Temmuz), *Aksiyon Dergisi*, (500) <https://www.metiskitap.com/catalog/text/61150>. Erişim Tarihi: 21.09.2019.

Stevick, Philip (2017). *Roman teorisi*. çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları.

Tekin, Mehmet (2001). *Roman sanatı - 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tunca, E. (2004, Temmuz), Murathan Mungan, Faruk Ulay, Elif Şafak, Celil Oker, Pınar Kür: “Beşpeşe ciddi bir oyun yazdılar”. *Zaman*, <https://www.metiskitap.com/catalog/interview/2912>. Erişim Tarihi: 17.09.2019.

<https://www.metiskitap.com/catalog/text/61152> Erişim Tarihi: 15.11.2019.

Şanlıurfa Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri

D. Ali ARSLAN*

Gülten ARSLAN *

Özet

Toplumsal yapı içindeki konumları ve sahip oldukları güç bakımından toplumun en üst katmanlarını oluşturan elitler, bireyler ve toplumlar açısından hayati önem arz ederler. Elitler, yalnızca karar verme sürecini ve toplumların sosyo-politik yapılarının şekillendirilmesinde de stratejik roller üstlenirler. Siyasi elitler de toplumların siyasi yapıları içinde, en etkin elit gruplarından birini oluştururlar. Milletvekilleri, siyasi elitlerin en temel unsurlarından biridir. Urfa milletvekilleri de öteki illeri temsil eden milletvekilleri gibi, Türk siyasi elitlerinin en önemli parçalarından birini oluştururlar.

Bu çalışmada, Urfa milletvekillerinin sosyolojik profillerini ortaya koymak hedeflendi. Bu hedefe yönelik olarak, Türk siyasal hayatında görev yapmış milletvekillerinin oluşturduğu araştırma evreninden, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında görev yapmış Urfa parlamenterleri seçildi. “Konumsal Analiz Tekniği” kullanılarak, TBMM’nin kurumsal kayıtları ve yayınları, özellikle de meclis albümleri incelenerek, çok partili dönemde Urfa milletvekilliği yapmış siyasi elitlerin toplumsal özgeçmişleri temelinde bir data (veri) seti oluşturuldu. Bu veri setleri SPSS kullanılarak analiz edildi.

Oluşturulan veri setinden hareketle öncelikli olarak yaş, cinsiyet, eğitim, mesleki özgeçmiş, aile yapısı gibi sosyal ve demografik faktörlerden hareketle, çok partili dönem Urfa milletvekillerinin sosyolojik profilleri analiz edildi. İkinci aşamada ise, araştırmacının daha önce yaptığı araştırmalarda Türk siyasi elitleri ile ilgili bulgular temelinde, Türk siyasi elitleri içinde Urfa milletvekillerinin yeri incelenerek, Türkiye’nin genel siyasi yapısı içinde Urfa’nın siyasi yapısı tahlil edildi.

Anahtar Sözcükler: Şanlı Urfa, Şanlı Urfa Milletvekilleri, Şanlı Urfa Milletvekillerinin Sosyolojik Tahlili, Urfa’nın Siyasi Yapısı, Elit, Siyasi Elit, Türk Siyasi Elitleri.

* Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü öğretim üyesi. Sosyolog ve Siyaset Bilimci. Adres: Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, 33343-Mersin / TÜRKİYE, ORCID ID: 0000-0002-5278-3911, Tel: (0324) 361 00 01/ 148 13, Faks: (0324) 361 00 46, GSM: 0553 666 06 06, E-posta: cimderaslan@hotmail.com ve aliaraslan@mersin.edu.tr

* Uzman Sosyolog, Siyaset Bilimci. glnbedir75@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-2528-8314>

Abstract

Sociological Analysis of Şanlı Urfa MP's

It was aimed to analyse sociological profiles of Urfa MP's. On the final stage the place of Urfa MP's in Turkish political elites will be examined. Social background peculiarities (gender, age, education, occupation, family size) were used to achieve the objectives.

Documentary and historical research techniques were applied in the paper. An original data set was produced for analysis from the official publications and records and publications of the Turkish Grand National Assembly which is the main legislative organ in Turkey. The data set was analysed by using SPSS (Statistical Package for the Social Sciences).

As a result of examining all the assemblies in the Multi Party period these major findings were discovered in related with Urfa MP's: A large majority of Urfa MP's were well educated, male, married, with a small family size and middle aged. The deputies have exhibited an elitist character as compared with the general population of Urfa.

Key Words: Şanlı Urfa; Şanlı Urfa MP's; Sociological Analysis Urfa MP's; Political structure of Urfa; Elite; Political Elite; Turkish Political Elites.

Giriş¹

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Urfa ilimiz, zengin bir tarihi geçmişe sahip olup, geçmişten günümüze göç olgusunu derinden yaşayan yörelerimizdendir. Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre, Urfa ilinin nüfusu 2007 yılında 1.523.099 kişidir (TÜİK, 2017). İlin nüfusu günümüzde yüzde 27,41 artarak 1.940.627'ye yükselmiştir (TÜİK, 2018). Hali hazırda Şanlıurfa ilimiz göç veren bir il konumundadır. 2016 yılında ilin aldığı göç 38.662 ve verdiği göç 49.789 kişidir. 2017 yılı itibariyle Urfa göç alan il konumunda olup, net göç miktarı -11.127 kişidir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin kadim illerinden biri olan Şanlıurfa ilini temsilen, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında, yasama sürecinde aktif görevler icra etmiş ve etmekte olan siyasi elitlerin, sosyolojik açıdan tahlil edilmesi amaçlanmıştır. Elitler ve özellikle de siyasi elitler, toplumsal ve siyasal karar verme sürecini yanı sıra, toplumların sosyo-politik yapısının teşkilinde de belirleyici rol oynarlar. Siyasi elitler, toplumu siyasi yapıları içinde, en etkin elit gruplarından birini teşkil ederler. Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında yasama sürecine yön veren milletvekilleri, siyasi elitlerin en temel bileşenlerini teşkil ederler. Şanlıurfa milletvekilleri de öteki illeri temsil eden milletvekilleri gibi, Türk siyasi elitlerinin en önemli unsurları arasında yer alırlar.

1. Kavramsal ve Kuramsal Temel: Elit Kavramı ve Elit Teorileri

Bu çalışmanın teorik temelinde elit ve siyasi elit kavramları ile elit teorisi kullanıldı. “Elit” kavramı dilimize Fransızcadan geçmiş bir terimdir. Kavramın kökeni Latince'dir (Arslan, 2012-a: 588–9). Elit kavramı köken itibariyle, Latince “eligre” ve “electa” sözcüklerinden türemiştir. Eligre sözcüğü Latince'de seçme anlamına gelir. “Electa” ise seçilmiş, en iyisi manasında kullanılır. Sözcüğün günlük dilde kullanımı son derece eski olmakla birlikte, elit sözcüğünün bir kavram olarak sosyal bilimler terminolojisine girmesi 19. Yüzyılda mümkün olmuştur (Arslan, 1999; Arslan, 2007).

Elit kavramının sosyolojik alanda yaygınlık kazanmasında, Pareto ve Mosca öncülük yapmıştır. Elit sözcüğünü sosyal bilimler alanında ilk kullanan Gaetano Mosca'dır. Günümüz

¹ Bu bölüm hazırlanırken 2018 yılında gerçekleştirilen, III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu'nda sunulan, “Geçmişten günümüze Urfa Milletvekilleri” konulu bidiriden faydalanılmıştır.

tanınmış İngiliz sosyologlarından Anthony Giddens ise elit kavramını, toplumsal organizasyon ve kurumların tepesindeki karar verme yetkisine sahip, biçimsel olarak tanımlanmış konumları işgal eden bireyler şeklinde tanımlar (Scott, 1991: 32). Teorik açıdan bakıldığında da elit kavramı, kurumsal iktidara sahip, toplumsal kaynakları kontrol edebilecek konumda bulunan, karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı (aktif ya da potansiyel) olarak ciddi bir şekilde etkileme yetisine sahip, karşıtlarına rağmen istek ve amaçlarını gerçekleştirebilen bireyler olarak tanımlanabilir (Arslan, 2015).

Elit kavramı, metodolojik bakımdan ise konumcu ve kararcı yaklaşımla açıklanabilir. Metodolojik açıdan elit kavramı, konumcu ve kararcı yaklaşımlar temelinde incelendiğinde elit, önemli toplumsal kurumların formel hiyerarşik yapısı içinde en üst ya da en üste yakın, karar verici konumdaki pozisyonlarını işgal eden bireyler şeklinde tanımlanabilir. Bu toplumsal kurumların başında siyaset, ekonomi, ordu, yargı, eğitim ve medya gibi kurumlar gelir (Arslan, 2011-a; (Arslan, 2011-b; (Arslan, 2011-c; Arslan, 1999; Arslan, 2007).

Toplumların hiyerarşik yapısı içinde elit olgusunu, bu olgu ile yakından ilintili olarak da toplumların iktidar yapısını (Arslan, 2011; Mills, 1956) ve toplumsal yaşamdaki güç ilişkilerini anlayıp açıklamayı hedefleyen teorik yaklaşımların başında “Elit Teorisi” (Arslan, 2007; Arslan, 2004; Arslan, 2003) gelir. Analizinin temelinde “güç ya da iktidar” ile “etki” olgularını kullanan elit teorisinin 4 alt açılımı vardır. Bunlar:

1. Çoğulcu (Plüralist) Elit Teorisi,
2. Elitist (Seçkin) Elit Teorisi,
3. Demokratik Elit Teorisi,
4. Demo-Elit Yaklaşım.

Genel anlamda bakıldığında toplum, elit teorisi araştırmacıları tarafından, “azlar” ve “çoklar” olarak iki kategoriye ayrılır (Arslan, 2006-b). Toplumdaki gücü ellerinde ya da kontrollerinde tutan azlar, çoklar’ı yönetirler. Bir başka tabirle, yöneten toplumsal erk, azların tekelindedir ve hayati toplumsal kararlar bu azınlık grup tarafından verilir. Erki tekelinde bulunduran azlar “elit” olarak tarif edilirler. Buna karşın oynayacakları roller ve uyacakları kurallar azlar tarafından belirlenen çoklar ise “halk” olarak tanımlanır. Çoklar ya da halk, göreceli olarak güç bakımından zayıf veya tamamen güçsüzdür. Seçme şansları sınırlı olan çokluğun genellikle, azlar’ın kararlarını kabul etmekten başka çareleri yoktur (Arslan, 2017).

Elit teorisinin dört ana kolu olmakla birlikte, elitist ya da öteki tabirle seçkin elit teorisi, araştırmaya konusu seçilen Şanlıurfa milletvekillerini, sosyolojik açıdan daha iyi tanımlama ve açıklayabilme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle çalışmada teorik temel olarak özellikle seçkin (elitist) elit teorisi seçildi. Elitist elit teorisinin kökenleri, bu alanda klasikleşmiş elit teorisyenlerinden Pareto (1968), Michels ve Mosca'ya kadar uzanır. Moysen ilk elitist düşünür olarak Michels'i kabul eder. Genelde ise ilk elitist düşünür olarak Mosca kabul edilir (Arslan, 2007).

Elitist elit teorisi genelde, plüralist teorinin karşıtı fikirleri ön plana çıkarır. Bu yaklaşımın özünü “güç, toplumun iktidar yapısı içindeki sayıca az fakat güç bakımından en güçlü insanların oluşturduğu elit grubunun elinde yoğunlaşmış ve merkezileşmiştir” tezi oluşturur. Mosca'ya göre, toplumu daima bir azınlık grubu yönetir. Doğal seçilme ya da siyasi seçimle çoklar içinden çıkan bu başat grup, ötekilerin bilmediklerini bilecek, ötekilerin yapamadıklarını yapabilecek pozisyona sahiptir (Arslan, 2007; Arslan, 2017).

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Şanlıurfa milletvekilleri, tarihsel bir bakış açısıyla, sosyolojik açıdan incelendi. Bu amacı gerçekleştirmek için, elit sosyolojisinin (Hertz & Imber, 1995; Arslan, 2007; Moysen & Wagstaffe, 1987) yöntem ve teknikleri (Gilbert, 1994) kullanıldı. Türk siyasi elitlerinin oluşturduğu araştırma evreni, zaman boyutunda sınırlandırılarak, 1950-2016 yılları çalışma evreni olarak belirlendi. Bu evrenden örneklem grubu olarak, 1950-2016 yılları arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında, Şanlıurfa milletvekili olarak görev yapmış/yapmakta olan parlamenterler seçildi. Temel veri kaynağı olarak TBMM'nin kurumsal kayıtları ve yayınları, özellikle de meclis albümleri (TBMM, 2003; TBMM, 2000; TBMM, 1997; TBMM, 1994; TBMM, 1992) kullanıldı. Çok Partili D. parlamentolarını kapsayan bu verilerden hareketle, dünden bugüne Şanlıurfa milletvekilliği yapmış siyasi elitlerin toplumsal özgeçmişleri ile ilgili bir veri seti oluşturuldu. Bu veri seti, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bir veri analizi programı olan SPSS (Healey, 1993; Gilbert, 1997; Altunışık, 2004) kullanılarak analiz edildi.

Çalışmada, başta aşağıdaki sorular olmak üzere konu ile ilgili olabilecek öteki bazı soruların ve bunlarla ilişkili alt soruların cevapları araştırıldı:

- Şanlıurfa'nın siyasi yapısı içinde milletvekili seçilebilmek için yaş faktörü belirleyici bir etkiye sahip midir?

- Genç (Orta-geç) yaş grubu milletvekili adaylarının, Şanlıurfa’da milletvekili seçilme olasılığı, ileri yaş grubu bireylere oranla daha mı yüksektir?
- Bazı meslek grupları, Şanlıurfa’da siyasi elit dolaşım sürecinde daha belirleyici etkiye sahip midir?
- Milletvekili adaylarının üst düzey bürokrat-yönetici olması, Şanlıurfa’da milletvekili seçilmesinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Meslek olarak hukukçu milletvekili adaylarının Şanlıurfa’da milletvekili seçilebilme olasılığı öteki meslek gruplarına oranla daha mı yüksektir?
- Meslek olarak tüccar ve sanayicilik kökenli olmak, Şanlıurfa’da milletvekili seçilme sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Milletvekili adaylarının cinsiyeti, Şanlıurfa’da milletvekili seçimi sürecinde belirleyici bir etkiye sahip midir?
- Milletvekili adaylarının erkek olması, Şanlıurfa’da milletvekili seçimi sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Yabancı dil bilmek, Şanlıurfa’da milletvekili seçimi sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Eğitim durumu Şanlıurfa’da milletvekili seçimi sürecinde belirleyici bir etkiye sahip midir?
- Aldığı eğitimin miktarı arttıkça, milletvekili adayının Şanlıurfa’da milletvekili seçilme olasılığı da artar mı?
- Üniversite mezunu olmak, milletvekili adayının Şanlıurfa’da milletvekili seçilmesinde pozitif yönde belirleyici rol oynar mı?
- Alınan eğitimin türü milletvekili adayının Şanlıurfa’da milletvekili seçilmesinde pozitif yönde etki yapar mı?
- Metropol kentlerdeki köklü üniversitelerden alınan diplomalar, milletvekili adayının Şanlıurfa’da milletvekili seçilmesinde pozitif yönde etki yapar mı?
- Milletvekili adayının medeni durumu, Şanlıurfa’da milletvekili seçilmesinde olumlu yönde etki yapar mı?
- Evli olmak, bireylerin milletvekili seçilmesini olumlu yönde etkiler mi?

3. Çok Partili Dönemde Şanlıurfa Milletvekilleri

Başta da vurgulandığı gibi bu araştırma, Çok Partili Dönemde (Arslan, 2015-a), Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında Şanlıurfa ilini temsil etmiş milletvekilleri ile sınırlandırıldı. Bu durumda araştırmanın kapsamına son 18 Dönem Şanlıurfa milletvekilliği yapmış parlamenterler dâhil edildi. Daha net bir ifadeyle, çalışmada 1950’den günümüze gerçekleştirilen 18 genel seçimde Şanlıurfa’dan milletvekili seçilip, Şanlıurfalıları temsilen, yasama sürecinde rol oynayan siyasi elitler sosyolojik olarak analiz edildi.

Tablo 1: Şanlıurfa Milletvekillerinin Seçildiği Dönemler

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
D.	9. D. (1950)	7	4,5	4,5
	10. D. (1954)	8	5,1	9,6
	11. D. (1957)	9	5,7	15,3
	12. D. (1961)	7	4,5	19,7
	13. D. (1965)	8	5,1	24,8
	14. D. (1969)	6	3,8	28,7
	15. D. (1973)	8	5,1	33,8
	16. D. (1977)	7	4,5	38,2
	17. D. (1983)	5	3,2	41,4
	18. D. (1987)	7	4,5	45,9
	19. D. (1991)	8	5,1	51,0
	20. D. (1995)	9	5,7	56,7
	21. D. (1999)	11	7,0	63,7
	22. D. (2002)	11	7,0	70,7
	23. D. (2007)	11	7,0	77,7
	24. D. (2011)	12	7,6	85,4
	25. D. (2015)	12	7,6	93,0
	26. D. (2015)	11	7,0	100,0
Toplam	157	100,0	100,0	

Tablo 1’de de görüldüğü gibi ele alınan 16 Dönemde Şanlıurfa’yı, başkent Ankara’da Parlamentoda, toplam 157 milletvekili temsil etmiştir. Şanlıurfalılar en çok milletvekilini 24. ve 25. Dönem Parlamentolarına vermişlerdir. 2011 yılında gerçekleştirilen 24. Dönem

seçimlerinde ve 2015 yılı Haziran’ında gerçekleştirilen 25. Dönem seçimlerinde, Şanlıurfa ilini temsilen 12 milletvekili seçilmiştir. Son dönemde Şanlıurfa adına yasama sürecine katılan milletvekili sayısı ise 11’dir. Şanlıurfa ilini parlamento çatısı altında temsil etme rekoru ise 7 dönemle Necmettin CEVHERİ’ye aittir (Tablo 2). Araştırmada çok partili dönemde Şanlıurfa ilini temsil etmiş 157 milletvekili, önce yaş değişkeni temelinde incelenecek.

4. Yaş Özellikleri Bakımından Şanlıurfa Milletvekilleri

Toplumsal hayatta karşılaşılan eşitsizliklerin altında yatan faktörler denildiğinde öncelikle akla yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi gibi değişkenler gelir. Siyaset sosyolojisi ya da elit sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda, öncelikle üzerinde durulan değişken yaş olgusudur (Arslan, 2015-b; 2015-d). Şanlıurfa milletvekillerinin sosyolojik profillerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada da

Tablo 3: Şanlıurfa Milletvekillerinin Yaş Özellikleri

İstatistiksel Bulgular		
		Yaş
N	Geçeri	157
	Eksik	0
Aritmetik Ortalama		45,7261
Medyan		45,0000
Ranj		45,00
Minimum		28,00
Maksimum		73,00

TBMM kayıtları esas alınarak oluşturulan veriler incelendiğinde, Şanlıurfa milletvekillerinin genç-orta yaş karakteri sergilediği gerçeği ile karşılaştırılır. Tablo 3’te de görüldüğü gibi, çok partili dönemde, Şanlıurfa’yı temsilen yasama sürecine müdahil olan milletvekillerinin ortalama yaşı 45,7’dir. Şanlıurfa milletvekillerinin en genci 28 yaşında, en yaşlısı ise 73 yaşındadır. Toplam 9 milletvekili 35 yaşında parlamentoda Şanlıurfa’yı temsil etme başarısı göstermiştir.

Şanlıurfa milletvekillerinin yaş özellikleri daha ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde oldukça anlamlı sonuçlarla karşılaşılır. Bulgular, Şanlıurfa milletvekillerinin göreceli de olsa genç bir karaktere sahip olduğuna işaret etmektedir. Zira Tablo 4 ve Grafik 2’de de görüldüğü gibi, Şanlıurfa milletvekillerinin yüzde 70’inde fazlası 50 yaşın altındadır. 60 yaş üzeri milletvekillerinin oranı ise yüzde 10 civarındadır.

Tablo 5: Şanlıurfa Milletvekillerinin Yaş Gruplarına Dağılımı

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Yaş Grubu	30-34	20	12,7	12,7
	35-44	57	36,3	49,0
	45-54	52	33,1	82,2
	55-64	22	14,0	96,2
	65 ve üstü	6	3,8	100,0
	Toplam	157	100,0	100,0

Şanlıurfa milletvekillerinin yaş özellikleri, yaş grupları temelinde incelendiğinde de oldukça anlamlı bulgularla karşılaşılır. Tablo 5 ve Figür 3’te de görüldüğü gibi, milletvekillerinin yüzde 54’e yakını 45 yaşın altındadır. Yine milletvekillerinin yaklaşık yüzde 36,3’ü, 35-44 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. 45-54 yaş grubundaki bireyler ise milletvekillerinin üçte birine yakınıni teşkil etmektedir. 55 yaşın altındaki bireyler, Şanlıurfa milletvekilleri arasında yaklaşık yüzde 82’lik bir temsil oranına sahiptir.

Şanlıurfa milletvekillerinin yaş gruplarına göre dağılımı, Dönemler temelinde incelendiğinde, milletvekillerinin yaş özelliklerine dair çok daha ayrıntılı bilgilere ulaşılır. İncelenen 18 Dönem içinde Şanlıurfa milletvekilleri arasında gençlerin en büyük oranda temsil edilme imkânı bulduğu dönemler, 11. ve 24. parlamento dönemleridir. Bu 2 dönemde Şanlıurfalıların, kendilerini başkentte temsil etmesi için seçtikleri parlamenterlerin 6’şar tanesi 45 yaşın altındadır. Bu 11. Dönem için yaklaşık yüzde 66,6’lık bir orana tekabül ederken, 24. Dönem için ise yüzde 50’lik bir orana karşılık gelmektedir. Son 6 dönemde, genç milletvekillerinin Şanlıurfa milletvekilleri arasındaki temsil gücünün göreceli de olsa yüksek olduğu gözlemlenir.

Buna karşın 55 yaş ve üzeri bireyler ise Şanlıurfa milletvekilleri arasında, en büyük temsil edilme oranı, 4 milletvekili ile 23. dönemde ulaşırlar. Çok partili dönemde siyasal hayatın gerçek başlangıcı kabul edilen 1950 genel seçimleri ile seçilen 9. Dönemde Şanlıurfa’yı

temsilen seçilen 7 milletvekilinden ikisi 55 yaşın üzerindedir. Son dönem parlamentosunda ise Şanlıurfa ilini temsil ağırlığı 35-44 yaş arası vekillerdedir. Daha net bir ifadeyle, 26. dönem parlamentosunda Şanlıurfa'yı temsil eden 11 milletvekilinden dördü 35-44 yaş aralığındadır.

5. Cinsiyet Değişkeni Bakımından Şanlıurfa Milletvekilleri

Siyasi elitlerin sosyolojik profilleri ile ilgili araştırmalarda en çok üzerinde durulan konulardan bir diğeri de cinsiyet olgusudur. Geçmişten günümüze hemen her toplumda bir ölçüde de olsa gözlemlenen, en yaygın toplumsal eşitsizlik kaynaklarının başında cinsiyet faktörü gelir. Başka bir anlatımla, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklere, geleneksel ya da gelişmiş olsun hemen her toplumda rastlamak mümkündür (Arslan, 2015-c; 2015-d). Bu durum genellikle cinsiyetçilik olarak adlandırılır. Sosyolojik açıdan ele alındığında cinsiyetçilik, “bir cinsiyete üstünlük atfedilen, feminin ya da maskülen toplumsal cinsiyet rol ve davranışları temelinde ayrımcılık yapan inançlar sistemidir” (Arslan, 2013-a: 198). Cinsiyet temelli eşitsizlikler genellikle kadınların aleyhinedir (Newman, 2012: 214).

Tablo 7: Şanlıurfa Milletvekillerinin Cinsiyet Özellikleri

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Cinsiyet	Erkek	150	95,5	95,5	95,5
	Kadın	7	4,5	4,5	100,0
	Toplam	157	100,0	100,0	

Şanlıurfa milletvekillerinin sosyolojik profillerini ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmanın bulguları da yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir. Tablo 7 ve Grafik 4'te de görüldüğü gibi incelenen 68 yıllık süreçte gerçekleştirilmiş 18 genel seçimde, Şanlıurfa'yı temsil etmiş ve etmekte olan 157 milletvekilinin büyük çoğunluğu erkektir. Daha net bir ifadeyle, Çok partili dönemde görev yapmış Şanlıurfa milletvekilleri arasında 7 tane kadın vekil vardır. Oysa Şanlıurfa nüfusunun yaklaşık yarısını kadınlar oluşturmaktadır. Öyle görünüyor ki, Şanlıurfa milletvekilleri arasında kadınların temsil oranı yüzde 4,5 civarındadır. Bu bulgulardan, Şanlıurfa'da yaşayanların siyaseti, eril bir uğraş alanı olarak gördüğüne dair bir sonuç çıkarılabilir. Zira siyasi elit dolaşım sürecinde toplumsal ve siyasal faktörler çoğu zaman, bireylerin şahsi tercihlerinin önüne geçebilmektedir.

Bir başka anlatımla, seçmenler kendilerine sunulan listeden vekillerini seçmektedir. Bu listeye girebilme şansı yakalayan adaylar ise genellikle siyasi partilerin üst yönetimi, çoğunlukla da liderleri tarafından şekillendirilmektedir. Bu durumda, siyasi partilerin kendi iç dinamikleri ve ülkenin konjonktürel durumu da bireylerin tercihlerinde etkili olmaktadır. Bu durum siyaset bilimi temelinde açıklanmak gerekirse: Kitle partilerinde, toplumdaki dezavantajlı kesimler daha fazla temsil edilme imkân ve fırsatı bulurken, kadro partilerinde ise tersine duruma rastlanmaktadır (Kışlalı, 2007: 262-267).

6. Şanlıurfa Milletvekillerinin Medeni Durumu

Siyasi elitlerin toplumsal profilini ortaya koymayı hedefleyen sosyolojik araştırmalarında sıklıkla kullanılan sosyolojik değişkenler arasında medeni durum ve aile yapısı gelir. Özellikle evlilik ve aile konuları hemen her toplumda ön plana çıkan iki önemli toplumsal olgudur. Yaygın tanımıyla evlilik, yetişkin bir erkek ile bir kadın arasında, toplumsal olarak kabul edilmiş usul ve yöntemlerle gerçekleşen, töre ve yasalarla tanınmış onaylanmış beraberlik ya da bir arada hayat sürme esasını dile getiren bir ilişki biçimidir. Toplumlar da evlilik, büyük ölçüde kurumlaşmıştır. Karşı cinsten iki insanın hangi şartlarda ve nasıl bir araya gelebilecekleri, evlilik birliğinin devamı için gereken şartlar ve evlilik birlikteliğinin hangi durumlarda sona erebileceği gibi hususlar büyük ölçüde belirlenip bir esasa bağlanmıştır (Newman, 2012: 93-96).

Tablo 8: Şanlıurfa Milletvekillerinin Medeni Durumları

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Medeni Durum	Evli	153	97,5	97,5
	Dul	1	,6	,6
	Bekâr	3	1,9	1,9
	Toplam	157	100,0	100,0

Bu tespitlerin ışığında, Şanlıurfa'nın siyasi ve toplumsal hayatında evlilik olgusunun yeri ve önemini tespit etmek amacıyla, Şanlıurfa milletvekillerinin medeni durumları da araştırıldı. Tablo 8 ve Grafik 5'te de görüldüğü gibi, milletvekillerin çok büyük bir çoğunluğu evli bireyler arasından seçilmiştir. Bekâr milletvekillerinin oranı ise yüzde 2'yi bile bulmaz. Bu bulgular, Şanlıurfa'nın toplumsal yapısında evlilik olgusuna çok büyük bir değer atfedildiğini;

bekâr milletvekili adaylarının Şanlıurfa'dan milletvekili seçilme şansının yok denecek kadar düşük olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şanlıurfa milletvekillerinin medeni durumu dönemler temelinde incelendiğinde de önemli bulgulara ulaşılır. Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular, Şanlıurfa'nın toplumsal ve kültürel yapısı içinde evlilik ile ilgili yukarıda yapılan tespiti doğrular niteliktedir. Tablo 9'da da açık bir şekilde görüldüğü gibi, Şanlıurfa'da evliliğe atfedilen önem her geçen gün daha da artmaktadır. Son 68 yılda yapılan seçimlerle oluşturulan 18 parlamento döneminde, bir dul ve üç bekâr milletvekili adayı Şanlıurfa ilini temsilen parlamentoya vekil olarak girebilme şansı bulabilmiştir.

7. Şanlıurfa Milletvekillerinin Aile Yapısı ve Çocuk Sayısı

Medeni durum faktörü ile oldukça ilişkili bir diğer toplumsal değişken ise bireylerin çocuk sayısı temelinde aile yapısıdır. Malum olduğu üzere aile toplumun temel kurumlarından biridir. Hatta ailenin toplumun temel yapı taşı oluşturduğu bile söylenebilir (Arslan, 2018; Arslan, 2015-a; Arslan, 2015-b). Toplum içinde bulunduğu en sıkıntılı dönemlerde, aile kurumunun birey ve toplum hayatındaki yeri ve önemi çok daha belirgin hale gelir. Toplumsal ve ekonomik problem ve sıkıntıların had safhaya ulaştığı durumlarda aile, sosyolog Mübeccel Kıray'ın da tabiriyle aile bir "tampon kurum" (Kıray, 2000) vazifesi icra eder. Bazı düşünür ve araştırmacılar, sanayileşmiş toplumlarda ya da sosyalist toplumlarda ailenin fonksiyonel gerekliliğinin ortadan kalkacağını iddia etmiş olsalar da (Kongar, 1986: 23), yaşananlar bu öngörüye yanılmıştır.

Türk toplumu açısından da aile kurumunun, son derece büyük önemi vardır. Bu tespitten hareketle, Şanlıurfa'nın toplumsal yapısı içinde aile kurumunun önemini ortaya koyabilmek ve Şanlıurfa milletvekilleri arasında yaygın aile büyüklüğünü tespit edebilmek için, milletvekillerinin çocuk sayısı da incelendi. İstatistiki bulgular Şanlıurfa milletvekillerinin ortalama çocuk sayısının 4,13 olduğunu göstermektedir. Tablo 10'da da görüldüğü gibi Şanlıurfa milletvekilleri arasında genellikle 2 ile 4 arasında çocuk sahibi olma eğilimi ağır basmaktadır.

Tablo 11: Şanlıurfa Milletvekillerinin Çocuk Sayıları

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde	
Çocuk Sayısı	Çocuksuz	5	3,2	3,2	3,2
	1	10	6,4	6,4	9,6
	2	38	24,2	24,2	33,8
	3	35	22,3	22,3	56,1
	4	27	17,2	17,2	73,2
	5	12	7,6	7,6	80,9
	6,00	10	6,4	6,4	87,3
	7,00	5	3,2	3,2	90,4
	8,00	2	1,3	1,3	91,7
	9,00	2	1,3	1,3	93,0
	10,00	3	1,9	1,9	94,9
	11,00	2	1,3	1,3	96,2
	14,00	1	,6	,6	96,8
	18,00	1	,6	,6	97,5
	19,00	4	2,5	2,5	100,0
Toplam	157	100,0	100,0		

Tablo 11 ve Grafik 6'daki bulgular da bu durumu açık bir şekilde göstermektedir. Üç ya da daha az sayıda çocuk sahibi olup, çekirdek aile yapısı gösterme eğilimindeki siyasi elitler, Şanlıurfa milletvekilleri arasında yaklaşık yüzde 56'lık bir oran teşkil eder. Beş ve daha fazla sayıda çocuğu olan milletvekillerinin oranı ise yüzde 27'lere yaklaşır. Bulgular, Şanlıurfa milletvekillerinin ortalama çocuk sayısının, öteki şehirleri temsil eden milletvekillerine kıyasla bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir (Arslan, 2016; Arslan, 2015-b; Arslan, 2015-c; Arslan, 2015-d, Arslan, 2014; Arslan, 2013-b, Arslan, 2012-a).

Çocuk sayısı temelinde Şanlıurfa milletvekillerinin profillerinin, dönemsel bazda gösterdiği değişim ise Tablo 12'de ayrıntılı bir şekilde görülebilir. Örneğin 1950 genel seçimleriyle şekillenen 9. Dönem parlamentosunda Şanlıurfa'yı temsil eden milletvekillerin büyük bir çoğunluğu 2-5 arası çocuk sahibidir. Ancak bütün parlamento dönemleri temelinde en çok çocuk sayısına sahip olan milletvekilleri, 23. Ve 24. Dönemler ile 19. Ve 20. Dönemlerde görev yapmıştır. Bu dört dönemde Şanlıurfa'yı temsilen yasama sürecinde görev yapmış milletvekilleri arasında, 19 çocuklu milletvekili bulunmaktadır. Son 2 Dönemde ise üç ya da daha az çocuklu milletvekilleri, Şanlıurfa milletvekilleri arasında ağırlıklı oran teşkil eder.

Özellikle 26. Dönemde Şanlıurfa'yı temsil etmiş 11 milletvekilinden 8'i üç ya da daha az çocukludur.

8. Şanlıurfa Milletvekillerinin Eğitim Durumu

Toplumsal ve siyasal hayatta, üst konumlara ulaşabilmede etkili bir diğer önemli unsur ise eğitim olgusudur. Malum olduğu üzere, geleneksel toplumlarda, toplumsal hayatta üst statülere ulaşmada, doğuştan getirilen statüler belirleyici olup, daha ziyade aristokratik faktörler ön plana çıkar. Demokratik toplumlarda ise atfedilen statülerden daha ziyade, çalışıp emek verilerek kazanılan statüler önen arz eder. Doğumla değil de sonradan emek sarf ederek kazanılan statüler belirleyicileri arasında ise eğitim olgusu gelir.

Tablo 13: Şanlıurfa Milletvekillerinin Eğitim Durumu

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Eğitim	Bilinmiyor	1	,6	,6
	Üniversite	113	72,0	72,0
	Lise	19	12,1	84,7
	Ortaokul	16	10,2	94,9
	İlkokul	8	5,1	100,0
	Toplam	157	100,0	100,0

Günümüzde eğitim olgusunun, birey ve toplum hayatındaki yeri ve önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Eğitim denildiğinde ise ilk olarak akla bireylerin aldıkları eğitimin miktarı gelir. Daha net bir ifadeyle, bireylerin aldıkları eğitimin seviyesi arttıkça, toplumsal hayatta daha güçlü ve etkili konumlara ulaşma imkân ve şansı da artar.

Bireylerin aldıkları eğitimin seviyesinin siyasi elit dolaşım sürecinde ise ayrı bir yeri ve ehemmiyeti vardır. Bu değerlendirmeler, Şanlıurfa ilinin toplumsal yapısı içinde, etkili bir siyasi komum elde edebilmek için de geçerlidir. Tablo 13 ve Grafik 7'de de görüldüğü gibi üniversite eğitimi, Şanlıurfa'da milletvekili seçilebilmek neredeyse bir mecburiyettir. Daha net bir ifadeyle Şanlıurfa milletvekillerinin yüzde 72'den fazlası üniversite mezundur.

Tablo 14'teki bulgular da bu saptamayı doğrular niteliktedir. 1983-1991 yılları arasında tekabül eden 17. Ve 18. Dönem Şanlıurfa milletvekillerinin tamamı üniversite mezundur. Bir başka tabirle, 12 Eylül Askeri Darbesi'ni takip eden iki dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Şanlıurfa'yı temsil eden milletvekillerinin yüzde 100'ü üniversite eğitimidir. Müteakip süreçte Şanlıurfa milletvekilleri arasında üniversite mezunlarının durumu dalgalı bir

seyir izlese de son dört parlamento döneminde önemli bir artış trendi sergiler. Son dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Şanlıurfa ilini temsil eden milletvekilleri arasında üniversite mezunlarının oranı yüzde 90'ı aşar.

9. Şanlıurfa Milletvekillerinin Eğitim Gördüğü Üniversiteler

Çağdaş toplumlarda bireylerin aldıkları eğitimin miktarı kadar önemli bir diğer unsur da diplomaların alındığı kurumlardır. Hatta kimi durumlarda, bireylerin diplomasının taşıdığı etiket, birçok öteki faktörün de önüne geçebilmektedir. Geleneksel ya da modern hemen her toplumda, bazı eğitim kurumlarına ayrı bir ehemmiyet ve ayrıcalık atfedilir. Bir başka tabirle bazı kurumlar, saygınlığı yüksek eğitim kurumları olarak algılanır. Buralardan alınan diplomalar da bireylere, diğerlerine kıyasla bazı ayrıcalıklar ve ekstra imkânlar sağlar.

Tablo 15: Şanlıurfa Milletvekillerinin Eğitim Gördüğü Üniversiteler

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde	
Üniversite	Üniversite eğitimi yok	43	27,4	27,4	27,4
	Bilinmiyor	2	1,3	1,3	28,7
	ABD	1	,6	,6	29,3
	Ankara	43	27,4	27,4	56,7
	Atatürk	3	1,9	1,9	58,6
	Dicle	3	1,9	1,9	60,5
	Doğu Akdeniz	1	,6	,6	61,1
	Fatih	2	1,3	1,3	62,4
	Gazi	3	1,9	1,9	64,3
	Harp akademisi	1	,6	,6	65,0
	Harran	5	3,2	3,2	68,2
	İstanbul	34	21,7	21,7	89,8
	İTÜ	1	,6	,6	90,4
	KTÜ	1	,6	,6	91,1
	Kral Suud Üniv.	3	1,9	1,9	93,0
	Marmara	1	,6	,6	93,6
	Mersin	2	1,3	1,3	94,9
	Newport	1	,6	,6	95,5
	Selçuk	2	1,3	1,3	96,8
	Uludağ	3	1,9	1,9	98,7
Yüzüncü yıl	2	1,2	1,2	100,0	

	Toplam	157	100,0	100,0	

Öteki ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de, siyasi elit dolaşım süreci üzerinde bazı eğitim kurumlarının etkisi ve ağırlığı daha fazladır. Bu durum Şanlıurfa ili özelinde de gözlemlenebilir. Tablo 15 ve Grafik 8’de sergilenen bulgular incelendiğinde, Şanlıurfa milletvekillerinin mezun oldukları üniversiteler arasında belli başlı üniversitelerin ön plana çıktığı açıkça görülür. Milletvekillerinin tamamına yakını, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere büyük şehirlerin, tanınmış üniversitelerinden mezun olmuştur. Hatta Şanlıurfa milletvekillerinin yarıdan fazlası Ankara ve İstanbul’daki köklü üniversitelerden mezun olmuştur. Son dönemlerde ise bu üniversitelere ilaveten, Mersin Üniversitesi, Dicle Üniversitesi Harran Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve Uludağ Üniversitesi gibi üniversitelerin de adı duyulmaya başlamıştır.

Üniversitesi milletvekillerinin eğitim gördüğü üniversiteler, parlamento dönemleri temelinde incelendiğinde büyükşehirlerde mukim üniversitelerin etkisi daha açık bir şekilde görülür. Tablo 16 ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, ele alınan bütün dönemleri kapsayan süreç içinde, yasama organında görev yapmış Şanlıurfa milletvekilleri arasında, hemen her dönemde Ankara ve İstanbul üniversitesinden mezun olmuş milletvekili görmek mümkündür. Bununla birlikte, 20. Yüzyılın sonlarına doğru ülkemizde yaşanmaya başlayan hızlı toplumsal değişim, son dönemlerde siyasi elit profiline de yansımıştır.

Sıklıkla ifade edildiği gibi Türkiye’de, 1990’lı yıllardan itibaren gerçek anlamda bir yükseköğretim devrimi yaşanmaya başlamıştır (Arslan, 2016). Bu sürecin bir getirisi olarak günümüzde, her ilde en az bir tane üniversite eğitim vermeye başlamıştır. Bu durum bir kısım insanlarca bir furya olarak nitelendirilse de yaşanan bu gelişmelerin ülkenin toplumsal, kültürel ve ekonomik hayatına sağladığı katkıları inkâr etmek mümkün değildir. İşte yaşanan bu değişimin yansımaları, milletvekillerinin profillerinde de görülebilir. Yaşanan bu gelişmelerle korelatif bir şekilde bağlantılı olarak, milletvekilleri arasında Ankara ve İstanbul’da mukim üniversitelerinin mezunu elitlerin tekeli kırılmaya başlamıştır. Parlamentoda, başta Anadolu’daki köklü üniversiteler olmak üzere, yurdun dört bir köşesindeki üniversitelerden mezun olmuş milletvekilleri varlık göstermeye başlamıştır. Bu durumu, Şanlıurfa milletvekillerinin eğitim profillerinde de açıkça görmek mümkündür. Özellikle 20. Yüzyılın sonu ve üçüncü bin yılın başından itibaren, parlamentoda Şanlıurfa ilini temsil eden

milletvekilleri arasında Konya, Mersin, Diyarbakır, Bursa, Erzurum ve Trabzon'daki üniversitelerden mezun olmuş bireylerin de yer almaya başlaması bu tespiti doğrular niteliktedir.

10. Şanlıurfa Milletvekillerinin Aldıkları Eğitim Türü

Eğitim konusu ile yakından alakalı bir diğer husus ise bireylerin aldıkları eğitimin türüdür. Alınan eğitim türleri bireyler için, toplumun hiyerarşik yapısı içinde üst toplum katmanlarında yer edinebilmek için önemli fırsatlar sağlar. Türk toplumunun siyasi yapısı içinde, siyasi elit dolaşım sürecinde de bazı eğitim türleri ön plana çıkmaktadır (Arslan, 2005).

Tablo 17: Şanlıurfa Milletvekillerinin Aldıkları Eğitimin Türü

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde	
Eğitim	Bilinmiyor	1	,6	,7	,7
	Hukuk	49	31,2	32,0	32,7
	Mühendis-mimar	9	5,7	5,9	38,6
	Sosyal-politik-ekonomik-ticari bilimler	29	18,5	19,0	57,5
	Tıp	6	3,8	3,9	61,4
	Askeri	2	1,3	1,3	62,7
	Eğitim	5	3,2	3,3	66,0
	Orman-ziraat	2	1,3	1,3	67,3
	İlahiyat	6	3,8	3,9	71,2
	Tıbbi bilimler (diş-eczacıyı-veteriner)	5	3,2	3,3	74,5
	İlişkısiz (üniversite eğitimi yok)	39	24,8	25,5	100,0
	Toplam	153	97,5	100,0	
İlişkısiz	-9,00	4	2,5		
Toplam	157	100,0			

Bu tespitlerden ışığında, Şanlıurfa milletvekillerinin üniversitede gördükleri eğitimin türü de araştırıldı. Tablo 17 ve Grafik 9'da da görüldüğü gibi, Şanlıurfa'da siyasi elit dolaşım sürecinde, hukuk ile sosyal-politik-ekonomik ve ticari bilimler alanında görülen eğitimler ön plana çıkar. Bunları mühendislik-mimarlık, tıp ve ilahiyat alanında görülen eğitimler izler.

Şanlıurfa milletvekillerinin aldıkları eğitimin türünün, parlamento dönemleri temelinde sergilediği görünüm incelendiğinde, alınan eğitimin türünün siyasi elit dolaşımı süreci üzerindeki etkisi daha net bir şekilde ortaya çıkar. Tablo 18'de de görüldüğü gibi, özellikle

hukuk eğitiminin, Şanlıurfa ilinden milletvekili seçilme sürecinde ayrıcalıklı bir yeri ve önemi vardır. Çok partili siyasal yaşamın ilk dönemlerinde Türkiye'nin genel siyasi hayatında olduğu gibi Şanlıurfa ili özelinde de hukukçu milletvekillerinin yadsınamaz bir üstünlüğü gözlemlenir. Başbakan Adnan Menderes'in hukuk eğitimi almış bir siyasi elit olması da bu durumda, bir hayli etkili olmuştur. Bununla birlikte özellikle avukatların, mesleklerinin bir getirisi olarak halkla ve siyasetle daha iççe olmalarının bir neticesi olarak, hukukçular içinde özellikle avukatlar ön plana çıkmaktadır.

Çalışmanın bulguları, hukukçu milletvekili sendromunun, Şanlıurfa ilinde son yıllarda yeniden varlık göstermeye başladığına işaret etmektedir. Daha net bir tabirle hukuk eğitimi almış olmak, Şanlıurfa'da siyasi elit dolaşım sürecinde bireyleri daha ayrıcalıklı ve öncelikli kılmaktadır. Hukukçulara ilaveten öteki sosyal, ekonomik ve ticari bilimler alanında ve ilahiyat fakültelerinde alınan eğitimin de Şanlıurfa'da siyasi elit dolaşımı sürecinde önemi artmaktadır.

11. Şanlıurfa Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi

Elitlerin ve özellikle de siyasi elitlerin toplumsal profilleri, eğitim olgusu temelinde incelenirken dikkate alınan bir diğer faktör de elitlerin yabancı dil bilgisidir. Günümüzde dünya genelinde etkili olan, küreselleşme denilen bir olgunun varlığı su götürmez bir gerçektir. Günümüzde siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatta zaman ve mekân mefhumu anlamını neredeyse yitirmek üzeredir. Özellikle de birçok meslek ve faaliyet alanında, bireylerin dünyanın dört bir yanındaki muhatapları ile ilişki ve etkileşime geçebilmesi neredeyse bir mecburiyete dönüşmüştür. Bunu gerçekleştirebilmek için de ortak bir dil kaçınılmaz bir ihtiyaç olmuştur. Toplumsal ve siyasal hayatta son derece stratejik görevler icra eden milletvekillerinin yabancı dil bilgisi ihtiyacı da bu bağlamda ayrı bir önem ve anlam arz eder.

Tablo 20: Şanlıurfa Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Yabancı Dil	Yabancı dil bilmiyor	46	29,3	29,3	29,3
	Bir	91	58,0	58,0	87,3
	İki	20	12,7	12,7	100,0
	Toplam	157	100,0	100,0	

Bu saptamaların ışığında çalışmada, Şanlıurfa milletvekillerinin yabancı dil bilgisi de araştırıldı. Tablo 17, Tablo 18 ve Grafik 10’da da görüldüğü gibi, Şanlıurfa milletvekillerinin yüzde 70’e yakını en az bir yabancı dil bilgisine sahiptir. İncelenen 68 yıllık dönemde Şanlıurfa’da milletvekilliği yapmış 157 siyasi elitten 46 tanesi hiçbir yabancı dil bilmemektedir. Öte yandan milletvekillerinin yüzde 13’e yakını da 2 ya da daha fazla yabancı dil bilir durumdadır.

Bu konuya daha netlik kazandırabilmek için, yabancı dil bilgisi hususunda, zaman içinde yaşanan değişimin de bilinmesinde fayda vardır. Bu bağlamda, konuya açıklık getirebilmek için, Şanlıurfa milletvekillerinin yabancı dil bilgisinin Dönemler bazında sergilediği değişimde incelendi. Yabancı dil bilgisinin birey ve toplum hayatında artan önemini, Şanlıurfa milletvekillerinin bildiği yabancı dile dair bulgular da teyit etmektedir. Tablo 21’de de görüldüğü gibi, son 5 dönem parlamentoda görev almış Şanlıurfa milletvekillerinin önemli bir oranı bir yabancı dil bilmemektedir.

12. Şanlıurfa Milletvekillerinin Doğduğu İller

Günümüz Türk toplumu oldukça dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. Demografik hareketleri, çeşitli toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi sebeplere bağlı olarak toplumumuzun hemen her döneminde gözlemlemek mümkündür. Nüfus hareketleri bazen ülkenin kendi sınırları içinde gerçekleşirken, bazı durumlarda sınırların ötesine ulaşabilir. İç göç ya da dış göç şeklinde gerçekleşen bu nüfus devinimleri günümüzde de sürüp gitmektedir.

Tablo 22: Şanlıurfa Milletvekillerinin Doğduğu İller

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
İİ	Ankara	2	1,3	1,3
	Ardahan	1	,6	1,9
	Artvin	2	1,3	3,2
	Diyarbakır	2	1,3	4,5
	Edirne	1	,6	5,1
	Erzurum	1	,6	5,7
	İstanbul	6	3,8	9,6
	Konya	1	,6	10,2
	Urfa	141	89,8	100,0
	Toplam	157	100,0	100,0

Toplumsal hayatta gözlemlenen nüfus hareketleri, toplumsal yapı ve siyasal hayat üzerinde de önemli değiştirici etkiler yapabilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2018 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre, 2017 yılı itibariyle Şanlıurfa ilinin net göç miktarı -12.590'dır. İlin net göç hızı ise binde -6,32'dir (TÜİK, 2018). Bu bulgular Şanlıurfa'nın göç veren bir il olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tespitlerden hareketle Şanlıurfa milletvekillerinin doğduğu iller de araştırıldı. Tablo 22 ve Grafik 11'de sergilenen bulgular, bu hususta dair son derece çarpıcı bilgiler ortaya koymaktadır. Şanlıurfa milletvekillerinin yüzde 90'a yakını Şanlıurfa doğumludur. Bütün bu bulgular, siyasi elit dolaşımında, Şanlıurfa'da, yerel dinamiklerin daha ağır bastığını göstermektedir. Şanlıurfalı olmayan milletvekili adaylarının, Şanlıurfa'da milletvekili seçilme şansının son derece sınırlıdır. Buna karşın göç alan illerde ise demografik yapıdaki heterojenlik, milletvekili profiline de büyük ölçüde yansır (Arslan, 2015).

Şanlıurfa milletvekillerinin doğduğu iller, dönemlere göre incelendiğinde de nüfusun homojen yapısının, siyasal hayat yansımaları daha net bir şekilde gözlemlenebilir. Tablo 23'te de görüldüğü gibi, son 2 dönemde Şanlıurfa'yı mecliste temsil etmiş siyasi elitlerden yalnızca ikisi Şanlıurfa doğumlu değildir. Ancak bu elitler Artvin, Diyarbakır, Konya ve İstanbul doğumludur.

13. Şanlıurfa Milletvekillerinin Mesleki Özgeçmişleri

Malum olduğu üzere, mesleki birikim ve kariyer, bireylerin toplumsal hayatında belirleyici rol oynayan faktörlerin başta gelenlerindedir. Bazı meslekler mensuplarına iktidar, servet ve itibar ulaşımda önemli ayrıcalıklar sağlar. Bu tespitlerden hareketle araştırmada Şanlıurfa'nın toplumsal yapısı içinde öne çıkan, bu boyutuyla da siyasi elit dolaşım sürecinde daha etkili rol oynayan mesleklerin belirlenmesi hedeflendi. Bu amaca yönelik olarak, araştırma kapsamına dâhil edilen 18 dönem boyunca, TBMM çatısı altında Şanlıurfa'yı temsil etmiş ve halen de temsil etmekte olan milletvekillerinin mesleki özgeçmişleri araştırıldı.

Tablo 24: Şanlıurfa Milletvekillerinin Mesleki Özgeçmişleri

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Meslek	Sivil bürokrat-yönetici (devlet-özel-yerel yönetim)	16	10,2	10,2

Hukukçu (avukat-hâkim-savcı)	43	27,4	27,4	37,6
Mühendis-mimar	8	5,1	5,1	42,7
Doktor	6	3,8	3,8	46,5
Müteahhit	2	1,3	1,3	47,8
Tıbbi bilimler (eczacı-dişçi-veteriner)	7	4,5	4,5	52,2
Eğitimci (üniversite ve öteki)	16	10,2	10,2	62,4
Asker-polis	2	1,3	1,3	63,7
Tüccar-sanayici	10	6,4	6,4	70,1
Gazeteci-yazar	2	1,3	1,3	71,3
Çiftçi	39	24,8	24,8	96,2
Memur	6	3,8	3,8	100,0
Toplam	157	100,0	100,0	

Tablo 24 ve Grafik 12’de de görüldüğü gibi, Şanlıurfa’nın toplumsal hayatında bazı meslekler, diğerlerine nazaran çok daha fazla önem arz etmektedir. Şanlıurfa’nın toplumsal yapısı içinde itibarı ve etkinliği yüksek mesleklerin başında hâkim, savcı ve avukatları ihtiva eden hukukçular ile çiftçilik meslekleri gelmektedir. Bunları yöneticiler ile eğitimciler takip eder. Bu meslek gruplarını müteakiben tüccar-sanayiciler ile mühendis-mimarlar ön plana çıkar.

Şanlıurfa milletvekillerinin mesleki özgeçmişleri, parlamento dönemleri esas alınarak incelendiğinde, bu hususta daha detaylı bulgulara ulaşılır. Tablo 25’te de görüldüğü gibi, hukukçuların Şanlıurfa’nın toplumsal ve siyasal hayatında belirleyici etkisini, geçmişten günümüze hemen her dönemde, belirli ölçülerde de olsa gözlemlemek mümkündür. İncelenen 18 döneminin tamamında, Şanlıurfalılar başkente en az bir hukukçu kökenli milletvekili göndermiştir. Hatta bu sayı çoğunlukla 3 ya da dörde çıkmıştır.

14. Şanlıurfa Milletvekillerinin Mensubu Olduğu Siyasi Partiler

Demokratik sistemin en önemli bileşenlerinden ikisi seçimler ve siyasi partilerdir. Seçmenler seçimlerde, yerelde ve genelde toplumsal ve siyasal hayata yön ve şekil veren siyasi elitleri seçmekle kalmaz, toplumun siyasal yapısını da şekillendirirler (Arslan, 2015). En genel tabirle siyasal partiler, siyasal ve toplumsal hayatta belirleyici rol oynamak amacı etrafında örgütlenmiş ve nihai hedefleri iktidara ulaşmak olan siyasi örgütlerdir (Kışlalı, 2007: 261). Hemen her parti kendisini, siyaset geleneği içinde bir kategoriye konumlandırmıştır. Bu

bağlamda siyasi partilerin yapı, işleyiş ve ideolojilerinde farklılıklar oluşur. Partiler, iktidara geldiklerinde siyaset yapma yöntem ve ideoloji farklılıklarını, toplumsal ve siyasal hayatın yapı ve işleyişine de yansıtırlar.

Tablo 26: Şanlıurfa Milletvekillerinin Seçildiği Siyasi Partiler

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Parti	Ak parti	42	26,8	26,8	26,8
	ANAP	15	9,6	9,6	36,3
	AP	16	10,2	10,2	46,5
	Bağımsız	4	2,5	2,5	49,0
	BDP	2	1,3	1,3	50,3
	CHP	26	16,6	16,6	66,9
	DP	15	9,6	9,6	76,4
	DYP	12	7,6	7,6	84,1
	FP	3	1,9	1,9	86,0
	HDP	7	4,5	4,5	90,4
	HP	1	,6	,6	91,1
	MDP	2	1,3	1,3	92,4
	MHP	1	,6	,6	93,0
	MSP	2	1,3	1,3	94,3
	RP	5	3,2	3,2	97,5
	TİP	1	,6	,6	98,1
YTP	3	1,9	1,9	100,0	
Toplam		157	100,0	100,0	

Bu yüzden bir toplumun ya da bir yerleşim biriminin siyasi yapısını anlayabilmek için, bireylerin siyasi eğilim, tutum ve siyasi davranışlarına bakmak gerekir. Bunu anlamının en pratik yolu ise seçim sonuçları ve bu sonuçların siyasi yapıya yansımalarını incelemektir. Bu tespitlerin ışığında bu çalışmada, geçmişten bugüne Şanlıurfa milletvekilliği yapmış siyasi elitlerin, siyasi ve ideolojik kimlikleri araştırıldı. Tablo 26 ve Grafik 13'te de görüldüğü gibi incelenen dönemlerde Şanlıurfa'dan en çok milletvekili çıkarmayı başarmış olan siyasi parti, merkez sağın efsanevi ismi Recep Tayyip Erdoğan'nın Adalet ve Kalkınma Partisi'dir. Ak Parti'yi Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi takip eder. Adalet ve Kalkınma Partisi kurulduğu 2002 seçimlerinden günümüze kadar geçen süreçte Şanlıurfa'dan 42 milletvekili çıkarmayı başarmıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi muhafazakâr demokrat parti ideolojisi kimliği ile yaklaşık 16 yıldır ülkenin siyasal hayatına damga vurmuştur. Kurucu liderliğini Cumhurbaşkanımız Recep Tayip Erdoğan'ın yaptığı bu siyasi parti günümüzde, hem Türkiye genelinde ve hem de Şanlıurfa ili özelinde, Demokrat Parti'nin siyasal mirasını ve seçmen kitlesini sahiplenmeyi başarmış durumdadır. Tarihsel açıdan en uzun geçmişe sahip olan ve 1923 yılında kurulmuş olan CHP ise incelenen 68 yıllık süreç içinde, Şanlıurfa'dan yalnızca 26 milletvekili çıkarabilmiştir.

15. Şanlıurfa Milletvekillerinin Siyasi Mensubiyetleri

Şanlıurfa'nın siyasi yapısını daha iyi anlayabilmek için Şanlıurfa'lı seçmenin ilgi ve desteğini almayı başarmış siyasi partilerin, siyasi yelpazede temsil temelinde siyasi mensubiyetlerinin de iyi bilinmesi gerekir. Bu sebeple araştırmada, incelenen 68 yıllık süreçte Şanlıurfa'da yaşayan bireylerden destek görmüş siyasi partilerin kökenleri de araştırıldı.

Tablo 27: Siyasi Temsil Bağlamında Şanlıurfa'nın Siyasi Yapısı

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Yelpaze	Sağ	119	75,8	75,8
	Sol	30	19,1	94,9
	Terör	8	5,1	100,0
	Toplam	157	100,0	100,0

Tablo 27 ve Grafik 14'te denet bir şekilde görüldüğü gibi, Şanlıurfa'nın siyasi hayatında sağ siyaset geleneğinin açık bir üstünlüğü mevcuttur. İncelenen 18 dönemde Şanlıurfa'yı başkentte temsil etme başarısı göstermiş siyasi partilerin yüzde 76'ye yakını sağ siyasi yelpazede faaliyetlerini sürdürmüş ya da sürdürmekte olan siyasi partilerdir. Sol kanat siyasi partilerin Şanlıurfa genelindeki toplam temsil gücü ise yüzde 19 civarındadır.

Şanlıurfa'nın siyasi yapısını daha iyi anlayabilmek için, milletvekillerinin siyasi yelpazeye dağılımının, dönemsel bazdaki değişimin de iyi bilinmesi gerekir. Tablo 28'de de açık bir şekilde görüldüğü gibi, 18-21. Dönemleri kapsayan süreçte, Şanlıurfa'nın siyasi yapısı içinde sağ yelpazenin yüzde 100'ü bulan mutlak bir üstünlüğü söz konusudur. 11., 12. ve 17. dönemlerde ise Şanlıurfa'nın siyasi yapısı içinde, sol siyaset geleneği ağır basar. 2007 genel seçimleri ile teşkil edilen 23. Dönem parlamentosunda Şanlıurfa'yı temsil eden siyasi elitlerin yüzde 90'dan fazlası sağ kanat siyasi partilerin çatısı altında yasama sürecine dâhil olmuştur.

Müteakip süreçte, sağ siyaset geleneğinin Şanlıurfa'nın siyasi yapısı içindeki etki ve gücünde bir azalma göze çarpar. Ancak son genel seçimlerle şekillenen 26. Dönem parlamentosunda, Şanlıurfa'dan seçilen 11 milletvekilinden 10'u sağ siyaset geleneğinin sürdürücüsü siyasi partilerden seçilmiştir. Daha net bir ifadeyle, 2015 parlamentosunda, sağ siyaset geleneği Şanlıurfa'nın siyaset hayatında yeniden güçlenme sürecinde girmiştir. Özetle, Şanlıurfa'nın siyasal hayatında, geçmişten günümüze genellikle sağ siyaset geleneğinin ağırlığı gözlemlenir. Hatta bu durum son dönemlerde, Şanlıurfa'nın toplumsal ve siyasal hayatında bir geleneğe dönüşmüştür.

16. Şanlıurfa'nın Siyasi Yapısında Elit Dolaşım Hızı

Demokratik toplumların en çok vurgulanan özelliklerinden biri de fırsat eşitliği olgusudur. Mutlak eşitliğin bir hayal olduğu gerçeği göz önüne alındığında günümüzde, fırsat eşitliği tesellisi herkesi dört elle sarıldığı bir kavram haline dönüşmüştür. Toplumların dinamik bir karaktere sahip olması, yani dikey hareketlilik kanallarının açık ve fazla sayıda olması, o toplumda fırsat eşitliğinin varlığının delili olarak gösterilir. Fırsat eşitliğinin yüksekliği ise demokrasinin varlığının ve sıhhatinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Elit yenilenme oranları da bu durumun önemli göstergelerinden biri olarak öne sürülebilir (Arslan, 2016).

Tablo 30: Şanlıurfa Milletvekilleri Arasında Elit Dolaşımı

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Birikimli Yüzde
Elit Dolaşımı	1	93	59,2	59,2	59,2
	2	39	24,8	24,8	84,1
	3	12	7,6	7,6	91,7
	4	7	4,5	4,5	96,2
	5	4	2,5	2,5	98,7
	6	1	,6	,6	99,4
	7	1	,6	,6	100,0
	Toplam	157	100,0	100,0	

Elit yenilenme oranları, elit dolaşımı olgusu ile yakından alakalıdır. Elit dolaşımı ya da elit deveranı kavramı, siyaset sosyolojisi ve elit sosyolojisinin önemli kavramlarından biridir. Elit dolaşımı elit grupları içindeki yer değiştirme ve yenilenmeleri ifade etmek için kullanılır. Bu durumu, Vilfredo Pareto'nun "tarih, aristokrasilerin mezarlığıdır" şeklindeki tasviri çok açık bir şekilde tasvir eder. Pareto'ya göre bu dolaşım, toplumun iki temel tabakası (elitler ve elit

olmayanlar) arasında gerçekleşir. Bireyler bu iki katman arasında gidip gelirler (Arslan, 2007: 81-2).

Özellikle siyasi elit dolaşımı, demokratikleşme olgusu ile çok yakından ilişkilidir. En öz tanımıyla siyasi elit dolaşımı, siyaset kurumu içinde, siyasi elitler ile elit olmayanlar arasında yer değiştirmeyi ifade eder. Araştırmanın bu bölümünde, Şanlıurfa’da elit dolaşım sürecini anlayıp açıklayabilmek için Şanlıurfa milletvekillerinin kendi içinde ve dönemler bazında yenilenme oranları incelendi. Tablo 29 ve Tablo 30’daki istatistiki bulgular, Şanlıurfa milletvekilleri arasında ortalama milletvekili seçilme oranının 1,71 olduğunu göstermektedir. Mod 6 iken, Medyanın 1’e eşit olması önemli bir tespittir. Her ne kadar Şanlıurfa milletvekilleri arasında 6 ve 7 kez vekil seçilmiş parlamenterler olsa da bulgular, bir kez milletvekili seçilmiş bireylerin, yaklaşık yüzde 59’luk oranla Şanlıurfa’nın siyasi yapısı içinde ağır bastığını göstermektedir. Bununla birlikte 2 ya da daha fazla kez Şanlıurfa’yı TBMM çatısı altında temsil etme imkânı bulmuş milletvekillerinin oranının da yüzde 40’ları aştığını gözden ırak tutmamak gerekir.

Şanlıurfa’nın siyasi ve toplumsal yapısı içinde elitlerin dolaşımı sürecini daha iyi anlayıp açıklayabilmek için, milletvekillerinin dönemlere göre seçilme sayılarına daha dikkatli incelemek gerekir. Tablo 31’de de görüldüğü gibi, Şanlıurfa milletvekillerinin yüzde 59’u yalnızca bir kez milletvekili seçilmiştir. Üç ya da daha fazla milletvekili seçilmiş bireylerin oranı ise yüzde 15’i aşar. Şanlıurfa ilinde elit dolaşım hızının Dönemler bazındaki değişiminin detayları incelendiğinde, Şanlıurfa’da elit dolaşım hızının dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. Bununla birlikte 11, 13, 19 ve 22. parlamento dönemlerinin Şanlıurfa’nın siyasal hayatında ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu 4 parlamento Dönemi şekillendiren 1957, 1961, 1991 ve 2002 genel seçimleri, aslında yalnızca Şanlıurfa ili açısından değil, Türk toplumunun genel siyasi hayatı açısından da son derece büyük ehemmiyet arz eder. Zira bu 4 dönemde Şanlıurfa’da elit yenilenme hızı en yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, elit sosyolojisinin yöntem ve teknikleri kullanılarak, Şanlıurfa milletvekillerinin sosyolojik profilleri araştırıldı. Evrensel bir sosyolojik olgu olan elitleri, hemen her toplum türünde gözlemlemek mümkündür. Toplumsal hayatta varlığını hissettiren birçok elit grubu vardır. Bu elit grupları içinde en güçlü ve en etkili olan elit gruplarından biri

kuşkusuz siyasi elitlerdir. Siyasi elitler de büyük ölçüde milletvekilleri oluşur. Türk siyasi elitlerinin de temelini, toplumun yasama sürecine yön veren parlamenterler oluşturur. Çalışmada, ülkemizi son derece önemli şehirlerinden biri olan Şanlıurfa ilini temsilen yasama sürecine rol almış milletvekilleri, sosyolojik açıdan incelendi. Araştırma dönemi olarak 68 yıllık bir zaman dilimi seçildi.

Elit ve özellikle de siyasi elit olgularının kavramsal çerçeveyi şekillendirdiği çalışmada, teorik temel olarak seçkin elit teorisi kullanıldı. Araştırmada ortaya konan bulgulardan hareketle, halkın büyük çoğunluğunun bilmediklerini bilecek, onların yapamadıklarını yapabilecek pozisyon ve güce sahip olan bu dominant grup ile ilgili bulgular şöylece özetlenebilir: Şanlıurfa ilinin siyasi yapısı içinde milletvekili seçilebilmek için yaş faktörü, oldukça belirleyici bir etkiye sahiptir. Genç (Orta-genç) yaş grubu milletvekili adaylarının, Şanlıurfa ilinde milletvekili seçilme olasılığı, ileri yaş grubundan bireylere oranla çok daha yüksektir. Milletvekillerinin yaşlarına dair bulgular da bu tespiti doğrular niteliktedir.

Öte yandan bazı meslek grupları, Şanlıurfa ilinin toplumsal ve siyasal yapısı içinde çok daha ön plana çıkar. Bu durum siyasi elit dolaşım sürecine de yansımaktadır. Bu ilimizin toplumsal hayatında itibarı ve etkisi yüksek mesleklerin başında avukat, hâkim ve savcılar kapsayan hukukçular gelmektedir. Bu meslek grubunu çiftçiler takip eder. Çiftçilerin Şanlıurfa'nın siyasi yapısında yüzde 25'i bulan bir temsil gücüne ulaşması son derece önemlidir. Bu durum, Türkiye'nin genel siyasi yapısı içinde rastlanması son derece zor bir sonuçtur. Bu durumun sebepleri büyük ölçüde, Şanlıurfa'nın tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik dinamikleri ile yakından alakalıdır. Zira dün olduğu gibi bugün de, başta Şanlıurfa olmak üzere, Güneydoğu Anadolu'nun birçok ilinde, tarım arazisi, belirli ailelerin elinde yoğunlaşmış durumdadır. GAP projesi de bu yörelerde sulu tarımın önünü açarak, orta ve göreceli de olsa büyük ölçekli sulu tarımı yaygınlaştırmıştır. Çiftçileri, çoğunluğunu üniversite hocalarının oluşturduğu eğitimciler ile sivil-bürokrat yöneticiler izler. Milletvekili profilinde öne çıkan bu meslekler, Şanlıurfa ilinin ekonomik ve siyasi yapısına dair önemli ipuçları verir.

Bunlara ilaveten cinsiyet olgusu da Şanlıurfa ilinin siyasal ve toplumsal hayatında oldukça belirleyici bir sosyolojik faktördür. İncelenen 68 yıllık süreçte görev almış Şanlıurfa milletvekillerinin yüzde 95'e yakını erkeklerin teşkil etmesi bunun en önemli delilidir. Şanlıurfa ilinde siyasi elit dolaşım sürecinde etkili rol oynayan bir diğer sosyolojik değişken ise eğitim olgusudur. Bireylerin eğitim seviyesi arttıkça, Şanlıurfa ilinden milletvekili seçilme

şansı da artmaktadır. Üniversite mezunu olmak, yakın gelecekte Şanlıurfa ilinden milletvekili seçilebilmenin neredeyse önemli bir şartı haline gelmiştir. Şanlıurfa ilinden milletvekili seçilme sürecinde, Ankara ve İstanbul gibi metropol şehirlerin köklü üniversitelerinden mezun olmuş bireylerin şansı ise diğerlerine kıyasla çok daha yüksektir. Yabancı dil biliyor olmak ise bireylerin bu süreçte şanslarını daha da arttırmaktadır. Bunlara ilaveten medeni durum faktörü de Şanlıurfa ilinde siyasi elit dolaşım sürecinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Daha net bir ifadeyle, Şanlıurfa ilinde yaşayan seçmenler evli adaylara, bekârlardan ve dullardan daha fazla şans tanımaktadırlar.

Özetle, elitist elit teorisyenlerinin de vurguladıkları gibi, Şanlıurfa ilinde bazı toplum kesimleri, toplumsal yapı içindeki ağırlıkları ile tezat teşkil edecek bir şekilde temsil edilmektedir. Örneğin, Şanlıurfa nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, Şanlıurfa milletvekilleri arasında temsil imkânı bile bulmamaktadır. Aynı eşitsiz görünüm yaş ve medeni durum değişkeni temelinde de gözlemlenebilir. Aynı eşitsizlikler, meslek değişkeni temelinde de olanca çıplaklığıyla gözler önüne serilir. Çalışma hayatının büyük çoğunluğunu oluşturan işçi ve memurlarla, Şanlıurfa milletvekilleri arasında esamisi bile okunmamaktadır.

Sözün özü, çalışmada ortaya konan bulguların ışığında Şanlıurfa milletvekillerinin sosyolojik profilleri şöyle çizilebilir: Şanlıurfa milletvekili denildiğinde evli, 4 çocuklu, orta ölçekli aile yapısına sahip, üniversite mezunu, metropol şehirlerin köklü üniversitelerinden mezun olmuş, hukukçu-çiftçi-eğitimci, sağ siyasi kulvarda siyasi mücadele veren siyasi partilerin bünyesinde aktif siyasi hayata atılmış, genç-orta yaşlı erkekler akla gelmektedir. Daha net bir ifadeyle tipik bir Şanlıurfa milletvekili, üniversite mezunu, orta-genç yaşta, hukukçu-çiftçi-eğitimci-yönetici, ağırlıklı olarak sosyal bilimler (hukuk başta olmak üzere) alanında eğitim görmüş, sağ-siyasi görüşte, çekirdek aile yapısına sahip erkek bir birey şeklinde tasvir edilebilir.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Coşkun, R. (vd.) (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemler (SPSS Uygulamalı)*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Arslan, D. A., Baştürk, S. ve Arslan, G. (2015-a). Çok Partili D.de, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı (Ed. Şenol Kantarcı ve Fatma Şimşek, *Berna Türkoğan Uysal Armağan Kitabı* içinde). Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Arslan, D. A. (2015-b). Üçüncü bin yılda Adana milletvekilleri. *International Journal of Human Sciences - Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 12-1, 582-625.
- Arslan, D. A. (vd.) (2015-c). Çok partili dönem Türk siyasi tarihinde Bitlis milletvekilleri. *Akademik Bakış, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 47, 71-97.
- Arslan, D.A. (vd.) (2015-d). Çok Partili D. Türk siyasal hayatında Antalya milletvekilleri. *Eurasian Academy of Sciences, Social Sciences Journal*, 2015-3, 33-62.
- Arslan, D.A. ve Arslan, G. (2014). Çok Partili Dönem Tokat milletvekillerinin sosyolojik profilleri. *Karadeniz Araştırmaları (Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri) Dergisi*.43, 117-150.
- Arslan, D. A. (2013-a). *Sosyoloji: Günlük yaşamın mimarisini keşfetmek*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Arslan, D.A. (2013-b). Geçmişten günümüze Artvin milletvekilleri: 1946'dan bugüne Artvin milletvekillerinin sosyolojik analizi. *Karadeniz Araştırmaları (Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri) Dergisi*.36, 43-70.
- Arslan, D.A. (2012-a). Mersin Milletvekillerinin sosyolojik profilleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi - International Journal of Human Sciences*. 9-2, 587-622.
- Arslan, D.A. (2012-b). *Sosyoloji ve yöntem yazıları*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Arslan, D. A. (2011-a). *Turkish Political Elites: Sociological Analysis of Turkish Politics and Politicians*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Arslan, D. A. (2011-b). *WHO Rules Turkey: Turkish Power Elite*. Berlin: LAP LAMBERT

Academic Publishing.

Arslan, D. A. (2011-c). *Elites and Power in Contemporary Turkey: Social Anatomy of Turkish Elites*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.

Arslan, D. A. (2006). Sınıf teorisinin açmazları ve iktidar analizinde bir alternatif olarak elit teorisi. *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 16-1, 363–382.

Arslan, D.A. (2005-a). Educational bases of Turkish Democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*. 8-1, 5–30.

Arslan, D.A. (2005-b). The evaluation of parliamentary democracy in Turkey and Turkish political elites. *Historia Actual On-Line*, (Contemporary History Association – Asociacion De Historia Actual) 3-6, (Revista Electrónica «Historia Actual On-Line», Año III, N° 6, Invierno 2005), <<http://www.hapress.com/abst.php?a=n06a10>>

Arslan, D.A. (2004-a). The theories on the power: Elite theory. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*.6-1. http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=193

Arslan, D.A. (2004-b). Türk iktidar seçkinleri. *Kırgızistan Kommersiyalık Enstitüsü, Akademik Bakış, Türk Dünyası Celalabat İşletme Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3, 1–9. http://www.tdcif.org/a_view.php?pg=arc_view&ex=13

Arslan, D.A. (2004-c). Türk medya elitleri: Bir durum tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*. 4- 2,135–164.

Arslan, D.A. (2004-d). The Theories on the Power 2: Class Theory. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*.6- 2. <http://www.isguc.org/>.

Arslan, A. (2004-e) Çağdaş Türk Toplumunun Siyasi Hayatında Kadının Yeri ve Türk Siyasi Elitleri Arasında Kadının Temsil Edilme Durumu. *Kadın çalışmalarında disiplinlerarası buluşma sempozyumu kitabı*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.3, 101–110.

Arslan, D.A. (1999). *Who rules Turkey: The Turkish power elite and the roles, functions and social backgrounds of Turkish elites*. Guildford: University of Surrey (PhD Thesis).

- Arslan, D.A. (1995). *Turkish political elites: Top political leadership in Turkey and social construction of Turkish political elites*. Guildford: University of Surrey (MSc Thesis).
- Bachrach, P. & Baratz, M. (1962). Two faces of power. *American Political Science Review*. LVI.
- Etzioni, H. E. (1997). *Class & elites in democracy and democratisation*. New York: Garland Publishing.
- Etzioni, H. E. (1993). *The elite connection*. London: Polity Press.
- Frey, W.F. (1965). *The Turkish political elite*. Massachusetts: MIT Press.
- Gilbert, N. (1997). *Analysing tabular data*. London: Sage.
- Gilbert, N. (1994). *Researching social life*. London: Sage.
- Healey, J. F. (1993). *Statistics: A tool for social research*. California: Wadsworth.
- Hertz, R. & Imber, J. B. (1995). *Studying elites using qualitative Methods*. London: Sage.
- Kıray, M. B. (2000). *Ereğli-ağır sanayiden önce bir sahil kasabası*. İstanbul: Baylam Yayıncılık.
- Kışlalı, A. T. (2007). *Siyaset bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kongar, E. (1986). *Türkiye üzerine araştırmalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1985). *İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı 2*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Landau, J. M., Özbudun, E., & Tachau, F. (1980). *Electoral politics in the Middle East*. London: Cronm Helm.
- Mills, C.W. (1956). *The power elite*. London: Oxford University Press
- Mosca, G. (1939). *The ruling class*. New York: McGraw Hill.
- Moyser, G. & Wagstaffe, M. (1987). *Research methods for elite studies*. London: Allen and Unwin.
- Newman, D. M. (2012). *Sociology: Exploring the architecture of everyday life*. London: Sage.
- TBMM (2003). *TBMM albümü 22. D. (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM (2000). *TBMM albümü 21. D. (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara:

TBMM Basımevi.

TBMM (1997). *TBMM albümü 20. D. (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara:

TBMM Basımevi.

TBMM (1994). *TBMM albümü 1920–1991 (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*.

Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM (1992) *TBMM albümü 19. D. (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara:

TBMM Basımevi.

Tekeli, Ş. (1982). *Türkiye’de kadının siyasal hayattaki yeri (Unat, Türk toplumunda kadın)*

İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.

TSBD (Türk Sosyal Bilimler Derneği) (1986). *Toplumsal, ekonomik, siyasal yaşamda kadın.*

Ankara: TSBD Yayınları.

Turhan, M. (1991). *Siyasal elitler*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Unat, N. A. (Der.) (1982). *Türk toplumunda kadın*. İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.

İşletme ve Toplum İlişkileri Bakımından Sosyal Sorumluluk Kavramının Önemi ve Kapsamı

M. Koray ERENTÜRK*

Özet

Günümüz itibariyle işletmeler, beklentilerin değişmesi, sosyal, politik, yasal ve ahlaki boyutlarda insan ve çevre unsurunun birinci öncelik haline gelmesiyle birlikte toplumsal hassasiyetlere zorunlu olarak duyarlı davranmak durumundadırlar. Bu durum işletmelerin, kendi çıkarlarının yanında bir toplumsal refahın da korunması ve sürdürülmesi ile ilgili faaliyetler üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. İşletmelerin topluma karşı saygı göstermesi ve katkı vermesi düşüncesi ile gelişen sosyal sorumluluk kavramı işletmelerin faaliyetlerinde yasal, idari, ekonomik, iş ahlakı ve iş yapış biçimlerinde toplumsal normlara bağlılık ilkesi ile çalışarak sosyal mutluluğa katkı verme süreci olarak kabul edilebilir. Bu süreçte işletmeler kendilerine sosyal sorumluluk kampanyaları yürüterek/düzenleyerek kaynaklarını kullanarak kar elde ettikleri yakın ve uzak çevreye karşı ödevlerini yerine getirebilirler. Bu şekilde kaynakları kullanıp bunlardan fayda sağlarken aynı zamanda bu kaynakların topluma ait bir değer olduğunu göstererek birliktelik duygusunu pekiştirirler. Sosyal sorumluluk kampanyalarındaki strateji, işletmenin marka değerini, pazar payını, değerini, itibarını, imajını vb. gibi rasyonel amaçlar değil gerçekten toplum refahına hizmet olarak seçilmeli, tutarlı ve sürdürülebilir olmalıdır. Aksi halde bu durum reklam, pazarlama veya halkla ilişkiler gibi tek yönlü bir sürece dönüşebilir ve birtakım dezavantajlara neden olabilir. Bundan dolayı kurumsal sosyal sorumluluk stratejilerinde toplumun bizzat kendisi hedeflenmelidir. Kamusal alanda sosyal yaşam, sivil toplum, eğitim ve sağlık vb.; ortak yaşam alanlarında çevre ve ekolojik denge; beşerî gelişme ve kalkınmada ise toplumun kendisi olmak üzere üç hedefe yönelik olarak gerçekleştirilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Sorumluluk, Kampanya, İşletme, Toplum.

* Dr.,koraterenturk@hotmail.com

Sociological Analysis of the Migration at The Central Black Sea Region and Samsun

Abstract

As of today, businesses are obliged to be sensitive to social sensitivities with the change of expectations and social and political, legal and moral dimensions, as the human and environmental factors become the first priority. This situation obliges businesses to undertake activities related to the protection and maintenance of a social welfare as well as their own interests. The concept of social responsibility, which develops with the idea that businesses respect and contribute to society, can be accepted as the process of contributing to social happiness by working with the principle of adherence to social norms in legal, administrative, economic, business ethics and business practices. In this process, businesses can carry out their homework against the near and distant environment where they earn profit by conducting / organizing social responsibility campaigns. In this way, while using and benefiting from these resources, they also reinforce the sense of togetherness by showing that these resources belong to the society. The strategy in social responsibility campaigns includes the brand value, market share, value, reputation, image, etc. of the business. It should be chosen as a service to the welfare of the society, be consistent and sustainable, not rational purposes. Otherwise, this can turn into a one-way process such as advertising, marketing or public relations and cause a number of disadvantages. Therefore, the society itself should be targeted in corporate social responsibility strategies. Social life, civil society, education and health etc in the public sphere; environmental and ecological balance in common living spaces; In human development and development, it should be carried out for three goals, the society itself.

Key Words: Social Responsibility, Campaign, Business, Society Page.

Giriş

İşletmeler, bağımsız davranabilen, hiçbir etki altında kalmadan karar alabilen, kendilerini buldukları ortamdan soyutlayabilen organizasyonlar değildir. Bu nedenle faaliyette buldukları çevrenin koşullarını dikkate almak ve toplumsal hassasiyetlere duyarlı olmak zorundadırlar. Bilgi çağı ile birlikte ekonomik, hukuki, sosyo-kültürel, doğal, teknolojik ve uluslararası sistemdeki niteliksel değişimlerin etkisi, işletmeleri değişime itmektedir. Bu itici etkiler arasında sosyal sorumluluk kavramı günümüz itibariyle oldukça önemli hale gelmiştir.

Sosyal sorumluluk kavramı ticari kaygılar gözetilmeden toplum yararına gerçekleştirilmesi gereken bir işletme davranışı olarak nitelenebilir. Başarılı bir sosyal sorumluluk kampanyasının ticari katkısı elbette söz konusu olabilir ancak ilk hedef olmamalıdır. Aksi halde pazarlama çabalarının bir parçasına dönüşebileceğinden hedef kitle nezdinde beklenen karşılığın bulunması güçleşebilecektir. Bu kapsamda çalışmada sosyal sorumluluk kavramının tanımı ve çerçevesi olarak konularak, klasik ve modern yaklaşımlar bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı

Sosyal sorumluluk kavramı ilk olarak 20. yüzyılın ilk yıllarında işletme faaliyetlerinin sosyal boyutu bağlamında ortaya atılmış olsa da bugünkü anlamda ilk olarak bahseden 1953'te Howard R. Bowen olmuştur. Bowen, "İş Adamının Sosyal Sorumlulukları" adlı kitabında, firmaların aldığı kararların sosyal etkilerini de göz önünde bulundurmaları gerektiğini ileri sürmüştür (Kutluk ve Avcıkurt, 2015: 714). Sosyal sorumluluğun ilk savunucularından bir başkası olan Oliver Shelton, işletmenin toplumun sosyal faydası üzerinde odaklanması gerektiğini vurgulamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren sosyal sorumluluk kavramı radikal bir şekilde değişime uğramıştır. 1970'li yıllarda ise kavram hem kamuoyunda hem de akademik çevrede büyük ilgi kaynağı olmuştur. Sosyal sorumluluk anlayışının işletmelerce benimsenmesi ve kurumsallaştırmaya başlanması ise ancak 1980'ler sonrasında söz konusu olmuştur (Balı ve Cinel, 2011: 49-50).

Kavramının bazı tanımlarına bakıldığında; Avrupa Komisyonuna göre kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin gönüllü bir şekilde çevre ve toplum konularına duyarlılık göstererek bunu da paydaşları ile entegre bir şekilde yerine getirdiği süreçtir. İşletmenin sosyal sorumluluk

sahibi olması resmi görevlerini yerine getirmesi değil, daha ileri kapsamda gönüllülük esasını ile insan sermayesine, çevreye ve hissedarlarla ilişkilerine daha fazla önem vermesidir (Yeşil Bildiri, 2001: 5). Dünya Bankasına göre kurumsal sosyal sorumluluk, “Toplumun ekonomik gelişimi, eğitimi, felaket yaralarının tedavisi, çevrenin korunması, sağlık sorunlarının çözümü ve devletlerin etrafındaki daha birçok sorunun çözülmesi konusunda bir araçtır” (Bryane, 2003: 116). Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyine göre “kurumsal sosyal sorumluluk, “işletmenin topluma karşı dürüst davranmasını, yönetimin paydaşlar ile ilişkilerini düzenlerken sorumlu bir tutum içinde olmasını, çalışanlarının, ailelerinin ve toplumun hayat kalitesini yükseltirken ekonomik büyümeye katkıda bulunmasını gerektirir” (Moir, 2001: 18).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramını özü itibarıyla işletmelerin gönüllü olarak kendilerinin ve toplumun amaçlarına uygun beklenti ve değerler üretme yolunda politika ve stratejiler belirleyerek bunlara uygun kararlar alma, faaliyetler icra etme şeklinde toplumsal ve sosyal yaşamı iyileştirme yolundaki sorumluluk bilincinin toplamıdır (Aktan ve Börü, 2006: 54-55; Kutluk ve Avcıkurt, 2015: 714). Bu bakımdan sosyal sorumluluk, işletmelerinin ekonomik amaçlarının yanında ait olduğu toplumun refah düzeyini geliştirme ve bu yönde bir farkındalık sağlama bakımından sorumluluk ve görev yüklenilmesidir. Sosyal sorumlulukta işletmenin ekonomik faaliyetlerinin ilgili çıkar gruplarının menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde yönetilmesi temel amaçtır (Bayraktaroğlu, İlter ve Tanyeri, 2009: 33).

Tanımlarda görüleceği üzere sosyal sorumluluğun ortak noktası, işletmelerin bütün alanlardaki faaliyetlerinde ekonomik, hukuki, ahlaki ve gönüllü birtakım sorumluluklar üstlenmeleri gerektiğini ifade eden kapsamlı bir kavram olmasıdır. Sosyal sorumluluk, ahlaki sorumluluklar kategorisi içinde, toplumda hâkim olan ahlaki değerlere ve standartlara uygun hareket edilmesini de içerir. Başka deyişle sosyal sorumluluğun temelinde ahlaki değerler yatmaktadır. Bireylerin uymaları gereken yazılı olmayan kurallar olduğu gibi işletmelerin de uyması gereken yazılı olmayan kurallar bulunmaktadır. Buna göre işletmeler, toplumsal değerlere ve ahlaki normlara uymak durumundadır (Orçan, 2007: 27- 38; Kotler ve Lee, 2008: 2-5; Çerik ve Özarlan, 2008: 590).

1.1 Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımları

Sosyal sorumluluk konusunda klasik ve modern olmak üzere iki yaklaşım öne çıkmakta olup bunlar aşağıda açıklanmıştır.

1.1.1 Klasik Yaklaşım

1970'lerin başında klasik yaklaşımı öne süren ve öncüsü olan iktisatçı Milton Friedman ve klâsik yaklaşımı benimseyenlere göre işletme yöneticisi, pay sahiplerinin temsilcisidir ve onların menfaatini ön planda tutmalıdır. Buna göre, işletmelerin sosyal sorumluluğu toplumun problemlerini ele alıp çözüme kavuşturulması değil, kârını mümkün olduğu kadar artırmasıdır. İşletme yöneticisi, pay sahiplerinin temsilcisidir ve onların menfaatini ön planda tutmalıdır. Buna göre, işletmelerin sosyal sorumluluğu toplumun problemlerini dikkate alıp çözüme kavuşturulması değil, kârını mümkün olduğu kadar artırmasıdır (Özüpek, 2013: 25). Ekonomik fayda yaratmakla işletmelerin kendilerine düşen sorumluluklarını yerine getirdiğini savunan klâsik düşünceyi savunan yazar ve araştırmacıların argümanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Babacan, vd. 2013: 203-210; Çelik, 2007: 76-79).

- İşletmeler ekonomik ve finansal özellikli kurumlar olup kar elde edebilecekleri işleri yapabilmelerine izin verildiğinde etkinlik sağlayabilirler. Sosyal olarak tercih edilen davranış budur. Toplumsal kaynakların en iyi şekilde kullanıldığını gösteren kârın en yüksek düzeye ulaşmasıdır.

- İşletmeler hissedarların çıkarlarını düşündüğü zaman ekonomik sistem en iyi biçimde işler. Ekonomik amaçlı organizasyon olan işletmelerin öncelikli amacı kar eksenli faaliyet olup, sivil kurumlar gibi sosyal amaçları başlıca öncelikleri değildir.

- İşletme yöneticileri, devlet ve diğer kamu otoritelerince görevlendirilmediğinden bunlar bizzat topluma ve devlete hesap vermek zorunda değildirler.

Klasiklerin ileri sürdükleri bu düşüncelerle klâsik yaklaşımı benimseyenlerin, işletmeyi ön planda tuttıkları, yani işletme-toplum ilişkilerinde ağırlıklı olarak işletmenin menfaatleri yönünde bir davranış sergiledikleri söylenebilir. Bu da, yaklaşımın insana ve toplum değerlerine hiç önem vermediği noktasında eleştirilmesine sebebiyet vermektedir (Başer, 2015: 10). Geleneksel sosyal anlaşmaya dayalı veya işletmeyi esas alan sosyal sorumluluk anlayışının yetersiz kaldığı noktaları aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Çelik, 2007: 76-79; Geçit, 2014: 99).

- Sosyal problemler, tek başına piyasalardan kaynaklanan sorunlardan oluşmamaktadır. Dolayısıyla işletmelerin kendi amaçlarını gerçekleştirmek için çalışırken aynı zamanda sosyal sorunları ve toplumsal faydayı gözetmeleri beklememek gerekir.

- Klasik işletme anlayışında karlılık ve varlığını sürdürme ana ilkedir. Bu yaklaşım oyunu kurallarına göre oynayarak, işletmenin kâr elde etme zorunluluğu üzerinde durmaktadır. İşletmenin verdiği kararlar da bu nedenle ekonomik rasyonelliği ifade etmektedir. Bu nedenle işletmeler uzun dönemde toplumsal kaynakları aşırı, savurgan, verimsiz ve sorumsuzca kullanabilir.

- Bu yaklaşımda piyasa, düzensiz, serbest ve denetimsiz olarak kabul etmez. Oyunun Kuralları denildiği zaman, her şey fayda- maliyet analizi içinde ele alınmakta ve fiyat sınırlamaları, çevre kirliliği, sağlık ve güvenlik, karşı hareketler, değişiklikler, dalgalanmalar vs. göz önüne alınmamaktadır.

1.1.2 Modern Yaklaşım

İşletmelerin sosyal sorumluluğuna modern görüş açısından yaklaşanlar, işletmelere ekonomik amaçların çok daha ötesinde, bir takım içtimai yaşamı kapsayıcı kaygıları da içeren amaçlar yüklemektedir. Çünkü toplum ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyal güçler tarafından karşılıklı etkileşimle bir biçim kazanmaktadır. Açık bir sistem olan işletmelerin çevrenin geri bildirimlerini dikkate almadan hareket etmeleri mümkün değildir (Aydınalp, 2013: 35-39).

Sosyo - ekonomik görüş olarak da bilinen modern yaklaşım, işletmelerin amacının hem toplumun yaşam standardını ve genel refahını korumak ve iyileştirmek hem de kâr elde etmek olduğunu ileri sürmektedir. İşletmelerin sosyal sorumluluğu, işletmenin etkileşim içerisinde olduğu bütün iç ve dış çevrenin sorunlarına eğilmeyi ve bunlara en uygun çözümler getirmeyi amaç edinen gerçekçi ve mantıklı bir anlayış olup çevreyi esas almaktadır. Çevreyi dikkate almayan bir anlayış uzun vadede beşerî ve doğal kaynakları sorumsuzca kullanarak hem işletmeye hem de çevreye zarar verecektir. İşletmelerin büyümesi ve tüm toplumu etkilemesi nedeniyle ciddi sosyal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu tür sorunların ortaya çıkmadan önlenmesi ve ortaya çıkmış olan sorunlardan dolayı çevredeki tepkilerin dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi gerekir (Güngör, 2016: 8). İşletmelerin sosyal sorumluluk fonksiyonları şu şekilde özetlenebilir (Özüpek, 2013: 41-43; Başer, 2015: 11).

- İşletmeler sosyal yaşamın ayrılmaz bir unsurudur. Bu nedenle toplumsal sorunlarda ve çözümlerinde toplumun bir parçasını oluşturur. Sistemin bir alt bölümü

konumundaki işletmelerin ve kendilerinin dışındaki toplumu oluşturan diğer alt sistemlerin sebebiyet vereceği herhangi bir sorun ya da sorunlara duyarsız kalması beklenemez.

- İşletmeler, toplumsal sorunları ele alacak ve bu sorunları giderebilecek kaynaklara sahiptir. Ancak işletmeler toplumun yardımı olmadan bunu gerçekleştiremez. İşletmelerin yetenekli yönetim topluluğu, fonksiyonel uzmanlar ve teknisyenler, sermaye gücü bakımından sosyal sorunların çözümünde kaynak sahibi olduklarını dile getirmektedir.

- İşletmeler açısından gelişmiş iyi bir toplum iyi bir çevredir. Bugünün toplumuna yatırım yapan işletmeler yarının uzun vadeli kârını elde edebilirler. İşletme-çevre etkileşimi iki yönlü olup işletmenin faaliyet gösterdiği toplum eğer sosyo-ekonomik yönden kalkınmışsa işletme bu durumda müspet etkilenecektir. Bu nedenle işletmeler sosyo-ekonomik yönden toplumun gelişmesinde ön ayak olmalıdırlar.

- İşletmeler, gönüllü olarak yapmayacakları bazı şeyleri yasal zorlamalarla (çevre sağlığı kontrolü, eşit ise eşit ücret uygulaması gibi) yapmak durumunda kalabilirler. Dinamik bir yapı içerisindeki toplumun değer ve beklentileri zamanla değişmektedir.

2. Yaklaşımlar Arasındaki Farklılıklar ve Önerilen Stratejiler

Modern yaklaşımın, sosyal sorumlulukların maliyeti konusunda klasiklerden derin farklılıkları vardır. Modern yaklaşımda; işletmelerin çeşitli sosyal sorunlar ortaya çıkmadan önce bunlarla ilgili gerekli tedbirleri daha baştan alması istenilmekte, sorunun kaynağında kurutulmasının faydalarına dikkat çekilmektedir (Kutluk ve Avcıkurt, 2015: 715; Aydın, 2016: 105). Bu anlayışa göre, işletmeden halkın kaynaklarını ve hayat standartlarını yükseltmeye çalışan iyi bir kurum olması istenir. İşletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik şu stratejileri izlemesi önerilebilir (Akkoyunlu ve Kalyoncuoğlu, 2014: 128-130) ;

- Toplumun sorumluluklara bağlı değişen beklentileri belirleme ve analiz etme,
- Toplumun değişen taleplerine cevap vermek için kapsamlı bir yaklaşım belirleme,
- Sosyal sorunlara uygun cevaplar bulma ve uygulayabilmek.

İşletme yöneticilerinin sosyal sorumluluk baskısına karşı izleyecekleri tutumları şu şekilde özetlemek mümkündür (Top ve Öner, 2008: 103; Özüpek, 2013: 41-43; Aydın, 2016: 107).

İşletmenin sosyal sorumluluk konusunda bilinçli olduğu imajını yaymaya çalışmak: Yöneticilerin bu yöndeki davranışlarına klâsik yaklaşımın uzantısı gözüyle bakılmakta ve gerçek manada bir sosyal sorumluluk anlayışını yansıtmadığı gerekçesiyle tasvip edilmemektedir. Bu davranışı benimseyen yöneticiler sosyal sorumluluk konusunda duyarlı olduklarını ispatlama çabası içerisindeyler ve aslında kendi reklamlarını yapmaya çalışırlar.

İyi vatandaş işletme rolü oynamak: İyi vatandaşlık, vatandaşın organize topluma karşı duyduğu “zorunlulukların genel teorisi”dir. Özel veya kamu tüm kuruluşlar, sosyal sorumluluklarını yerine getirdikleri müddetçe iyi vatandaşlık kavramının gelişmesi beklenebilir. Bu rolü oynayan işletmeler, kamu yararı için aktif olarak bazı girişimlerde bulunur, bazı iş görenlerin toplumsal alanlarda çalışmalarına izin verir ve belirli toplumsal amaçla için bağış ve reklam kampanyalarına girişebilirler.

Tamamıyla sosyal sorumlu bir işletme gibi davranmak: Sosyal sorumluluğun bu en yüksek düzeyini benimseyen yöneticiler işletmelerinin çevresinin, işletmeden ve kârdan daha önemli olduğuna inanırlar. Kendi çıkarlarına göre hareket etmek bir tarafa, çevreden gelecek istek ve beklentilere devamlı duyarlı bir şekilde hazır bulunulmalıdır. Hiçbir zorlamaya ihtiyaç duyulmadan kendileri koruyucu önlemleri alırlar.

2.1 Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının Avantaj ve Dezavantajları

Kurumsal sosyal sorumluluk çabalarından başarılı sonuçlar alabilmek için işletmelerin pek çok girişim ve yöntem kullandığı görülmekle birlikte sosyal sorumluluk aktiviteleri bazen beklendiği faydalar üretemeyebilir. Bu nedenle bir işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin avantaj ve dezavantajının neler olabileceğini iyi planlaması ve ne tip sosyal sorumluluk projesi gerçekleştireceğini etkili tasarlaması gerekmektedir.

2.1.1 Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının Avantajları

Genel anlamda sosyal sorumluluk düşüncesi ile faaliyetlerini sürdüren işletmelerin itibarları toplum nezdinde yüksek olmaktadır. Sosyal sorumluluk konularında yapılan pek çok araştırma çalışmanın ortaya koyduğu ortak sonuç bu tür faaliyetlerin hem toplum hem de tüketici bakımından olumlu sonuçlar verdiğidir. Başlıca sonuçları ise işletme değerinin artması, kurumsal itibar, örgütsel bağlılık, görünürlük düzeyinin artması, rekabet ortamında tüketici tarafından pozitif ayrımcılık yapılması, insan kaynakları bağlamında yetenekli ve nitelikli

işgörenlerin işletmeye çekilmesi gibi sıralanabilir (Gençoğlu ve Erdoğan, 2008: 34; Coşkun, 2010: 91-93; Aydınalp, 2013: 44).

Kurumsal sosyal sorumluluk girişimlerinin en önemli avantajı Baron (2001: 9)'a göre işletmenin ürün ve hizmetlerine karşı olumlu talep geliştirdiği için pazarlama alanında olmaktadır. Bunun sonucu olarak da rekabetçi başarı kazanılmakta ve örgütsel anlamda motivasyon kanalları genişlemekte, uzun vadede sürdürülebilir başarılar elde edilebilmektedir. Bu nedenle işletmelerin kurumsal anlamda sosyal sorumluluğu bir strateji olarak benimsemesi gerekmektedir.

Kurumsal sosyal sorumluluk kampanya veya projeleri günümüz itibariyle neredeyse işletmelere verilen bir görev ve zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Değişen ve gelişen tüketici profili, paydaşların beklentileri ve en önemlisi de kamunun beklentileri bu zorunluluğu pekiştirmektedir. Yani günümü işletmeleri tek başına tüketici gereksinimlerini karşılamakla kalmayıp toplumunda beklentilerini karşılamak zorundadır. Dolayısı ile kurumsal sosyal sorumluluk kampanya veya projesi yürüten işletmeleri bu ödevlere sadık kaldığını göstererek itibarlarını ve değerlerini artırabilmektedirler. Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin topluma karşı ödevi olmakla birlikte herhangi bir konuda toplum genelinde farkındalık ve hassasiyet geliştirilmesinde de önem arz etmekte ve bunu yapan işletmelerin saygınlığı artmaktadır (Güngör, 2016: 36).

2.1.2 Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının Dezavantajları

Kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarının her zaman işletmeleri için avantajları olmayabilir. Eğer kampanyaya karşı ileri sürülen amaç ile gerçekleşen eylemler çelişirse kampanya ters etki yapabilmektedir. Ayrıca bu tür kampanyalar finansman desteğine muhtaç olduğundan taahhütler karşılamaz ise proje aksayacağından itibar kaybına ve hedef kitle üzerinde olumsuz yargılara neden olabilir.

Kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarında genel anlamda dört tip dezavantajdan söz etmek mümkün olup bunlar şu şekildedir; Birincisi, sosyal sorumluluk kampanyalarının maliyet kısmının fiyatlandırma yolu ile tüketiciye yansıtılmasıdır. İkincisi, kampanyayı yürütecek yetkin ve nitelikli insan kaynağı eksikliğinden kaynaklanan başarısızlıkların yarattığı olumsuz itibardır. Üçüncüsü, işletmenin asıl faaliyetlerinden kampanya uğruna uzaklaşmasıdır. Dördüncüsü, işletme yönetici ve faaliyetlerinin kampanya ile çelişkili tutum ve davranışlarda bulunmasıdır

(Aydınlp, 2013: 44). Bunlara ilave olarak Çelik (2007: 79)' e göre işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetleri esnasında yaşayacakları yol kazaları ve yukarıda ifade edilen dezavantajlara karşılık, işletmenin herhangi bir sosyal sorumluluk faaliyeti içerisinde olmaması da bir dezavantaj olarak sayılabilmektedir. Çünkü topluma karşı görevlerini umursamadığı algısı oluşabilecektir.

Sonuç

Başarılı bir sosyal sorumluluk kampanyası ve süreci için öncelikle itici faktörlerin neler olduğunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Günümüzde işletme etkinliklerinin giderek daha şeffaf hale gelmesi, işletmelerin toplumun yönelim ve beklentilerine uygun mal ve/veya hizmeti üretme arzusu, işletmelerin toplum üzerinde olumlu bir etki ye sahip olma gereksinimleri, çevrenin korunması ve çevre kirliliğini önlemeye yönelik toplum tarafından baskı ve çabaların artması, bilgi temelli ekonomiye geçişin, tüketici ve yatırımcıların daha fazla bilgiye sahip olmaları ve bu bilginin daha etkin kullanılıyor olması gibi nedenler sosyal sorumlu davranmanın temel itici faktörleridir. Bundan dolayı işletme-toplum ilişkilerinin düzenlenmesi, ortak kaynakların kullanılması ile elde edilen değerlerin birlikte paylaşılması gerekmektedir.

Sosyal sorumluluk stratejisinde en çok yapılan hata, bu sürecin pazarlama veya rasyonel beklentileri merkeze alarak gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Pek avantajlı bulunmasına rağmen eğer sosyal sorumluluk kampanya veya projeleri kar veya menfaat gözetilerek gerçekleştirilirse ters etki söz konusu olabilir. Zira sosyal sorumluluk sürecinde temel amaç toplumsal refaha katkı sağlamak ve insana faydalı olmaktır.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, G. Ş. ve Kalyoncuoğlu, S. (2014). İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çalışmalarının Marka Algısı Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (3), 125-144.
- Aktan, C. C. ve Börü, D. 2006. Kurumsal Sosyal Sorumluluk. *Türkiye Metal Anayicileri Sendikası Mercek Dergisi*, 41, 54-55.
- Aydın, S. 2016. Kurumsal Sosyal ve Çevresel Raporlama Performansının Ölçülmesi İçin Bir Modelleme Yaklaşımı. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (49), 103-112.
- Aydınalp, G. I. (2013). *Halka İlişkiler Ekseninde Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. Ankara: Nobel Yayın.
- Babacan, M. Vd. (2013). İlkeler ve İşlevlerle İşletme. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Balı, S. ve Cinel, M. O. (2011). Bir Rekabet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 45-60.
- Başer, U. (2015). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısı Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bayraktaroğlu, G., İlter, B. ve Tanyeri, M. (2009). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Pazarlamada Yeni Bir Paradigmaya Doğru*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bryane, M. 2003. Corporate Social Responsibility in International Development: An Overview And Critique. *Corporate Social Responsibility And Environmental Management*, 10 (3), 115-128.
- Çelik, A. (2007). Şirketlerin *Sosyal Sorumlulukları*, *Kurumsal Sosyal Sorumluluk* (4. Baskı). İstanbul: İGİAD Yayınları
- Çerik, Ş. ve Özarslan, E. (2008). Çalışanların Sosyal Sorumluluk Boyutlarına İlişkin Algılamaları: İlaç Sektöründe Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış*. 8 (2), 587-604.
- Geçit, B. (2014). John Locke'da Mülkiyet Hakkının Sınırları: Doğal Hukuk Temelinde Bir Değerlendirme. *Beytulhikme An International Journal Of Philosophy*, 4 (1), 91-113.

- Gençoğlu, Ü.G. ve Erdoğan, C. (2008). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kapsamında Finansal Olmayan Raporlama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 39, 33-42.
- Güngör, F. (2016). Tüketicilerin Sosyal Sorumluluk Kampanyaları Sonucunda Oluşan İnanç, Tutum ve Satın Alma Niyetlerine İlişkin Farklılıkların Sosyal Sorumluluk Kampanya Türleri Açısından İncelenmesine İlişkin Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kotler, P. ve Lee, N. (2008). Kurumsal Sosyal Sorumluluk. Çev: S. Kaçamak, 2.Basım, İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Kutluk, A. ve Avcıkurt, C. (2015). “Sosyal Pazarlama Kapsamında; Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri: Zincir Otel İşletmeleri Örneği”. *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi, Bildiriler Kitabı*, İçinde; ss.712-722, 14-16 Mayıs 2015, Gümüşhane.
- Moir, L. (2001). What Do We Mean By Corporate Social Responsibility. *Corporate Governance*, 1(2), 18.
- Orçan, M. (2007). Yoksullukla Mücadele Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) Kampanyaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9 (2), 27- 38.
- Özüpek, N. (2013). *Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Top, S. ve Öner, A. (2008). İşletme Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Teorisinin İncelenmesi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 97-110.

Arayüzlerde Hacim İlhamı: Yaratıcı UI Tasarım Konseptlerinde 3 Boyutlu Grafikler¹

Birsen ÇEKEN*

Semih DELİL**

Özet¹

3B grafiklerin mobil ve web arayüzlerine kullanımı, özel beceriler ile sanatsal bir göz gerektiren zor bir iştir. 3B görüntüler yapıları gereği dikkat çekici ve genellikle fotogerçekçi görünür, bu da kullanıcı arayüzü tasarımı için büyük bir avantajdır. Bu avantaj -eğer iyi kullanılırsa- arayüzlerin hedef kullanıcı kitlesi tarafından daha verimli kullanılması ve akılda kalmasına olumlu etki edebilmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmada, kullanıcı arayüzü tasarımının 3B grafikler kullanan web sitesi ve mobil uygulama arayüzleri incelenmiş ve kullanıcı deneyimine katkısı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arayüz tasarımı, 3B grafikler, kullanıcı deneyimi, mobil uygulamalar

Volume Inspiration in Interfaces: 3D Graphics in Creative UI Design Concepts

Abstract

The use of 3D graphics in mobile and web interfaces is a difficult task that requires special skills and an artistic eye. 3D images are remarkable in nature and often look photorealistic, which is a great advantage for user interface design. This advantage - if designed correctly - can positively affect the more efficient use of interfaces by the target user group and their memory. In the light of this information, the website and mobile application interfaces of the user interface design using 3D graphics were examined and their contribution to the user experience was evaluated.

Key Words: Interface design, 3D graphics, user experience, mobile applications

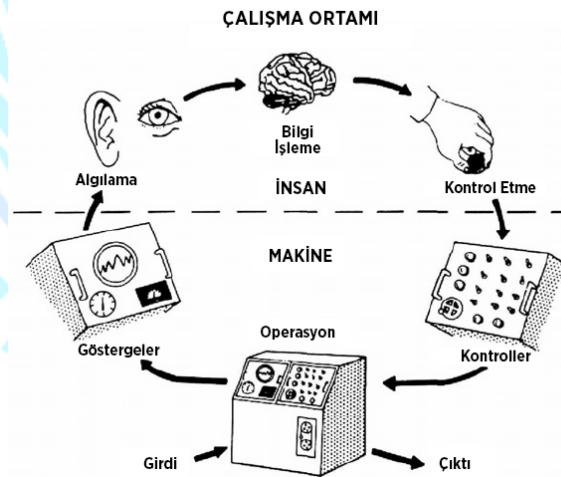
¹ Bu çalışmanın kısa bir hali 4. Uluslararası Mersin Sempozyumu'nda sunulmuştur. 22 Ekim 2020.

* Prof. Birsen Çeken, Hacı Bayram Veli Üni., Sanat Tasarım ve Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü
birsen.ceken@hbv.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi Semih Delil, Başkent Üni., İletişim Fakültesi, İletişim Tasarımı Bölümü semihd@baskent.edu.tr

Giriş

Bugün ekranlar üzerinde kullandığımız arayüz tasarımları tarihteki ilk insan makine etkileşimlerine kadar dayanmaktadır. Aydınlanma döneminden beri hızlı bir sosyal değişim içinde bulunmaktayız. Bilimsel devrimler, sanayi devrimi ve Fransız Devrimi gibi gelişmeler önemli sosyal değişimleri beraberinde getirmiştir (Coşkun 2020:55). Birinci Sanayi Devrimi, 18. yüzyılda buhar gücünün kullanılması ve üretimin mekanizasyonu ile başlamıştır (desouttertools.com, 2021). Makine kelimesinin birçok farklı anlamı vardır, ancak en sık, belirli bir işi yapmak için elektrik veya gaz gibi bir kaynaktan gelen gücü kullanan birkaç hareketli parçaya sahip bir cihazı veya ekipman parçasını tanımlamak için kullanılır (Macmillan Dictionary, 2018). Sanayi devrimi ile hız kazanan makineleşme ve insan makine ilişkisi beraberinde insanın makinelerle olan iletişimini de başlatmıştır. Bir makine ve insanın etkileşimi söz konusu olduğunda insanın makineye komut verebilmesi için bir girdi verdiğini komutun ya da emirin sonuçlarını gösteren bir gösterge olarak da bir çıktı olması gerekmektedir.

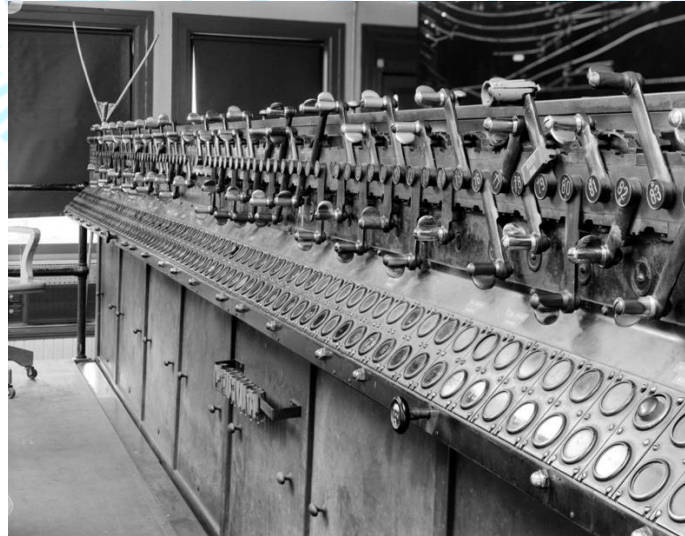

Şekil 1 İnsan makine etkileşimi

İnsanlar makinelerle konuşamadığı için bu iletişim makine ve insan arasında göstergelerle sağlanmaktadır. İşin, akışın ya da sonucun makine üzerindeki dili ya da sesi göstergeler olarak tasarlanmıştır. Kullanıcı çoğu zaman bu göstergeler üzerinden makinenin

işleme sürecine ya da işin sonuçlara ulaşmaktadır. Günümüzde bu yaklaşım çoğu makinede hala devam etmektedir.

Makineler ile insan arasındaki iletişim göstergelerin yanında makineye hükmetmek için kullanılan kollar düğmeler veya vanalarla da alakalıdır. Tarih öncesinden başlayarak, insanlar her zaman araçları kendi ihtiyaçlarına göre tasarladılar. Bu nedenle, tarih öncesinden 19. yüzyıla kadar geçen süre sezgisel veya bilinçaltı ergonomi dönemi olarak adlandırılabilir (Charytonowicz 2009). Bir makineye hükmetmek için insanın uzuvları ile kullanabileceği girdi mekanizmaları olması gereklidir. Bir İnsan Makine Arayüzü (HMI), bir operatör / kullanıcı ile makine / cihaz arasında bilgi alışverişine izin veren bir makine veya cihazın parçası olarak tanımlanabilir. Bir insan makine arayüzünde, (1) kontrolcü / giriş ünitesi, (2) ekranlar veya diğer çıkış cihazları ve (3) genellikle hem donanım hem de bilgisayar yazılımından oluşan bir iç yapı olan üç parçadan oluşur (Flaspöler ve diğerleri 2009). Aynı zamanda bu girdi aygıtlarının insanın anatomisine uygun şekilde tasarlanmalıdır. Bir kolun bir düğmenin insan kolu parmağı ile kullanılabilir ve erişilebilir olması gerekmektedir. Bu sayede insan makine etkileşimi doğru bir şekilde sağlanabilir. Bir otomobili ya da bir makineyi kullanmak için makinelerin insan ergonomisine uygun olarak tasarlanması gerekmektedir. Bunun nedeni insanın anatomik olarak var olan sınırlılıklarıdır.

Görüntü 1 Tren sinyalizasyon makinesi

Göstergelerden Ekranlara Geçiş

Bilgisayarların ofislerden çıkıp evlere girmesi uzun bir süreci kapsamıştır. İlk örneklerine yazılarak komut verilen bu cihazların evlere gelmesi arayüzlerinin grafiksel olması ile hız kazanmıştır.

Görüntü 2 İlk kişisel bilgisayarlardan olan IBM PC

Kişisel bilgisayarlardaki kullanıcı arayüzleri tipik olarak MS-DOS'ta olduğu gibi bir komut satırı tarafından çalıştırılabilmekteydi. Bu çok verimli bir kullanıcı arayüzü gibi görünse de kullanıcının onunla nasıl etkileşim kuracağını aktif olarak öğrenmesi gerekmektedir, çünkü belirli komutların doğru sözdizimi kullanılarak yazılması zorunludur (Prototypr.io).

```
C:\>dir /w
C sürücüsündeki birim WIN98
Birim Seri Numarası 3C16-3809
C:\ dizini

[TEMP]          [PROGRA~1]      [WINDOWS]      AUTOEXEC.BAT   WINDOW~1.BMK
COMMAND.COM     AUG7QT.DAT      SCANDISK.LOG   CONFIG.SYS
6 dosya         2.164.548 bayt
3 dizin         334.409.728 bayt bof

C:\>windows
Bozuk komut veya dosya adı

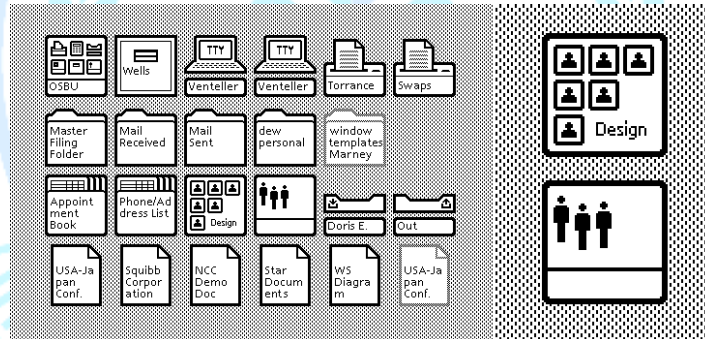
C:\>_
```

Görüntü 3 MicroSoft firmasının işletim sistemi olan MS-DOS

Bunu fark eden yazılımcılar, mühendisler ve tasarımcılar günümüzde halen kullandığımız ekran üzerindeki grafiksel kullanıcı arayüzlerinin temellerini atmışlardır. Kullanıcıların klavye, fare ya da dokunmak aygıtlar ile etkileşime geçtiği bu arayüzler hızla benimsenip ve yeni bir arayüz tasarımı çağının başlamasına neden olmuştur.

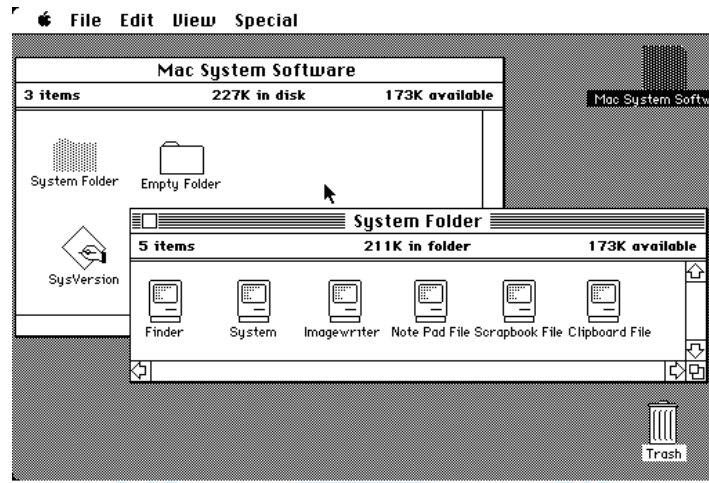
Ekran Arayüzlerinin Hızlı Gelişimi

İnsan merkezci ve insanın sınırlıkları çerçevesinde bir bilgisayar ile komut iletişimine geçmenin sınırlılıkları her zaman olmuştur. Bakmak, görmek, komut vermek ve çıktı (sonuç) almak bu sürecin en basit ve en temel döngüsüdür. Grafik Kullanıcı Arayüzü (GUI) ortaya çıkmadan önce, kişisel bilgisayar kullanmak zor olmuştur. Herhangi bir şey yapmak için, bir komut satırı arayüzüne metin komutları yazılması gerekmektedir. Yazmak için her zaman doğru komutu bilmek, eğer bir yazım hatası yapılırsa bütün sürecin baştan başlaması gerekmektedir. Grafiksel arayüzlere geçiş ile bu sorunların çoğu ortadan kalkmıştır. Geniş bir tabir ile bugün cihazlarımızda bu kadar çok zaman geçirmemizin ana nedenlerinden biri grafiksel arayüzlerdir.

Görüntü 4 İlk grafiksel bilgisayar arayüzü olan Xerox Star

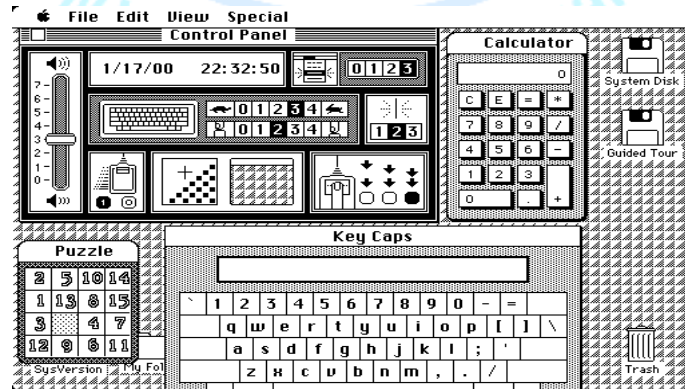
Grafiksel kullanıcı arayüzlerinin başlangıç hikayesi 1970'lere kadar dayanmaktadır. Grafiksel arayüz tanımına Xerox Palo Alto Araştırma Merkezi'nde (aka. PARC) bilgisayar mühendislerinin öncülük ettiği bilinmektedir. Fakat bunu geliştiren, yayan ve grafik arayüzleri kitlelere getiren Apple ile Microsoft firmalarının kişisel bilgisayar işletim sistemleri olmuştur.

Görüntü 5 Apple Machintosh işletim sistemi arayüzü

Arayüzler ve Grafiklerde Gerçek Hayat Yaklaşımları

Arayüzlerin tarihsel gelişiminde gerçek hayata öykündürme sürekli kullanılan bir yaklaşımdır. İnsanların aşına olmalarına yardım eden bu grafiksel arayüz yaklaşımı, günlük hayatımızdaki iş için kullanabileceğimiz fiziksel yardımcılarının dijitale aktarılması olarak tanımlanabilir. Çalışma ortamında bulunan çöp kutusu, hesap makinesi, not defteri, takvim gibi ihtiyaçların birebir dijitale yansıtılması bu yaklaşımın en önemli örnekleridir. Yaygınlaşmasına öncü örneklerinden biri Apple 1984 yılında masaüstü metaforuna sahip, Mac OS masaüstü bilgisayarının işletim sistemidir. Gerçek hayattan zaten aşına olduğumuz öğeler artık bir bilgisayar ile kullanıcılara gösterilmiştir. Bu sayede ev kullanıcıları arasında da yeni grafiksel kullanıcı arayüzleri popüler hale gelmiştir.

Görüntü 6 Apple bilgisayar işletim sisteminin 1984 yılındaki sürümünden görünüm

Teknolojideki gelişmelere bağlı olarak önce bilgisayarlarla hayatımıza giren grafik arayüzler internetin gelmesi ile zamanla web siteleri ve mobil cihazlarda da yerini almaya başlamıştır. İnternet sitelerinin yaygınlığı ve yükselişi bilinmektedir. Öte taraftan cep telefonları arama fonksiyonlarına ek artık kişisel bir asistan ya da taşınabilir bir bilgisayar kadar iş yapabilme güçlerini erişmişlerdir. Bu sayede farklı ekran boyutlarında işlem yapabilme ihtiyacına karşılık veren arayüzlerin tasarlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Başlarda tuş desteği ile başlasa da yerini tamamen dokunmatik olan ekranlara bırakan bu akıllı telefonlar gün geçtikçe gelişimini sürdürmekte, arayüzlere ek olarak sesli komut ya da jest (gesture) ile kontrollere de izin vermektedir.

Ancak gerek sesli asistanların gelişme süreçlerini tam tamamlaması gerekse de jest kullanımındaki algılama aksaklıkları günümüzde halen görsel arayüz etkileşiminin birincil tercih sebebi olmasına neden olmaktadır. Mobil arayüzler olarak tanımlayabileceğimiz bu arayüzler dokunma, bazı parmak kombinasyon ve hareketleri ile çoğu görevi tamamlamamıza izin vermektedir. Bilgisayar kullanan neslin fare kullanımı ile alışkın olduğu tıklamaların yerini alan bu hareketler kaydırma, dokunma, sürükleme gibi hareketleri kapsamakta ve günümüz kullanıcısının istediği adımları yapmasını kolaylaştırmaktadır. İnsan ergonomisi ele alındığında tek el ile taşınabilecek bir cihazı yönetmenin zorlukları vardır. Fakat her geçen gün gelişen arayüz tasarımları bu sorunları ortadan kaldırmaktadır.

Mobil Arayüzlerin Gelişimi

Arayüzler tarihsel sürecine komut girdi cihazları ve hesap makineleri gibi cihazların elektronikleşmesi ile başlamıştır. İster dizüstü bilgisayar ister akıllı telefon olsun, insan kullanımı için yapılmış her donanımın bir yazılıma ve bu yazılımın insanlarla iletişim kuracak bir kullanıcı arayüzü (UI) tasarımına ihtiyacı vardır. İyi bir kullanıcı arayüzü, herhangi bir kullanıcı görevinin sorunsuz bir şekilde tamamlanmasına yönelik tasarlanmalıdır. Bilgisayar ve telefon arayüzleri teknolojinin katkısı ile tarihsel süreçte sürekli gelişmektedir. Her gün değişen ve gelişen kullanıcı ihtiyaçları bunun bir diğer destekçisidir.

Bir bilgisayarı kontrol etmek için çoğu zaman bir klavye ya da fareye gibi girdi cihazlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat söz konusu akıllı mobil cihazlar olduğunda ihtiyacımız olan ana girdi aygıtı parmaklarımızdır. Ayrıca amaç parmaklarla yönlendirme olduğunda mobil

arayüzler kişisel bir bilgisayarın kullanım ve tasarım senaryolarından farklıdır. Grafik öğeler, yazılar, görseller sınırlı ekranlar çerçevesince büyük ve bir arada olmalıdır.

2000'li yılların sonlarına doğru mobil cihaz arayüzü tasarımı, akıllı telefonların popülerliğinin artması nedeniyle önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. İşlem yapma kapasitesi ve donanımlarındaki büyük değişim, tasarımcıların arayüzleri yeniden düşünmelerine yol açmıştır. Özellikle, Apple'ın iPhone'nu bu süreci hızlandırmıştır. Her ne kadar öncesinde taşınabilir bilgisayarlardan olan PalmPilot gibi el bilgisayarları gibi taşınabilir cihazlar olsa da akıllı cihaz özelliğini etkili bir şekilde gerçekleştirebilen ve yaygınlaştıran cihaz iPhone olmuştur.

Görüntü 7 Palm Pilot

2007'de piyasaya sürülen Apple firmasının iPhone akıllı telefonu çoğu muadilinden sıyrılmış ve başarısını sonraki yıllarda da devam ettirmiştir.

Görüntü 8 İlk iPhone arayüzü

Bununla birlikte, Apple'ın 2007'de attığı bir diğer önemli adım ise üçüncü parti geliştiricilerin, tıpkı telefondaki yerleşik uygulamalar mobil uygulamalar geliştirmesine izin vermek olmuştur. Daha sonra bu yolu izleyen Google'ın android uygulama mağazası olan Google Play Store açılmıştır. Dönemin mobil arayüz tasarımları dönemin arayüz tasarım özelliklerini barındırmıştır. Özellikle iPhone ile birlikte akıllı telefonların ilk arayüz yaklaşımları Skeuomorphism olarak adlandırılan tasarım yaklaşımını benimsemiştir.

Skeuomorphism, yazılımı yapılan uygulamanın gerçek bir nesnenin görünümünü ve hissini taklit etmeye çalıştığı bir tasarım trendidir. Skeuomorph nesnelere en ikonik temsilleri çöp kutusu ve diskete benzeyen kaydet simgesidir (Envato.com) Skeuomorphism, grafik kullanıcı arayüzü tasarımında gerçek dünyadaki benzerlerini nasıl gördükleri ve / veya kullanıcının onlarla nasıl etkileşime girebileceğini taklit eden arayüz nesnelere tanımlamak için en sık kullanılan terimdir.

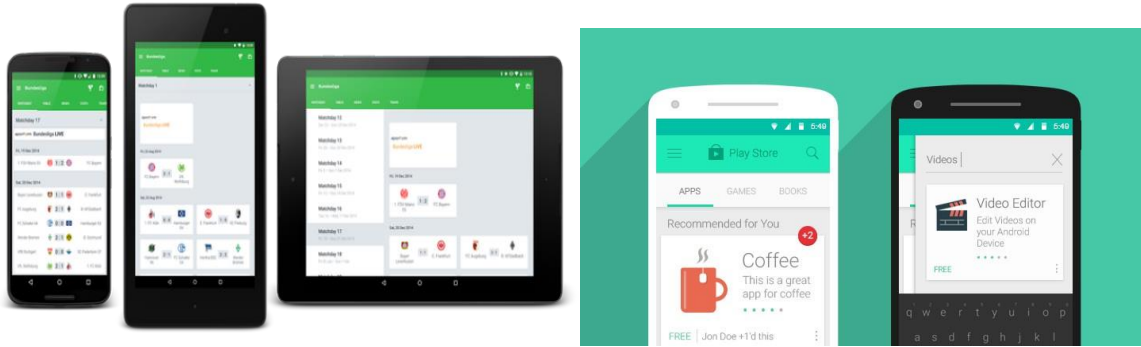
Görüntü 9 Skeuomorphic arayüz örnekleri

Skeuomorphism'in mobil uygulama tasarımlarındaki ilk yaklaşımı özellikle Apple'ın geliştirdiği mobil işletim sistemi IOS ile başlamıştır. 2007 yılında ilk versiyonlarını veren işletim sistemi parlak ve işlevini anlatan gerçekçi ikonlardan oluşmaktadır. Bu yaklaşım özellikle döneminde akıllı telefonların kullanımına aşina olmayan bireylerin bu cihazları sezgisel kullanabilmesine neden olabilmektedir. Skeuomorphic bir grafik tasarım, kullanıcı tutumuna fazla bir şey katmasa da gerçekçilik hissi sağlamak üzerine kullanılmaktadır (Lanham J. 2014).

Mobil cihazların yaygınlaşması ile gelişen mobil uygulama arayüz tasarım trendleri Skeuomorp tasarım dilinin yerini yavaş yavaş daha anlaşılır ve basit olan düz tasarım (flat) diline bırakmasına neden olmuştur.

Düz tasarım dili, görsel ifade araçlarının minimalist ve özlü kullanımıyla ünlü olan bir tasarım trendidir (uxplanet.org). Düz tasarım, basit, iki boyutlu öğeler ve parlak renkler kullanan bir kullanıcı arayüzü tasarım stilidir (interaction-design.org). Genellikle gerçek yaşam özelliklerini kopyalayarak üç boyut yanılsamasını veren skeuomorphic stille tezat oluşturmaktadır. Popülerliği, tümü düz tasarım kullanan Windows Metro Stili, Apple'ın iOS 7 sürümü ve Google'ın Materyal Tasarımı ile öne çıkmıştır.

Düz tasarım, başlangıçta bir web sitesinin içeriğinin cihazın ekran boyutuna göre sorunsuz bir şekilde ölçeklendiği duyarlı (responsive) tasarım için geliştirilmiştir. Basit şekiller ve minimal dokuların kullanımıyla, düz tasarım, duyarlı (responsive) tasarımların iyi çalışmasını ve hızlı yüklenmesini sağlamaktadır (özellikle mobil cihazlar daha düşük internet hızlarına sahip olduğu durumlarda önemlidir). Düz tasarım, görsel parazit miktarını (dokular, gölgeler, efektler gibi) azaltarak kullanıcılara modern ve daha ortalama bir kullanıcı deneyimi sağlar. Bu deneyim aynı zamanda yavaş cihazların arayüz hareketlerindeki başarımını da arttırmaktadır.

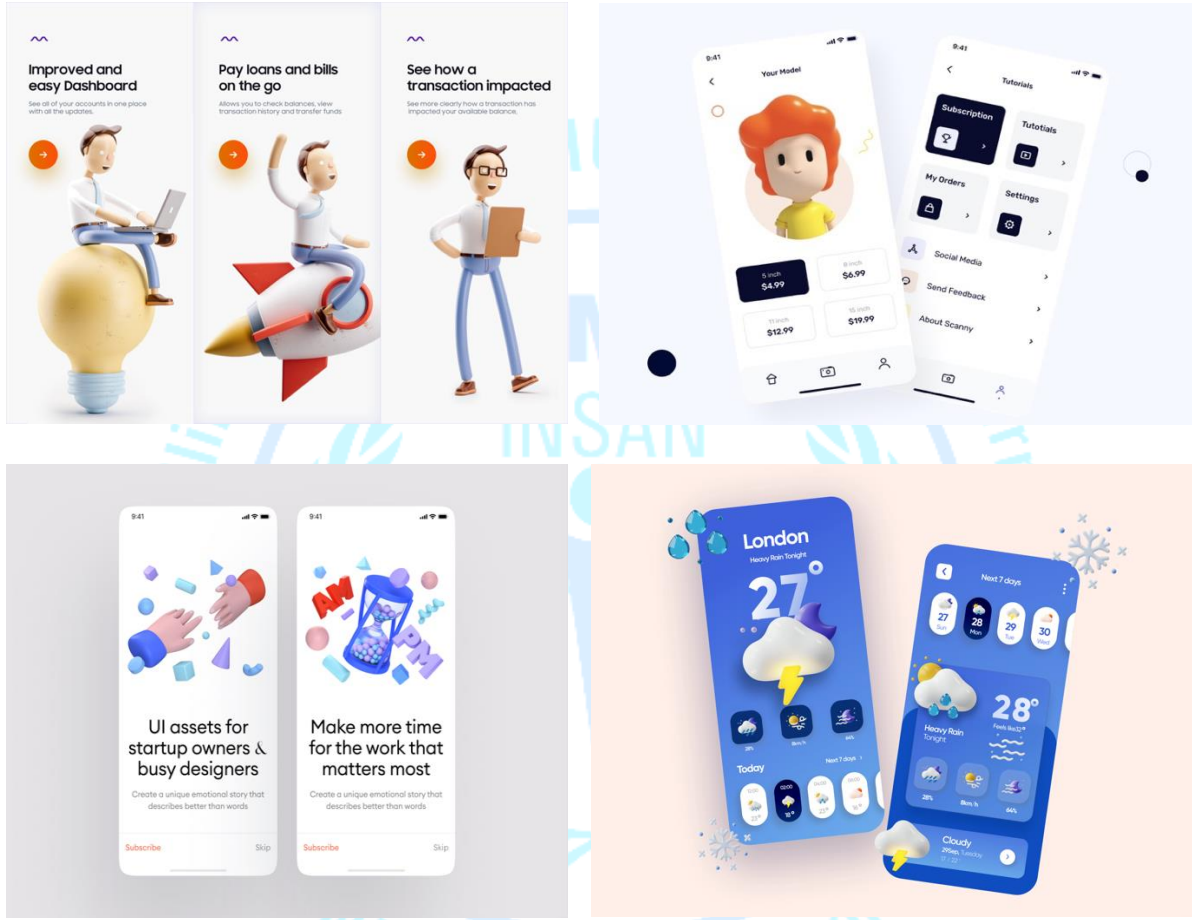
Görüntü 10 Düz mobil arayüz tasarım örnekleri

Diğer taraftan daha karmaşık kullanıcı deneyimleri söz konusu olduğunda, düz tasarım bazen başarısız olabilmektedir (Cousins C. 2013). Üç boyutlu efektlerin olmaması, bir kullanıcının bir tasarımla nasıl etkileşime girebileceğini gösteren ipuçlarını ortadan kaldırmaktadır. Örneğin, düz tasarım stilineki düğmeler bir web sayfasındaki diğer görsel öğelerden farklı görünmez ve bu nedenle interaktif alanlar çoğu zaman kullanıcı tarafından görünemez olabilmektedir. Kullanıma bağlı olarak düz tasarım kimileri tarafından “çok basit” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca düz tasarımda karmaşık bir görsel mesajı iletmek zor olabilmektedir (Konda K. S. 2014). Düz tasarımın bu olumsuz tecrübeleri sonunda geliştiriciler gölge ve renk farklılıkları gibi güncellemelerle bu yaklaşımı geliştirmiştir. Bu trend, düz tasarımdan basit gölgeler ekleyip, renk varyasyonları ve gölgeler gibi bazı ince skeuomorfik nitelikler ekleyerek geliştirilmektedir. Bu sorunların önüne geçmek için Android Materyal Tasarımı ve Apple’ın iOS arayüzleri, kullanımın daha sezgisel hale gelmesi için yoğun şekilde gölgeler ve bulanıklaştırma efektleri kullanmaktadır.

Arayüzlerde Hacim İlhamı

Web sitelerini işleyen tarayıcılar ve uygulamaları çalıştırmamızı sağlayan mobil cihazların işlem yapabilme kapasiteleri geliştikçe arayüzlerde kullanılabilen efekt, hareket ve çizimlerin yoğun ve çeşitli olabilmesinin de önü açılmıştır. Cihazların bu güçlü yapısı artık arayüzlerde 3 boyutlu grafiklerin kullanılabilmesine olanak tanımaktadır. Hacimli düğmeler, geçiş efektleri, 3 boyutlu geçişler arttıkça kullanıcıların sezgisel davranışlarına da etki etmektedir. Özellikle navigasyon ve arama işlemleri ve bilgi görselleştirme için etkili 3 boyutlu uygulamalar doğru yönlendirmenin başka bir yoludur çünkü bu form "başka bir bakış açısı"

sağlamaktadır (Muzner T., 1995). Anlık işlenmiş 3 boyutlu görseller ya da önceden işlenmiş 3 boyutlu görseller olsun günümüz arayüzlerinde bu etki kullanıcılar tarafından daha dikkat çekici bulunmaktadır.

Görüntü 11 3 Boyutlu mobil arayüz tasarım örnekleri

Kullanıcı deneyiminin yanında kullanıcı arayüz tasarımının da kullanıcıların bir uygulamayı kullanmaya karar vermesine etki ettiği bilinmektedir. İşlevselliğe ve iyi görsellere sahip bir uygulama ile kullanıcıların diğer sıradan uygulamalara oranla uygulamanızı anlaması ve ona güvenmesi sayesinde müşteri bağlılığı arttırmaktadır (Eaton T. 2018).

Doğru kullanıcı deneyimi (UX), doğru grafik tasarım, doğru tipografi ve etkili görseller günümüzde bir mobil uygulama için olmazsa olmaz adımlardır. Çoğu insan artık mobil cihazlara ve uygulamalara aşına hale gelmiştir. Bu aşinalık seçiciliği de beraberinde getirmektedir. Ayrıca uygulama kullanıcı deneyimi/arayüzü tasarımları ve sezgisel yaklaşımları birbirine benzetmiştir. Bu durum günümüzde bir uygulamanın kullanılabilir olması yanında dikkat çekici olmasını da zorunlu hale gelmektedir. İnsanlar bir uygulama indirme konusunda artık daha isteksizlerdir. Ayrıca kullanıcılar uygulamayı indirse bile birçok nedenden dolayı uygulamaları silmektedirler. Ortalama bir akıllı telefon kullanıcısı ayda neredeyse sıfır uygulama indirmektedir (Knight A. 2015). Bu ve buna benzer olumsuzlukların önüne geçebilmek için etkili ve kullanımı bir zevk haline getiren arayüzler tasarlamak önemlidir. Gelişen mağazalar artan uygulama sayıları ile birlikte artık insanların uygulama kullanma heveslerini giderek azaltmaktadır. Firmalar ve geliştiriciler bir uygulamayı kullandırmaktan çok artık mağazadan indirtme konusunda zorlu bir pazarlama sürecine girmektedirler. Bununla birlikte zaten zor olan bu sürece başarısız bir şekilde karşılık veren arayüz tasarımı eklendiğinde uygulama indirilse bile uygulamanın hedeflenen amaçlarına erişmesini imkânsız hale getirmektedir. Günümüzde uygulama mağazalarında bulunan çoğu eğlence hizmetinin alternatifi bulunmaktadır. Rekabetin çok yüksek olduğu bu durumda yazılımcı ve tasarımcıların uygulamalarını kusursuz ve etkileyici tasarımları çok önemlidir. Özellikle görsel tarafta tasarımcılara büyük görevler düşmektedir. Donanımsal açıdan güçlenen cihazlar artık birçok arayüz bileşenine izin verebilmektedir. Tam da bu aşamada tasarımcıların eli kuvvetlenmekte ve 3 boyutlu öğeler gibi çoğu tasarım bileşenine tasarımlarına entegre edebilmektedirler. Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmada arayüzlerin sürekli gelişmesi gerektiği ve özellikle daha dikkat çekici olan 3 boyutlu grafikleri içeren çok renkli uygulamaların günümüzde daha dikkat çekici ve akılda kalıcı olduğu belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

Charytonowicz J. (2009), Evolutionary Changes in the Traditional Ergonomics, Wrocław Univeristy of Technology pp:450-459.

Coşkun Ç. (2020), Modernization and Social Change: Social Structure in Kılavuzlar Village, Turkish Studies Social Sciences 15,7 pp:53-65.

Cousins C. (2005), Pros and Cons of Flat Design, Desigmodo. <https://designmodo.com/pros-cons-flat-design/>.

Eaton T. (2018), The power of Good UI and How It Enhances Engagement, UX Collective, <https://uxdesign.cc/the-power-of-good-user-interface-and-how-it-enhances-engagement-the-new-currency-in-the-digital-43a59bcd9bda>.

Flaspöler ve diğerleri (2009), EU OSHA European Agency for Safety and Health at Work, Literature review - The human-machine interface as an emerging risk.

Flat Design. History, Benefits and Practice (2017), UX Planet <https://uxplanet.org/flat-design-history-benefits-and-practice-c2b092955f14>.

Flat Design (2016), Interaction Design Foundation <https://www.interaction-design.org/about>

Industrial Revolution - From Industry 1.0 to Industry 4.0 erişim tarihi 02 01 2021.

<https://www.desouttertools.com/industry-4-0/news/503/industrial-revolution-from-industry-1-0-to-industry-4-0>.

Janhager J. (2005), User Consideration in Early Stages of Product Development - Theories and Methods.

Knight A. (2015), The Data Behind Why Apps Fail <https://austinknight.com/writing/the-data-behind-why-apps-fail>.

Konda K. S. (2014), What are the downsides/disadvantages of flat design? Manoeuvre, <https://www.quora.com/What-are-the-downsides-disadvantages-of-flat-design>.

Lanham J. (2014), Flat Design vs. Skeuomorphism: Pros and Cons, Glass Canopy, <https://glasscanopy.com/flat-design-vs-skeuomorphism-pros-cons/>.

Macmillan Dictionary Blog (2018). <https://www.macmillandictionaryblog.com/machine>

Munzner, T. (1995). Visualizing the Structure of the World Wide Web in 3D Hyperbolic Space. <http://www.geom.umn.edu/~munzner/vrml95/webvizlwebviz.html> [05/01/01].

Prototypr, From MS-DOS to Material Design: A Brief History of User Interfaces (2017), <https://blog.prototypr.io/from-ms-dos-to-material-design-a-brief-history-of-user-interfaces-ca266ea95cc3>

What Is Skeuomorphism and Why It Might Be Over (2017), <https://envato.com/blog/what-is-skeuomorphism/>

Şekil 1 İnsan makine etkileşimi, A model of interaction between man and machine Chapanis 1976, https://www.researchgate.net/figure/A-model-of-interaction-between-man-and-machine-Chapanis-1976_fig1_250740598

Görüntü 1 Tren sinyalizasyon makinesi, US&S Model 14 EP machine Baltimore Union Jct, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:US%26S_Model_14_EP_machine_Baltimore_Union_Jct.jpg

Görüntü 2 İlk kişisel bilgisayarlardan olan IBM PC, https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Ibm_pc_5150.jpg

Görüntü 3 MicroSoft firmasının işletim sistemi olan MS-DOS, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Dos.gif>

Görüntü 4 İlk grafiksel bilgisayar arayüzü olan Xerox Star, A Brief History of the Origin of the Computer Icon <https://www.interaction-design.org/literature/article/a-brief-history-of-the-origin-of-the-computer-icon>

Görüntü 5 Apple Machintosh işletim sistemi arayüzü, <https://zhuanlan.zhihu.com/p/44483196>

Görüntü 6 Apple bilgisayar işletim sisteminin 1984 yılındaki sürümünden görünüm, <http://www.digibarn.com/collections/screenshots/Apple%20Macintosh%20v1-1%20-%201984/>

Görüntü 7 Palm Pilot, https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:PalmPilot_Professional.jpg

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

Görüntü 8 İlk iPhone arayüzü, <https://cruisemarketwatch.com/articles/worlds-first-iphone-application-for-cruisers/>

Görüntü 9 Skeuomorphic arayüz örnekleri, <https://www.lifehacker.jp/2012/11/121102/appleskeuomorphic-design.html>

Görüntü 10 Düz mobil arayüz tasarım örnekleri, <https://medium.com/mockplus/top-10-practical-android-app-ui-design-examples-for-inspiration-270244e59834>

Görüntü 11 3 Boyutlu mobil arayüz tasarım örnekleri, dribbble.com

Kamuran Şipal’in “Küçük İnsanlar”ı***Özgür GEDİKLİ*****Özet**

Türk öykücülüğünde Memduh Şevket Esenal’ın sıradan insanları ve olayları anlatan Çehov tarzı hikâyeleriyle bir kırılma yaşanmıştır. 1930’larda *Vakit* gazetesi çevresindeki sanatçılarla yeni gerçekçi bir hikâyenin yolu açılmış, Sabahattin Ali toplumcu duyarlılıkla öykülerinde “sıradan insanlar”ın dünyasını anlatmıştır. Sait Faik Abasıyanık her gün etrafımızda görebileceğimiz, akılda kalıcı, sarsıcı, dikkat çekici özellikleri olmayan “küçük insanlar”ın günlük yaşamımızda farkına bile varmadığımız hayatlarını, mücadelelerini öykülerinde yansıtmıştır. Böylece onunla bu kavram Türk öykücülüğüne girmiş ve ileriki yıllarda küçük dünyasında, kişisel sorunlarıyla uğraşan, toplumsal meselelerle ilgilenmeyen bu figür öykülerin başkişi hâline gelmiştir. Orhan Kemal de bu çizgiyi devam ettirmiş ve ekmeğinin peşinde koşan ırgat, memur, hamal vb.leriyle Türk öykücülüğünün “sokağa açılan penceresi” olmuştur. Sabahattin Kudret Aksal, Oktay Akbal vb. isimlerin öykülerinde de görülen bu figür, 1940’ların şiirinde Garip’le Türk şiirinde de görülmüş ve kendine geniş bir alan açmıştır.

Türk edebiyatında bu şekilde ortaya çıkan, yaşama sevincine bağlı kanaatkâr, toplumsal sorunlara kafa yormayan, alt ve orta sınıftan gelen, gündelik dertleriyle meşgul, tevekkül sahibi, mücadele ruhundan yoksun olup büyük kentlerin sokaklarında karşımıza çıkan “küçük insan”ı Kâmuran Şipal’in öykülerinde de görmek mümkündür. Yazar onları maddi endişeleriyle, aile içi sorunlarıyla, geçmişe duydukları özlemleriyle, yalnızlıklarıyla ve sıradan olaylardaki duygusallıklarıyla ele almıştır. Öykülerde zaafı, avarelikleri, hassasiyetleriyle anlatılan bu kişilerin ne özel isimleri ne de idealize edilmiş bir yönleri verilmiştir. Büyük kentlerin kalabalıklarında haksızlığa uğradıklarında tavrı koyamayan; boyun eğerek sürüklenen; iletişim sorunları yaşayan; sessiz, yenik, tutunamayan hâlleri üzerinde durulmuştur. Alt ve orta gelir düzeyindeki halk tabakasına mensup olsalar da bazılarının aydın kişilikleri vurgulanmıştır.

* Bu makale 4. Uluslararası Akdeniz Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı- Şube Müdürü, gedikliozygur@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7763-3699

Örnek metin incelenmesini kullanacağımız çalışmamızda Şipal'in hikâyelerindeki “küçük insanlar”ı maddi endişeler, aile hayatı, geçmişe özlem, yalnızlık ve diğer meseleler etrafında ele alıp onların yaşamından kesitlerin öykülerde nasıl ve hangi bağlamda işlendiği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Kâmuran Şipal, Öykü, “Küçük insan”

Kamuran Şipal's "Ordinary People"

Abstract

There has been an innovation in Turkish Literature with Memduh Şevket Esendal's Çehov-style stories telling about ordinary people and events. The way for a new realistic story was opened with the artists around *Vakit* newspaper in the 1930s, Sabahattin Ali told the world of "ordinary people" in his stories with social sensitivity. Sait Faik Abasıyanık has reflected the lives and struggles of “ordinary people” who we can see around us every day, with no catchy, shocking, striking features. Thus, the concept of "ordinary person" entered Turkish literature with him and became the starring of stories in the following years. Orhan Kemal also continued this line and became the "window opening to the street" in Turkish literatüre.. "Ordinary person" showed himself in Turkish poetry with Garip in the poetry of the 1940s and opened a wide space for himself.

It is possible to see the "ordinary person" who emerged in this way in Turkish literature, who is contented with the joy of life, who does not think about social problems, comes from the lower and middle class, who is busy with his daily troubles, has trust and is not struggling in the streets of big cities in the stories of Kamuran Şipal. Neither the proper names nor an idealized aspect of these people whose weaknesses, idleness and sensitivities are described in the stories. In the crowds of big cities, their silent, defeated state has been emphasized. Some of them have intellectual personalities although they are of middle-lower class.

We will consider the "ordinary people" in the stories of Kâmuran Şipal around financial concerns, family life, longing for the past, loneliness and other issues, and evaluate how and in

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

what context the sections of their lives are processed in the stories in our study where we will use the sample text analysis.

Key Words: Turkish Literature in the Republican Period, Kâmuran Şipal, Story, "Ordinary person"

Giriş

Cumhuriyet Dönemi'nde sıradan insanları ve olayları anlatan Memduh Şevket Esendal Çehov tarzı hikâyeleriyle o dönemin yazın hayatına canlılık getirmiştir. Sonsuz bir müsamaha gösterdiği kişileri; kendi köşelerinde, büyük umutların, bekleyişlerin hayatlarını güçleştirmede, kendi basit hayatlarında kendilerince mutlu insanları anlatmıştır (Korkmaz, 2012: 329). 1930'larda *Vakit* gazetesi çevresinde toplanan Selahattin Enis, Refik Ahmet Sevengil, Sadri Ertem gibi sanatçılarla döneminin popüler konularının dışına çıkılarak yeni gerçekçi bir hikâyenin yolu açılmıştır. Vaka hikâyelerinin yerini sıradan insan hikâyeleri almaya başlamıştır (Enginün, 2019: 343). Sabahattin Ali toplumcu duyarlılıkla “sıradan insanlara” öykülerinde yer vermiş, o güne kadar ülkenin edebiyata henüz açılmamış çevrelerini ve insanların anlatma bakımından oldukça başarılı olmuştur (Alangu, 1968: 175). Sait Faik Abasıyanık hikâyeye yepyeni bir soluk ve bakış açısı getirmiştir. Her gün etrafımızda görebileceğimiz sıradan olayları ve “küçük insanları” anlatmış; akılda kalıcı, sarsıcı, dikkat çekici özellikleri olmayan bu insanların günlük yaşamımızda farkına bile varmadığımız hayatlarını, mücadelelerini öykülerine yansıtmıştır. Böylece onunla bu kavram Türk öykücülüğüne girmiş (Tosun, 2018: 71) ve ileriki yıllarda kendi küçük dünyasında, kişisel meseleleriyle uğraşan, toplumsal her hangi bir durumla fazlaca ilgilenmeyen karakter olarak ele alınabilecek bu figür öykülerde ana kahraman hâline gelmiştir. Özde toplumcu bir yaklaşıma sahip olsa da öykülerinde sıradan insanları yansıtmaya açısından Sait Faik'e yaklaşan Orhan Kemal ekmeğinin peşinde koşan ırgat, memur, hamal, balıkçı vb.leriyle Türk öykücülüğünün sokağa açılan penceresi olmuştur (Tosun, 2018: 113). Kendi kuşağının modasını olarak kuşağının pek çok öykücüsü gibi bu insanları ele alan Sabahattin Kudret Aksal ve Oktay Akbal vb. bu kişilere öykülerinde yer verenler arasında yer almıştır.

1940'ların şiirinde II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımları, sosyo-ekonomik ortamı değerlendiren Garip'le birlikte “küçük insan” şiirde de kendini göstermiştir. Garipçilerin sıkça işlediği kentli toplumun orta ve alt katmanlarına ait yaygın davranış kalıplarını, duygulanımlarını, ilişki tarzlarını temsil eden bu figür, kırklı yılların şiirinde bu özelliklerine bağlı olarak, günlük hayat da öyküleme tekniğiyle, gerek dar gerekse geniş ölçekte şiire girmiştir (Sazyek, 1999: 318). Orhan Veli'nin “kalabalığa benzeyen, çoğu zaman alelade olan, iyilikleriyle, kötülükleriyle, basitlikleri, aptallıkları ve kurnazlıklarıyla işleri, güçleri ve

avarelikleriyle, gündelik dertleri ve alışverişleriyle, hâsılı her şeyleriyle dünyadan olan “küçük insan”ları “Kitabe-i Seng-i Makber” şiirinin kahramanı Süleyman Efendi’de vücut bulmuş¹ ve *Hoşgör Köftecisi*’nde öykü kişileri hâline getirmiştir. İkinci yeni şairlerinden İlhan Berk’in şiirleri incelendiğinde onun da bu figüre yer verdiği onu gözlemlediği görülmüştür. Bu şekilde şiir ve öykülerle Türk edebiyatında yer edinen bu figür, II. Dünya Savaşı’ndan kaynaklanan toplumsal sorunlarla diğer edebî türlerde de görülmeye başlamış, yaygınlaşmıştır.

Ekonomik olarak alt ve orta sınıftan gelen, yaşama sevincine bağlı olarak kendine verilenlerle yetinen, toplumsal sorunlara kafa yormayan, gündelik dertleriyle meşgul, tevakkül sahibi ve mücadele ruhundan yoksun olup büyük kentlerin sokaklarında karşımıza çıkan “küçük insan” Kamuran Şipal’in öykülerinde de kendine yer edinmiştir. Yazar, onların aile hâllerini, sevgilerini, tartışmalarını, özverilerini, kavgalarını, kıskançlıklarını, kıskançlık yüzünden ellerini kana bulayışlarını anlatmış (Lekesiz, 1999: 413); onları maddi endişeleriyle, aile içi sorunlarıyla, geçmişe duydukları özlemleriyle, yalnızlıklarıyla ve sıradan olaylardaki duygusallıklarıyla ele almıştır.

Örnek metin incelenmesini kullanacağımız çalışmamızda Şipal’in hikâyelerindeki “küçük insanlar”ı günlük hayatlarından kesitler, aile hayatları, geçmişe özlemleri ve yalnızlıkları bakımından ele alıp onların yaşamından kesitlerin öykülerde nasıl ve hangi bağlamda işlendiği değerlendirilecektir.

1. “Küçük İnsan”ın Günlük Hayatından Kesitler

Kâmuran Şipal hikâyelerinde günlük hayattaki sıradan olayları çarpıcı bir şekilde anlatmıştır. Onun bu başarısının altında her gün sokaklarda gördüğümüz fakat varlığından haberdar bile olmadığımız insanların dünyasına eğilmesi yatar.

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar “küçük insan”ı anlatırken, Orhan Veli’nin o dönemde görülen hususiyetleri bir sınıfın adamında topladığını ve yalnız nasırlarından şikâyet ederek yaşayan ve ölen Süleyman Efendi’nin her türlü idealizm ve diğer hiyerarşinin dışında doğmuş bir insan yahut bilinmeyen ameliyelerden geçmiş ve her türlü aşkınlıkla alakasını kesmiş bir yaratık gibi yaşadığını söyler (Tanpınar,1992: 115). Kaplan ise *Hiç Unutmam, bir gün Babîali yokuşundan aşağıya doğru inerken, elinde eskimiş çantası, ayağında patlamış ayakkabıları, buruşmuş yüzü, zavallı paltosu ile ara sokaklara dalan küçük bir memur gördüm. Birden bire “Kitabe-i Seng-i Mezar” şiirini hatırladım. Kendi kendime “şairin bahsettiği Süleyman efendi böyle birisi olmalı” dedim. Ve ona karşı içimde bir merhamet ve şaire karşı bir sevgi hissettim. Daha önce başkalarıyla beraber benimde alay ettiğim şiir, hayatta o zamana kadar benzerlerini çok gördüğüm, fakat kendilerine karşı alaka duymadığım insanların çehrelerine adeta bir ışık tutmuş, onların boş ve manasız varlıklarını bir muamma haline getirmişti* (Kaplan, 2008: 118) diyerek “küçük insan”ı fark edişini anlatır.

“Sucu İsmail” öyküsündeki kahramanın asıl işi deri boyacılığıdır. Alt gelir sınıfına mensuptur. O, büyük şehirlerin sokaklarında her gün görülebilecek sıradan bir insandır. Dikkat çeken, iz bırakan herhangi bir özelliği yoktur. Çalıştığı fabrika işlerin durgunluğu yüzünden bir süreliğine kapanmıştır. Ama açıldığı zaman İsmail’e yeniden işe alınacağına dair söz verilmiştir. Bu süreçte o geçimini temin etmek için su satar. *Bütün işi, kuşluk vakti iki su güğümünü alıp yola koyulmak, akşam yine bunlarla eve dönmektir*(r). Tamamen maddi endişelerle hareket eder. Hayatın kendine verdikleriyle yetinir. Öyle büyük hayalleri, ihtirasları yoktur. Ne toplumla bir sorunu ne de kendi iç dünyasında bir çatışma yaşar. Basit yaşantısına rağmen *yine de o, hâlınden memnundu*(r) (14)². Kabullenmişle, tevekkülle sade yaşantısına devam ederken iftiraya uğrar. Almadığı paranın hesabını vermek zorunda kalır. İşlemediği suçun karşısında kızgınlığı içindedir (18). Ancak uğradığı adaletsizliğe karşı tepki gösteremez, kendini tam olarak savunamaz. Hikâyede onun özel hayatına, toplumsal bağlarına, ilgilerine, korkularına değinilmeyerek kişiliği öne çıkarılmaz ve sıradanlığını vurgulanır.

Kendilerine ait özgür bir hayat kurma çabası içindeki iki avare gencin hikâyesi “Dönüş”te anlatılır. Öyküde kahramanların isimleri veya ayırt edici hiçbir özelliği verilmemiştir. Okul çağındaki iki genç ailelerinden habersiz çalışmak için Adana’dan Mersin’e giderler. Basit yaşantılarında kolay ve hızlı bir şekilde para kazanıp rahata ermeyi amaçlarlar. Hiçbir idealleri yoktur. Hayallerinin sonuçları sadece kendi hayatlarında geçici, günübürlük etkiler bırakacaktır. Mersin’de yol yapan Almanların yanında çalışacaklar; çok para kazanıp, Antakya’da yatılı bir okula yazılmanın hayalini kurarlar. Böylece ailelerine maddi yönden bağlı kalmayacaklar; kendi başlarına buyruk, gönüllerince yaşayacaklardır (65). Fakat Mersin’e gittiklerinde Almanları bulamazlar ve çaresiz, yenik bir şekilde Adana’ya geri dönerler. Dönüşte kahramanlardan biri diğerine Adana’da havaalanında çalışmayı teklif eder ancak diğer kişi hiç beklemediği bu teklif üzerine bütün hayallerinin bir anda yıkılır gibi olduğunu hisseder ve “Hayır” diye cevap verir; “Sen çalış... Ben Silifke ’de Almanların yanında çalışacağım; orası daha iyi.” der (70). Böylece kendi yalanına inanmasa da hüsrarla sonuçlanan çabalarına rağmen yaşama sevincini, umudunu kaybetmez.

² Alıntılar ve atıflarda Kâmuran Şipal’in 2009’da yayımlanan *Gece Lambalarının Işığında* adlı toplu öyküler kitabı esas alınmış ve sadece sayfa numaraları gösterilmiştir.

“Bahşiş”de yine ismi belli olmayan kişi gazino, lokanta vb. bir yerlere gittiğinde garsonlarla karşılaşmaktan bir türlü alışamadığı bahşişi vermemek için kaçınır. Bu yüzden eski, kıyıda köşede kalmış yerlerde yemek yemeyi tercih eder. Bir kahve içecekse, mahalle aralarında, sokak içlerinde üçüncü sınıf kahveler bulur. Kaçamadığı zamanlarda kendisi hakkında olumsuz düşünülmesinden korktuğu için onlara bol bahşiş verir (86). Saplantılarıyla yaşamak zorunda olan bu kişi çevresiyle ilişkilerinde kendini oldukça zorlar. Bir akşam işten dönerken çorba içmek ister ve girdiği lokantadaki garsonun tavırlarından rahatsız olur. Garsonun ondan bahşiş koparmak için kapıdan çıkana kadar gayret sarf ettiği zannına kapılır ve onun her hareketini bu yönde yorumlar. Kendini önemseyen bu kişi, başkalarının dikkatini çektiğini düşünse de toplumda varlığı fark edilmez, sosyal hayatta figür olmanın ötesine geçemez.

Cehaletin eleştirildiği “Tohtor mu ki?”de isimsiz kahraman doktora muayene olmuş fakat kendisine anlatılanları anlayamamıştır. Kendisine anlatılanları algılamakta zorlanan, son derece cahil, zavallı, ezik bir kişidir. Hastane personelinin bulunduğu bir kahvehaneye girip elindeki kâğıttaki yazıları okutmaya çalışır ve şiveli konuşarak doktor zannettiği kişileri gösterir: “Tohtor mu ki?” (152). Fakat anlatılanlardan hiçbir şey anlamaz. Cehaletiyle kendisine yardım etmeye çalışanları bile bıktıran adamın hiçbir önem arz etmeyen bir kişiliği vardır.

“Bu Tayınlar Kaçınıcı Manganın?” yazarın kişilere isim verdiği nadir öykülerindedir. Tarsuslu Ahmet askerde istihkakını tam olarak alamaz. Bölükte ekmek alanlara içerler. İki aylık süreci memleket çapında bir dava olarak benimser, gözüne çarpan en ufak bir düzensizliği hoş görmez. Sabahları boru vurur vurmaz kalkar, vaktinde içtima yerinde bulunur, eğitim sırasında kendisinden yapması istenen her bir şeyi kaçamaksız, tastamam yapmaya çalışır. Sofra başında bağırarak konuşanlara kötü kötü bakar, gürültü patırtı yapanlara kızar (146) kurallara son derece bağlıdır. Bir gün akşam tayın dağıtılırken dışarda olan arkadaşının nasıl olsa sabaha döneceğini düşünüp onun için de ekmek almaya karar verir fakat o dönmez (150). Bu yüzden fazla tayın almakla suçlanıp, tahkir edilip, bütün yiyeceği alındığında kendini savunamaz, açlığa çaresiz katlanır. Yanlış anlaşıldığını açıklamaya bile fırsat bulamaz isnat edilen suçu işlemese de sonuçlarına katlanacak kadar kadercı bir tavır sergiler.

“Kamalar”da marazi kahraman hep odasında, hayatın dışında seslere, anılara, çağrışımlara yaslanarak geçmişine uzanır Aynada kravatını bağlarken yüzündeki kamalara benzettiği çizgilerden etkilenir. Bütün bir hayatını yorumlar, gözden geçirir (Tosun, 2016: 251). Yaşlandığının farkına varıp geçmişe yolculuk yapar, bir anda şimdiye dönüp sıradan yaşamına devam eder. İsmi belli olmayan kahraman basit bir yaşantısı olmasına rağmen hayatından son derece memnundur. Oğluyla avutmak için onunla oynayan, karısının yerleri kirlettiğinden yakınmasından bile onu rahatsızlık duymayan sıradan bir aile babasıdır. Geleceğe dair büyük planları yoktur. İçinde bulunduğu anı yaşar ve boyun eğmişlikle hayatın kendisine verdikleriyle yetinir. Yaşantısında hiçbir değişiklik yapma ihtiyacı duymaz.

“Küçük insan”, “Cam Fanus”ta kendisini vagabund (yersiz, yurtsuz) olarak niteleyen, üstü başı perişan adam paltosunun cebine koyduğu içkiden içen bir serkeş olarak okur karşısına çıkarılır. O, para koparabileceğini düşündüğü bir öğrencinin yanına yaklaşır ve palavralarıyla onu oylayıp, ondan para koparmayı başarır. *Sigarası kalmamıştı. O kadar uğraşmış, şimdiye kadar kimseden üç-beş kuruş sızdıramamıştı. Cebinde bir altmış fenik vardı. Bir elli fenik daha ele geçirebilse, kendine ucuz cinsten bir şişe vermut daha alacaktı. Ama yanında oturan bu yabancı tava geleceğe benziyordu. Bütün hünerini seferber etmişti. İlk sondajlarının sonucuna da diyecek yoktu doğrusu. Ancak, biraz daha çalışmak gerekiyor, diye düşündü. Avının ansızın kalkıp gidebileceği aklına geldikçe, biraz telaşlanır gibi oluyordu (92).* Öğrenci onun yalanlarının farkındadır ancak yine de ona para verir. İsmi verilmeyen adamın aptallığı, kurnazlığı öne çıkarılır. Fakat o işlerinin yolunda gittiğini sanacak kadar aptallığının farkında değildir. Maddi endişelerle hareket eden adamın tek amacı o günlük içki, tütün ve yemeğini çıkarmaktır. Anı yaşayan adamın geçmişle herhangi bir hesaplaşması ya da ileri dönük herhangi bir beklentisi yoktur. Kendinden başka hiç kimseyi ve kendi çıkarlarından başka hiçbir şeyi düşünmez.

Şipal, “Sucu İsmail”, “Dönüş”, “Bahşiş”, “Tohtor mu ki?”, “Bu Tayınlar Kaçınıcı Manganın?”, “Kamalar” ve “Cam Fanus”ta günlük hayattan kesitler verir. Olayın neredeyse olmadığı bu hikâyelerde “küçük insan” hayata tutunma çabası, toplumda kendine yer edinme gayreti, yenilmişliği, ezikliği, maddi endişeleriyle hareket etmesi, toplumsal konularla ilgilenmemesi, ileri dönük büyük hayalleri yahut planları olamaması, kendisiyle ilgili kararlar alamaması, haksızlığa uğradığında hakkını savunamaması ve her şeye rağmen yaşam sevinciyle

okur karşısına çıkarılır. Onun günlük yaşantısından kesitleri “Gece Lambalarını Işığında”, “Kurban Eti”, “Onbaşının Bavulu”, “Kıskançlık”, “Filiz Yeşili” vb. öykülerde de görebiliriz.

2. “Küçük İnsan”ın Aile Hayatı

Yazar birçok hikâyesinde “küçük insan”ın aile hayatına değinmiş onun aile fertleriyle arasındaki ilişkileri ele almıştır. Bu öykülerin hepsinde o başkahraman olarak okurun karşısına çıkarılmamıştır.

“Kadın ve Kocası”nda köyden kente göçtüklerinde epey bir zaman sağda solda, ağır hafif demeyip ne iş bulursa çalışan, kazandığı parayı kuruşu kuruşuna getirip karısının eline tutuşturan; içki, sigara nedir bilmeyen; okuyup yazması olmayan, dobra dobra konuşan, sözünü esirgemeyen, patavatsız, biraz kaba bir insanın aile hayatı yansıtılır. Adam demiryolları Cer Atölyesi’nde düzenli bir iş bulup sabahtan akşama kadar çalışmakta eve dönünce de hemen kolları sıvayıp bahçedeki işlerle uğraşmaktadır. Bahçeye ektiği sebzelerle ilgilenir. İyi yorgun düşünce, ayağına geçirdiği eski ve soluk pijamasıyla sedirin bir köşesindeki minderin üzerine kurulur, büyük bir iştah ve sabırsızlıkla önüne çıkarılacak yemeği bekler. İri bir göbeği vardır adamın, midesine pek düşkündür (73). Adam ileri geri konuştuğu için, karısı tarafından evdeki misafirlerin yanında sık sık terslenip susturulmaktadır. Bazen de aynı şeyi oğlu yapmakta, adam ise her seferinde boynunu büküp sesini çıkarmamaktadır. Kadın ve oğlu ikide bir olur olmaz nedenlerle adama yüklenmekte, ağzından çıkan yersiz bir sözü o saat ağzına tıkmaktadırlar (71). Adam bu durum karşısında “Ne söyledik ki hanım, Allah Allah!” deyip sesini keserek boynunu bükmektedir (72). “Küçük insan”ın günlük hayatından kesitlerde gördüğümüz gibi kendisine yapılan haksızlıklara, saygısızlıklara karşı herhangi bir direnç, tepki gösterememektedir. Adam bütün bu aşağılamalara, hakaretlere, azarlanmalara rağmen kaderine boyun eğip yaşamına devam etmektedir. Bu yaşantısından, evde gördüğü kötü muameleden en küçük bir rahatsızlığı yoktur. Her şeye rağmen yaşantısını devam ettirir.

“Bilinmez ki”de “küçük insan” eşinden boşanmak üzere olan bir adam olarak okur karşısına çıkarılır. Adamın karısıyla arasında aşamadığı bir boşluk vardır ve bu boşluğu kayınvalide doldurur (121). Adam kayınvalidesi evlerine geldiğinde, elini öper, saygı gösterir ve bir işini öne sürerek evden çıkar; ana-kızın baş başa konuşup dertleşmesini sağlamaya çalışacak kadar anlayışlıdır. Yatak odasında gündüzleri uyumadan yatarken, ana-kızın

konuştuklarını işitmek için, kulaklarını kapar, uyuduğunu sanıp ola ki kendisini çekiştirirler diye yatakta dönüp karyola gıcırta yapmasını sağlar. Kendisini çekiştirdiklerini zaman zaman sezmektedir (121). Hâlbuki karısıyla arkadaşlık yıllarında saatlerce sokaklarda dolaşmışlar, çikolata yemişler, evlilik yaşamları üzerine pırıl pırıl düşler kurmuşlardır. Düşler; çok eskiden, yüz yıllar öncesinde... Şimdi karısıyla arasında aşamadığı bir mesafe vardır ve ayrılık arifesindedir. Adama her şeye rağmen karısını sevmekte ama sevgisini gösterememektedir. Öyle dirayetsizdir ki karısıyla mahkemede karşılaştığında onu kolundan tutup eve götürmeyi, boşanmamayı düşünür ancak sadece mahkeme başlamadan oradan kaçabilir. Kaderi üzerinde belirleyici davranışlar sergileyemez. İçinden geçenleri yapabilecek, kaderine yön verecek davranışları gösterecek karalılığı yoktur. Eşyle sorunlarını çözebilecek iletişim becerisi olmadığı için de onun boşluğunu kayınvalide yani üçüncü kişi doldurur ve onların aile hayatında adamın pasif yapısından kaynaklanan üstlenemediği belirleyici, karar verici rolü üstlenir.

“Elbiseciler Çarşısı”nda yazar iki “küçük insan”ın evliliğini ele almıştır. Başkahramanı olan kocaya Güner ismini vermiştir. Güner her akşam kahveye, arkadaşlarının yanına gider. Geç vakit eve döner. Eve döndüğünde divana oturup, hep suratını asar. Karısı radyoyu açsa ona bağırır, bir şey söyleyecek olsa lafı ağzına tıkar. Hep kitap okur, yazar. Evde ses olmamasını, gürültü olmamasını ister. Ama kadın eline bir kitap alsa, ona kalk çay yap, kalk kahve yap!, der. Karısı bütün gün yalnızdır. Karısına karşı hiç ilgi göstermez ona evde yokmuş gibi davranır. Ona karşı agresiftir, hiçbir şeyini anlatmaz. Ama eve misafir geldiğinde ya da eş dostlardan birine gidildiğinde bambaşka bir insan olur. Güler, konuşur. Oysa karısı yemek, çamaşır, ütü onun bütün istediklerini yerine getirmekte hatta terzilik yapıp aldığı parayı eve harcamaktadır (175). Annesinden başka hiçbir yere gezmeye gitmemekte sessiz bir gölge gibi evin içinde dolanıp, pek seyrek ağzını açıp bir şey söylemektedir (164). Adam bir gün denge ve düzenini altüst eden, şimdiye değin tanımadığını sandığı bu tuhaf duyguyla kıskançlıkla sarsılır. Karısının saçını davranışlarını kıskançlık psikolojisiyle yeniden değerlendirir. Aldatıldığını düşünecek kadar da vesveselidir. Bu hikâyede karı koca her iki kahramanda içinde bulunduğu durumdan memnun değildir. İyi başlayan evlilikleri kâbusa dönmüştür. Ancak her ikisinde de buna son verecek kararlılık yoktur. Hayatın akışında her şeye rağmen amaçsızca

sürüklenirler. Özellikle kadın her türlü aşağılanmaya, kötü muameleye fedakârlıkla, sabırla karşılık verir.

“Köpek İstasyonu” eşi, küçük kızı ve kayınvalidesiyle yaşayan adam kayınvalidesinin tavırlarından dolayı evi terk eder ve çocuğunu görmek için geldiğinde onunla hayvanat bahçesine gitmek için trene biner. Bu yolculuktan sonra adam evine geri döner. İsmi verilmeyen adam sinik bir yapıdadır. Çocuğunun kendisine karşı kışkırtılmasına, şiddete maruz kalmasına, evliliğine müdahil olunmasına tepki göstermekte zorlanır. Bütün bunların sebebi kayınvalidesine karşı bir tutum geliştiremez ve evdeki huzursuzluğa boyun eğer. Bir süre sonra böyle de yaşamayacağını anlayarak çözüm getirmesi gereken bütün sorunlardan kaçır. Ancak yine kararlarını kendi veremez. Kızının sözlerinden etkilenip evine geri döner.

Evini terk eden bir adamın anlatıldığı “Café Royal”de de kayınvalide evde sorun çıkarmakta ve eşlerin arasını açmaktadır. Ancak hikâyenin kahramanı ona karşı bir tavır geliştiremez “Köpek İstasyonu”nda olduğu gibi kaçmayı tercih eder. Kadın evdekilere adamın iş gezisine çıktığını söylemiştir. Çocuk bu durumdan etkilenmiş ve hırçınlaşmıştır. Parkta buluşup yürürken konuşmaya başlarlar. Café Royal’de bir kahve içip konuşmaya karar verirler. Adam karısına karşı bir hırs dalgasının yüreğinde kabardığını hisseder. Karısını oracıkta bırakıp gitmek, koşmak, kalabalık sokaklara dalmak, kaçmak, bir haftayla kıyaslanamayacak kadar uzun bir süre ortadan kaybolmak, karısını görmemek, karısı tarafından görülmemek, bir süre unutmak, neden böyle olduğunu, neden bir başka türlü olmadığını unutmak ister (475). Ancak başaramaz. Kadının ısrarlarına dayanamayan adam onun hamile olduğunu öğrenince eve dönmeye karar verir. Burada da kahramanın içinden geçenlerle, yapmak istedikleriyle yaptıkları farklıdır. Zorunluluk karşısında direnç gösteremez ve kaderine boyun eğer. Ancak bu durumdan dolayı herhangi bir memnuniyetsizliği yoktur. Çünkü aile hayatına yön verecek güçlü bir kişiliği yoktur.

Şipal’in hikâyelerinde “küçük insan” aile içerisinde tahkir edilen, küçümsenen, iletişim becerisi eksik, istediklerini yapamayıp hep içine atan, kendisiyle ilgili önemli kararları başkasının verdiği, çözmesi gereken sorunlardan kaçır, kaderine boyun eğen bir kişilikte okur karşına çıkarılır. Kimi zamanda eşine psikolojik ve fiziksel şiddet uygulayan bir yapıdadır. “Küçük insan”ın hoş, pembe hayallerle başlayan evliliği huzursuz, dayanılmaz bir hal alır.

Bunun suçlusu da genel olarak kayınpalidedir. Fakat o bunlara karşı tavır koyamaz, evliliğine yön veremez.

3. Küçük İnsanın Geçmiş Özlemi

Şipal hikâyelerinde “küçük insan”ı ele alırken onun “hâl”den memnuniyetsizliğine de değinmiştir. Hâlden memnun olmayan “küçük insan” pasif, sinik, ezik kişiliğine bağlı olarak huzursuzluğuna, sorunlarına çözüm üretmez, sorunların üstesinden gelemez. Şimdiden kaçır ve mutlu olduğu zamanlara sığınmak ister. Bu kaçış duygusu genellikle eşe, eski günlere ve çocukluk dönemine duyulan özlem olarak ele alınmıştır.

“Rebeka”da annesinin kaza geçirmesi üzerine memleketine giden kahramanın izlenimleri anlatılır. Çok uzun bir aradan sonra doğup büyüdüğü kente gelince pek çok şeyi değişmiş bulur. Çocukluğunun geçtiği yerlere ilişkin o âna değin içinde yaşadığı anıların gerçekle bağdaşmadığını görür, düş kırıklığına uğrar. Özlem duymasına rağmen doğup büyüdüğü kenti görmeyi şimdiye kadar hep ertelemiş olmasının sebebi budur (157). “Geçmiş”te kurguladığı hayallerin “şimdi”de içinde bulunduğu gerçeklikle uyuşmaması onu derinden yaralar. Üstesinden gelemeyeceği için mutlu anların olduğu ya da kendisinin hatırlamak istediği gibi hatırladığı “geçmiş”e sığınır. Annesinin kazayı hafif atlattığını görür ve şehri tek başına dolaşmaya karar verir. Çocukluk yıllarındaki şekerçi dükkânını görür ve yitirdiği ya da yitirmek üzere olduğu bir şeye yeniden kavuşmuş gibi sevinç içindedir (158). Dükkân onun geçmişini; oranın sahibinin kızı, âşık olduğu Rebeka’yla ilgili anılarını canlandırır. Kahraman “şimdi”den memnun olmadığı için “geçmiş”e sığınır ve oradaki hatırlarla mutlu olur. Dükkândan ayrılıp caddeye çıkınca, içinde doğup büyüdüğü bu kente gelişinin yalnızca Rebeka’ların dükkânını görmek içinmiş gibi bir duygu uyanır (163).

“Recep’in Nikâhsız Karısı Aysel”de anlatıcı on yılı aşkın bir süredir ayak atmadığı kentin cadde ve sokaklarında rastgele dolaşmaya başlar. Lise yıllarımın geçtiği evi bir an önce görmek ister. Samatya ’ya yaklaştıkça heyecanı artar. Bir ara gözümü yumar; evde geçirdiği üç koca yılın anıları üzerine çulllanır ansızın. Derken bir anı ötekileri geriye itip öne geçer, göz kırpar ona. Karşı koymadan peşine düşer. On yıl bir solukta geride kalır (486). Adam o evdeki anılarını hatırlar. Burada “ev” daha önceki hikâye “Rebeka”daki “şekerçi dükkânı”ıyla aynı işleve sahiptir. Geçmişe dair izleri çağrıştıran bir araç konumundadır. Geçmişe sığınan anlatıcı;

Recep'in karısı olan ve kendisiyle o yıllarda ilgilenen, ergenlik yıllarının hayallerini süsleyen Aysel'i görmek ister, o yıllardan özlemle bahseder.

“Bilinmez ki”de adam karısıyla arkadaşlık yıllarında saatlerce sokaklarda dolaşmış, çikolata yemiş, evlilik yaşamları üzerine pırl pırl düşler kurmuştur. “Şimdi” karısıyla arasında aşamadığı bir mesafe vardır ve ayrılık arifesindedir. Şu anda yaşadığı huzursuzluklar onun “geçmiş”e sığınmasına ve eşiyle geçirdiği mutlu günleri düşünmesine neden olur. Hatırladığı mutluluklarla içinde bulunduğu huzursuzluğu aşmaya çalışır. “Elbiseciler Çarşısı”nda da kadın, kocasının davranışlarından bıkmıştır. Sorunlarına çözüm bulamaz, çaresizdir, kendisine tutunacak bir dal arar. Evlenmeden önceki yıllarını Beyazıt'taki buluşmaları uzun süren arkadaşlıklarının en mutlu dönemini hatırlar. Ara sokaklarda tüm parasızlıklara karşın yenen çikolatalar, sinema karanlıkları, yarına hazırlıklar, pembe düşler...

“Saflarınızı Sıklaştırmınız!”da ise anlatıcı eski günlere gider. Bir başkasıyla paylaşılan günleri, o günlerle ilgili hoş hatıraları anımsar. Başını çevirip mutfak penceresine bakar ve kendisine soğuk soğuk bakan seslerden soyunmuş yalın bir pencere görür. Eski günlere yani geçmişe olan özlemine sık sık tekrar ettiği “Güzel değil miydi?” cümlesiyle dile getirirken aynı zamanda “şimdi”yle “geçmiş” psikolojisi arasındaki zıtlığa vurgu yapar (347). Öykünün kahramanı “gelecek”ten umudunu kesmiştir, “şimdi”de mutsuzdur ve sığınak olarak gördüğü “geçmiş”te kalan mutluluk anlarına sığınma ihtiyacı duyar.

“Bebekli Kilise” *Sanırım insanın yaşamındaki en güzel yıllar, çocukluk çağını, daha doğrusu onun belli bir dönemini oluşturan ilkokul yıllarıdır. Günden güne sisler, buğular arkasına kayıp giden, günden güne güzelleşen yıllar* (289) cümlesiyle başlar. Ardından *Yıllar sonra, neden sonra, çocukluk günlerinin geçtiği kente dönülür, sılayırahme dönülür.* (290) diyerek özlemle bahsettiği çocukluk yıllarının kentini gezmeye başlar. Sokak sokak gezdiği kentteki her ayrıntı onu çocukluk yıllarına götürür. Hikâyenin genelinde ismi verilmeyen anlatıcının “geçmiş”e özlemi dile getirilir. Ona çocukluğu yaşı ilerledikçe güzelleşir. O dönemde kendisini arar, bir yer bulmaya çalışır. İnsanlara dünyaya sürekli çocukların penceresinden, onların saf duygularından, özlemlerinden, düşlerinden baktığı için çocukluğun masumiyetiyle büyümüşlüğü kirlenmişliği arasındaki mesafeyi açık eder, yalan kirlenmiş hayatının kaybettirdiklerini gün yüzüne çıkartır (Tosun, 2016: 252).

Şipal, “Rebeka”, “Recep’in Nikâhsız Karısı Aysel”, “Elbiseçiler Çarşısı” vb. öykülerindeki yenik, kaybetmiş, sinik kahramanları sıradan yaşantılarında hâlden memnuniyetsizliklerini ileriye dönük umutları olmadığı için eskiden mutlu oldukları zamanları hatırlayarak aşmaya çalışırlar. Onların şimdiden duydukları rahatsızlık ve çözemedikleri sorunlardan kaçma isteği; geçmişte kalmış, geri getirilemez olana çocukluk dönemine, evlilik öncesi dönemlere, kaybedilen eşe duyulan özlemle ortaya çıkar. Öykülerde “şekerci dükkânı”, “ev”, “kent” gibi mekânlar geçmişi çağrıştıran birer araç olarak verilir.

4. “Küçük İnsanın” Yalnızlığı

“Küçük adam” farklı sınıf ve toplumsal tabakalar içinde, kendi özgül maddi manevi koşulları içinde evrim geçirmiştir. Kente ya da kasabada kendi gündelik sıkıntıları, kaygıları umutları ile yaşamını sürdüren neredeyse dinsel bir tevekkül içinde “bir lokma bir hırka” felsefesiyle davranan ama kimi zaman yaşadığından açık bir memnuniyet de duyabilen teslimiyetçi bir kimlikten kederli, belli ölçülerde “melankolik, umutsuz” bir kimliğe dönüşecektir. “Küçük adam” yoksulluğun dünyasına aittir, alt sınıf ve tabakaların üyesidir. Koşullarına ister başkaldırsın ister katlansın isterse tam anlamıyla duyarsızlaşsın yenik biridir (Oktay, 1993:123). Şipal’in hikâyelerinde de yalnızlığına bağlı “melankolik, umutsuz” bu “küçük adam” figürü görülmektedir.

Almanya’ya burslu giden bir öğrencinin yalnızlığının anlatıldığı “Cam Fanus”ta hikâyenin kahramanı sorunlu bir evliliği olan yalnız biridir. Maddi yönden sıkıntı çekmektedir bu yüzden karısını Almanya’ya getirmemiştir. Büyük bir kentte yaşayan kahramanın aydın kimliği sürekli kitap okuması ve konferanslara gitmesiyle belirtilir. Melankolik, umutsuz bir yapısı vardır. Çünkü hikâyede onun içinde bulunduğu durumu aşma çabası sürekli beklediği ancak gelmeyen mektuplarla vurgulanır. Mektup onun çevresiyle iletişime geçme becerisini temsil eder. Beklediği mektubu bir türlü alamaması gerçekleşmeyen beklentilerini gösterirken onun melankolik, umutsuz bir kişilik sergilemesine neden olur (97). Dünyada birbirini anlayan iki insan olamayacağını düşünür. Yalnızlığı gittikçe çekilmez bir hâl alır ve bunalıma dönüşür. Ama yine de biçare çevresindeki kalabalıklarla iletişim kurmaya, onlarla arasındaki engelleri sembolize eden cam fanusu aşmaya çalışır. O, bu engelleri “çatlatsa da kırıp dökemez.” Hiçbir zaman aşamaz: Dostluklar kurup, kurulan dostlukları yürütmenin ustalık istediğini ancak

şimdiye değin bu ustalığı bir türlü gösteremediğini, hep yalnızlıklar içinde yaşadığını düşünür. Hayatının her döneminde bunu yaşadığını, çocukluğunda küçük bir kentin ıssız sokaklarında tek başına dolaştığını, sinema karanlıklarında yalnız başına filmler seyrettiğini, yalnız odalarda, yalnız geceler geçirdiğini, penceresinin camlarının gün geçtikçe tozlanıp dışarısını göstermez olduğunu, o silmeyi unuttuğunu hatırlar. Ama omuzlarındaki yalnızlığın yükü giderek ağırlaşmış onu bunalıma sokmuştur (98). Cebindeki son parasını da onunla arkadaşlık kurabileceğini düşünerek, kendisini kandırmaya çalışan dilenciye kaptırmıştır. Beyhude çabaları sonuçsuz kalında kaderine boyun eğmiş ve rutin yaşamına devam eder.

“Filizî Yeşil”de evlenme arifesindeki erkek kahraman yeni bir hayat düzeni içerisinde yapması gerekenleri düşünür. İsteddiği zaman dışarı çıkamamak, geç vakitler eve gelmek, bazı sorumluluklar... Yalnızlığına son vermek ile kaybedeceği özgürlüğü arasında bocalar. Bir yanda güven, sevgi, mutluluk diğer yanda bu güne kadar edindiği birçok alışkanlıktan vaz geçme, özgürlüğün sonu. Hikâyenin kahramanı kendini bu ikilem arasında kısırlanmış hisseder (Ferahlı, 2012:112). Tercihini onu yalnızlığından kurtaramayacaktır. Evliliği ya da bekârlığı hangisini seçerse seçsin her iki durumda da yalnızlığı yaşayacağını bilmenin çatışması onu bunalıma sürükler.

Kentte yalnızlık çeken “küçük insan”ın anlatıldığı “Bol Uykular”da kahramanın hayatı ev ve kahvehane arasında geçer. O, bazen sokaklarda amaçsızca gezer, kalabalıklarla hiçbir şekilde iletişime geçemez, kendini yalnız hisseder, sosyalleştiği tek yer kahvehanedir. Oradaki insanlarla da ilişkisi son derece sınırlı ve yüzeyseldir, kalıplaşmış ifadelerle hâl hatır sormanın ötesine geçmez. Ancak aynı yerde açılabilirdiği bir arkadaşı vardır. Bu arkadaşı onun yıllar önce karısından ayrıldığını, bu durumun onu çok üzdüğünü, geçmişteki güzel günlerin hayaliyle yaşadığını, bir eş ya da arkadaşına ihtiyaç duysa da iletişim sorunlarından dolayı yalnızlığa mahkûm olduğunu, yalnızlıktan bunaldığını vb. hayatına dair birçok ayrıntıyı bilmektedir. Fakat onunla olan arkadaşlık ilişkisi de kahvehanedeki sohbetlerle sınırlı olup kapsamlı bir dostluk değildir. Bunalıma giren öykünün kahramanı içinde bulunduğu durumu aşma becerisi gösteremediği için kendini elleri kolları bağlı, çaresiz hisseder ve yaşantısına kendini kandırarak devam eder (230).

“Saflarınızı Sıklaştıran”da kahraman topluma tam olarak ayak uyduramasa da sosyal hayatta kendisini oyalayacak, yalnızlığını unutturacak bazı faaliyetlerde bulmakta, insanlarla iletişim kurabilmektedir (351). “Bol Uykular”da olduğu gibi bir süre kahvehanede oturur sonra misafirlğe ardından bir arkadaşıyla sinemaya gider. Ancak o, her günü birbirinin tekrarı olarak gördüğü günlük yaşantısını ve rol yapmasına sebep olduğu için günlük hayattaki iletişimini “işkence” olarak nitelendirir. Ancak akşam olup da eve döndüğü zaman yalnızlığıyla yüzleşir. Tek başına devam ettirdiği yaşamını, taşımak zorunda olduğu ağır bir yük olarak algılar, “ateşten gömleğe” benzetir. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen “küçük insan”ın yaşama sevincini yansıtır ve içinde bulunduğu durumdan serzenişte bulunmaz. “Allahüteâlâ ’ya hamd olsun ki, beni güzel yarattı ve bana güzel biçim verdi.” diyerek şükürünü dile getirir.

Kamuran Şipal’in hikâyelerinde topluma ayak uyduramayan, çevresiyle iletişim kurmakta zorlanan, dünyada kendisini anlayacak bir insan olamayacağını düşünen, yalnızlığı gittikçe çekilmez bir hâl alıp ve bunalıma dönüşen, melankolik, umutsuz bir kişilikle okur karşısına çıkarılan “küçük insan”; “Büyük Oğul”, “Ve Karşıdaydı”, “Kurban”, “Gülümse Az”, “Dört Duvar” vb. öykülerde de görülür. Kaderine boyun eğen bu figürün kimi zaman yaşama sevincini yansıttığı ve tevekkül edip durumuna şükrettiği de görülür.

Sonuç

“Küçük insan” Kâmuran Şipal’in öykülerinde günlük hayatından kesitler, aile hayatı, geçmişe özlemiyle işlenir. Yer yer tevekkül içinde yaşamından memnuniyet de duyabilen teslimiyetçi bir kimlikten karamsar, umutsuz bir figüre dönüştüklerinde ise yalnızlıklarıyla ele alınırlar.

Gençlerden veya orta yaşlılardan seçilen kahramanları büyük kentlerde okur karşısına çıkarılır. Bunların ne özel isimleri ne de idealize edilmiş bir yönleri vardır. Alt ve orta gelir düzeyindeki halk tabakasına mensup olsalar da bazılarının aydın kişilikleri vurgulanır.

Hayatın karmaşası içerisinde, her gün sokaklarda gördüğümüz fakat varlığından bile haberdar olmadığımız bu insanlar; hayata tutunma çabası içindedirler, toplumda kendilerine yer edinme gayreti gösterirler, yenilmişirler, eziktirler, maddi endişeleriyle hareket ederler, haksızlığa uğradıklarında haklarını savunamazlar; aile içerisinde tahkir edilirler, küçümsenirler, iletişim becerileri eksiktir, istediklerini yapamazlar, tepki gösteremezler içlerine atarlar,

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

kendileriyle ilgili önemli kararları başkaları verir, kaderlerine hep boyun eğerler; “hâl”den rahatsızdırlar, çözemedikleri sorunlardan kaçarlar; geçmişte kalmış, geri getirilemez olana çocukluk dönemine, evlilik öncesi dönemlere, kaybedilen eşe özlem duyarlar.

Melankolik, umutsuz bir kişiliğe dönüştüklerinde ise topluma ayak uyduramazlar, çevreleriyle iletişim kurmakta zorlanırlar, dünyada kendilerini anlayacak hiçbir insan olmadığını düşünüp yalnızlıktan bunalıma girerler.

KAYNAKÇA

- Alangu, T. (1968). *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman (Cilt-I)*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Enginün, İ. (2016). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ferahlı, B. (2012). “Ruhun Zamanı”, *Dünyanın Öyküsü*. (Dosya: Kamuran Şipal),(6),108-113.
- Kaplan, M. (2008). *Şiir Tahlilleri-II*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Korkmaz, R. (2012). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Lekesiz, Ö. (1997). *Yeni Türk Edebiyatında Öykü-3*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı 1923-1950*. Ankara: Etiş Yayıncılık.
- SAZYEK, H. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şipal, K. (2009). *Gece Lambalarının Işığında-Toplu Öyküler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A.H. (1992). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tosun, N. (2018). *Öykümüzün Kırk Kapısı*. İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Tosun, N. (2016). *Öykümüzün Sınır Taşları*. İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Yalçın, M. (ed.). (2010). *Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (3. Baskı). (Cilt : 1/2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sosyoloji Teorileri Açısından Türkiye’de Uyuşturucu Suçlarının Açıklanması

Mine BOLATLI*

Özet

Eski tarihsel dönemlere kadar uzanan uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanımı günümüzde küreselleşme ve modernleşmenin getirmiş olduğu hızlı teknolojik gelişmelere bağlı olarak tüm dünya toplumlarında yaygın olarak görülmektedir. Türkiye gerek kültürel gerek toplumsal yapısı bağlamında uyuşturucu madde kullanımına sıcak bakmamakta ve suç olarak kabul etmektedir. Ülkemizde madde kullanımı ve bağımlılığı alanında sosyolojik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Çalışmadaki amacım, alan yazında yapılan çalışmaların sosyolojik bağlamda incelenerek suç sosyolojisi teorilerinden uyuşturucu suçunu açıklamak için uygun suç teorilerini belirleyebilmektir. Genel olarak uyuşturucu suçunun suç sosyolojisi bağlamında açıklayabilmek için sosyal yapı teorilerinden, gerilim kuramı, kurumsal anomi teorileri; sosyalleşme teorilerinden, alt kültür teorileri, sosyal organizasyonsuzluk teorileri; öğrenme teorilerinden ayırıcı birliktelikler, nötrleşme teorisinin, ayırıcı güçlendirme teorisi görülmektedir; damgalama/etiketleme teorilerinden, kötülüğün dramatize edilmesi, birincil ve ikincil sapma ve damgalama kuramları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uyuşturucu, Uyuşturucu Maddeler, Uyuşturucu Suçu, Suç, Suç Teorileri.

* Ç. Ü. Bağımlılık ve Adli Bilimler Enstitüsü Adli Bilimler Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi (PhD).

Explanation Of Drug Crimes In Turkey In Terms Of Sociological Theories

Abstract

The use of drugs and stimulants dating back to ancient historical periods is common in all world societies due to the rapid technological developments brought about by globalization and modernization. Turkey does not favor the use of drugs in the context of its cultural and social structure and considers it a crime. It is seen that there are limited number of sociological studies in the field of substance use and addiction in our country. My aim in the study is to examine the studies in the literature in the sociological context and to determine the appropriate crime theories to explain drug crime from the sociology of crime theories. In order to explain drug crime in the context of crime sociology in general, social structure theories, tension theory, institutional anomie theories; from socialization theories, subculture theories, social disorganization theories; from learning theories, differential associations, neutralization theory, differential reinforcement theory are seen; Among the stigmatization/labeling theories, dramatization of evil, primary and secondary deviation and stigmatization theories are seen.

Key Words: Drugs, Drugs, Drug Crime, Crime, Crime Theories.

1. Giriş

Dünya genelinde uyuşturucu/uyarıcı madde kullanımı, bu maddelere bağımlı bireylerin sayısı ve yine bu maddelere bağlı suçluların sayısı yıllara göre büyük bir oranda artış gözlenmektedir.

Madde bağımlılığı insan sağlığının yanı sıra toplumsal yapı, toplumsal halk sağlığı ve ülke ekonomisini kolay ve hızlı bir şekilde etkileyen olgulardan biridir. Uyuşturucu madde kullanımı ve bağımlılığı gerek bireysel gerek toplumsal birçok sorunun hem nedeni hem sonucu durumundadır.

Uyuşturucu madde bağımlılığı kişiye, ailesine ve topluma zarar veren önemli bir halk sağlığı ve güvenlik sorunu olup aynı zamanda sosyal bir problemdir. Uyuşturucu maddelerin bireyler üzerinde yarattığı bedensel ve ruhsal rahatsızlıkların yanı sıra, trafik kazalarında, ekonomik kayıplarda, aile içi çatışma ve gerginliklerinde ve bireylerin çeşitli suç işleminde önemli rol oynadığı görülmektedir. Uyuşturucu bağımlıların, hırsızlık, gasp, adam öldürme, yaralama suçlarını işlemeleri bu suç kültüründe olmalarından ziyade maddeyi temin etme sürecinde meydana gelen durumlardan kaynaklanmaktadır. Alan yazında madde kullanımı ile suç işleme davranışı arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra uyuşturucu madde bağımlılığı kişilerde ailevi, kişisel, sosyal ve mesleki sorunların artmasında da önemli rol almaktadır (Macit, 2018: 18).

Bu çalışmada Türkiye’de uyuşturucu suçu sosyolojik çalışmalar incelenerek, uyuşturucu madde kullanımına etki eden sosyal faktörler ve uyuşturucu suçunun suç sosyolojisi teorilerinden sosyal yapı, sosyalleşme ve etiketleme/damgalama teorileri bağlamında incelenmeye çalışılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda önce uyuşturucu madde ve madde bağımlılığı tanımı yapılacaktır. Arkasından, Türkiye’de uyuşturucu suçunun TCK’da yeri ele alınacaktır. Sonra, Avrupa’da uyuşturucu madde kullanımı ele alınacaktır. Daha sonra, Türkiye’de uyuşturucu suçu sosyo-demografik çalışmalar ile madde kullanımına etki eden sosyal faktörler ele alınacaktır. Son olarak da uyuşturucu suçunun suç sosyolojisi teorilerinden sosyal yapı, sosyalleşme ve etiketleme/damgalama teorileri bağlamında ele alınacaktır.

2. Uyuşturucu Madde Tanımı

Uyuşturucu madde kavramı, Yunanca “Narke” diğer bir deyişle “uyku” kelimesinden gelmekte, uyuşturucu etkisi bulunan ve kişide alışkanlık meydana getiren ortak adlar olarak

bilinmektedir (Yaşar, 2012; aktaran Macit, 2018: 17). Uyuşturucu madde, merkezi sinir sisteminde spesifik olarak etki gösteren ve hızlı bağımlılık yaratan maddeler olarak bilinmektedir. Uyuşturucu madde kavramı TDK’da; “uyuşukluk, uyku hali ve bilinçsizlik meydana getiren madde, narkotik madde” olarak belirtilmektedir (<https://kelimeler.gen.tr>, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) uyuşturucu tanımını “Bitkisel kökenli veya sentetik olup; merkezi sinir sistemini etkileyerek fiziksel ve/veya ruhsal bağımlılık hallerine yol açan ve tutku yaratan bütün maddeler uyuşturucu madde sayılır” olarak ifade etmektedir (TBMM Araştırma Raporu, 2018: 1).

Uyuşturucu maddelerin kullanımı, tarihsel en eski devirlere kadar uzanmaktadır. Esrar M.Ö. 3000’li yıllarda Çin’de ve afyon yine benzer şekilde M.Ö. 3000’li yıllarda Sümerliler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. 18.yy’a kadar esrar ile afyon ve türevleri gibi uyuşturucu maddeler kullanımlarına göre ilham kaynağı, keyif verici ve tıpta ilaç olarak kullanılmıştır. Küreselleşme sürecinde modernleşme ve teknolojik yeniliklerin gelişmesi ile uyuşturucu maddelerin siyasal ve ekonomik açıdan kullanılmasının yanı sıra kötü amaçlarla kullanılması özellikle sömürgecilik hareketleriyle hız kazandığı görülmektedir (Akgül, Şahinli, 2014: 2-3).

Uyuşturucu maddeler elde edildikleri kaynaklara göre, doğal ve sentetik; bireyin vücudunda yaptığı etkiye göre; merkezi sinir sistemini uyaranlar, yavaşlatanlar ve halüsinojenler olarak sınıflandırılmaktadır.

Tablo-1: Uyuşturucu Maddelerin Sınıflandırılması

Uyuşturucu Maddeler	Doğal (Tabii)	Sentetik (Kimyasal işlemlerle elde edilen)
Uyaranlar (Stimülanlar)	Koka Yaprağı, Kokain, Crak (Taş)	Amfetaminler, Metamfetaminler (Meth), Ecstasy (MDMA), Captagon, Flakka, Bonzai (K2/Jamaika), Gama- hidroksibütrat (GHB)
Yatıştırıcılar/Uyku Veren (Depresanlar)	Afyon, Morfin, Eroin, Kodein	Barbitüratlar, Trankilizanlar, Sedatifler

		(Benzodiazepinler/ Hipnotikler), Fentanil, Ketamin
Halüsinojenler (Varsandıranlar/Hayal gösterenler)	Esrar (Marihuana), Meskalin	Sentetik kannabinoidler, LSD, Fenetilaminler, İnhalants (Uçucular)

Genel olarak uyuşturucu maddelerin fiyatları saflık oranı ve bulunabilirliği ile doğru orantılı olarak değiştiği görülmektedir. Maddelerin toptan piyasası ile sokak piyasası arasında fark bulunmaktadır. Aynı zamanda, maddenin saflık oranı arttıkça fiyatında da artış görülmektedir. Bunun yanı sıra maddenin saflık düzeyi kullanıcı açısından hayati öneme sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, normal kullandığı saflık düzeyinin çok üstünde saflığa sahip bir maddenin aynı miktarda alınması ölümle neden olmaktadır. Günümüz teknolojiden faydalanarak uyuşturucu maddeler sokak düzeyine inene kadar pek çok sayıda katkı maddesi eklenerek yapıları değiştirilerek sentetikleştirilmektedir. Maddenin üretim yeri ile tüketim yeri arasındaki mesafe fiyata doğru orantılı olarak yansıdığı görülmektedir. Örneğin, aynı miktardaki saf morfin Türkiye’de 3500 dolar iken Yunanistan’da 8000, Milano’da 1200 dolar olarak bilinmektedir (KOM, 2017: 73; Arlacchi, 1983; aktaran Macit, 2018: 19). Koçak, (2016: 330-332) Türkiye’de en çok kullanım sıklığı olan maddelerin; esrar, eroin, kokain, ecstasy, captagon, metamfetamin ve sentetik kannabinoid (Sentetik esrar, bonzai gibi) olduğunu belirtmektedir.

Madde bağımlısı tanımını 1951’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından hasta olarak nitelendirilmeye başlandığı görülmektedir. İlerleyen yıllarda Amerika Psikiyatri Birliği tarafından bağımlılığı bir bozukluk olarak ele almıştır. Günümüzde ise Ruhsal Bozuklukların Tanısı ve İstatistiksel El Kitabı 5’te (DSM-V), madde bağımlılığı ve maddeyi kötüye kullanım ölçütleri birleştirilerek “ madde kullanım bozuklukları” tanısı altında toplandığı görülmektedir. DSM-V te kullanım bozukluğuna neden olan maddeler; esrar, kafein, alkol, halüsinojenler, opiyatlar, sedatif-hipnotik, inhalanlar, anksiyolitikler, nikotin, stimulanlar ve diğer farklı maddeler olarak sınıflandırılmıştır. Öyle ki madde bağımlılığından söz edebilmek için madde kullanımının getirmiş olduğu sorunlarla rağmen bireyin madde kullanımını sürdürme bileceğini

gösteren, bilişsel, fiziksel ve davranışsal belirtilerin ortaya çıkmış olması gerekmektedir (Köroğlu, 2014; Güleç ve ark., 2015).

3. Avrupa ve Türkiye’de Uyuşturucu Madde Kullanımı

Küresel bağlamda Avrupa gerek Avrupa içi üretim ve gerek dünyanın diğer bölgelerinden kaçakçılığı yapılan uyuşturucuların arzı ile oluşan önemli bir pazar olduğu görülmektedir. Güney Afrika, Batı Asya ve Kuzey Afrika, Avrupa’ya giren yasa dışı uyuşturucular için önemli kaynak bölgeleri olmaktadır. Aynı zamanda, Çin’in de yeni psikoaktif maddeler için önemli bir kaynak ülke olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra, bazı uyuşturucular ve ara kimyasallar Avrupa üzerinden başka kıtalara da iletilmektedir. Buna ek olarak, Avrupa esrar ve sentetik uyuşturucu üretiminin de yapıldığı bir bölge olduğu görülmektedir. Esrar genellikle yerel tüketim için üretilirken, bazı sentetik uyuşturucular ise dünyanın diğer bölgelerine ihraç edilmek için üretilmektedir (Emcdda, 2019: 19).

Avrupa uyuşturucu pazarı, özellikle son on yıl içinde ortaya çıkan çok çeşitli yeni psikoaktif maddelerle birlikte, gelişmeye devam etmekte olduğu görülmektedir. Yasa dışı uyuşturucu pazarında, gerek küreselleşme ve gerek yeni teknolojiye bağlantılı olarak görülen son değişiklikler, uyuşturucu üretimindeki ve ticaretindeki yenilikler, yeni ticaret rotalarının oluşturulması ve çevrimiçi pazarlardaki büyümeyi içermektedir (Emcdda, 2019: 20).

Yasa dışı uyuşturucu pazarları üretim, kaçakçılık, dağıtım ve son tüketiciye satış gibi birbirine bağlı karmaşık bir dizi faaliyetleri içinde barındırmaktadır. Bu faaliyetler çok geniş coğrafi mesafeleri kapsamaktadır. Çeşitli aşamalarda farklı aktörler yer alsa da, her yıl milyarlarca Euro’ya ulaşan yasa dışı uyuşturucu ticaretinde, organize suç gruplarının baskın bir rol oynadığı bilinmektedir (Emcdda, 2019: 20).

Avrupa’da 2017’de bildirilen 1,1 milyondan fazla yasa dışı uyuşturucu yakalanmıştır. Yakalanan çok yüklü uyuşturucu sevkiyatları, ele geçirilen toplam uyuşturucu miktarının çoğunluğunu oluşturmaktadır. İspanya, İngiltere ve Fransa Avrupa Birliği’ndeki tüm uyuşturucu yakalamalarının üçte ikisinin gerçekleştiği en fazla yakalama rapor eden üç ülke olarak bilinmektedir. Esrar, en çok ele geçirilen uyuşturucu olduğu görülmekte ve Avrupa’da yakalamaların yaklaşık dörtte üçünü oluşturmaktadır (Emcdda, 2019: 20).

Avrupa Birliği’nde yaklaşık 96 milyon kişinin ya da yetişkin nüfusun %29’unun (15-64 yaş aralığı) yaşamlarının bir noktasında yasa dışı uyuşturucuları denediği tahmin edilmektedir.

Uyuşturucu kullanım deneyimi kadınlarda 38,3 milyon iken erkeklerde 57,8 milyon kişi olarak belirtilmektedir. Sık denenen uyuşturucu maddeler: esrar (55,4 milyon erkek ve 36,1 milyon kadın), kokain (12,4 milyon erkek ve 5,7 milyon kadın), MDMA (9,3 milyon erkek ve 4,6 milyon kadın) ve amfetaminler (8,3 milyon erkek ve 4,1 milyon kadın) olarak görülmektedir (Emcdda, 2019: 42).

Türkiye gerek coğrafi konumu gerek genç nüfusu sebebiyle uyuşturucudan doğrudan etkilenen ülkeler arasında olduğu görülmektedir. Türkiye, Asya’da üretilerek Avrupa’ya transfer edilen başta eroin olmak üzere afyon türevleri kaçakçılığında ve Avrupa’da üretilerek Asya’ya sevkiyat yapılan sentetik uyuşturucu ve ara kimyasal kaçakçılığında transit ve hedef ülke konumundadır. Bunun yanı sıra Türkiye uyuşturucu kaçakçılığında son derece öneme sahip “Balkan Rotası” üzerinde yer almaktadır (TUBİM, 2019: 29).

Türkiye genelinde 2018’de 2017 yılına oranla %22,23 artarak 144.819 uyuşturucu olayı görülmüştür (2019: 33). Doğrudan uyuşturucu madde bağlantılı ölümlerin 2018’de 657 kişi olduğu görülmektedir. Bu kişilerin %96,8’i (636) erkek, %3,2’si (21) kadın olarak belirtilmektedir. Ölümlerin yaş ortalamasının ise 32,6 olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, madde bağlantılı ölümlerin %54,2’sinin (356) sentetik kannabinoid dışı, %45,8’inde (301) sentetik kannabinoidden kaynaklandığı bilinmektedir (2019: 76).

Ülkemizde Ceza infaz kurumlarında uyuşturucu madde bağlantılı suçlardan dolayı 2017 yılında %21,65 iken 2018 yılı itibariyle %21,78’e çıkarak 57.674 hükümlü-tutuklu bulunduğu görülmektedir (2019: 81).

TUBİM tarafından 26 ilde yapılan çalışmada madde kullanımına ilişkin bulgular şu şekildedir: İncelenenlerin %3,1 (1.338 kişi) (%94’ü erkek, %6’sı kadın) hayatında en az bir kere madde kullanmıştır (yaşam boyu pervalans). Bu kişilerin en yoğun yaş grubu %65 oranla 15-34 yaş grubu olduğu ve maddeyi ilk kullanım yaş ortalamasının 19 olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra eğitim durumlarına göre ise, hayatında en az bir kere madde kullananların %20’si ilkokul, %18,3’ü ortaokul ve %29,9 ise lise mezunu olduğu görülmektedir. Bu durum medeni durumlara göre incelendiğinde bekar olanlar %55,2’dir (2019: 92-93).

4. Ülkemizde Uyuşturucu Ve Uyarıcı Maddeler İle İlgili Yasal Çerçeve

Uyuşturucu ya da uyarıcı maddelere yönelik hem ulusal hem uluslararası hukukta birçok düzenlemeler yer almaktadır. Türkiye bu hukuksal alanda uluslararası örgütlerden üç

sözleşmeye tabidir. İlk olarak 1961 tarihli Uyuşturucu Maddelere Dair Sözleşmesi ile uyuşturucu ya da uyarıcı maddelerin imal, ithal, ihraç ve dağıtımının ruhsata bağlanması ve denetimi gibi konular düzenlenmektedir. Bu sözleşme ile 119 uyuşturucu madde kontrol edilmektedir. İkinci olarak 1971 tarihli Psicotrop Maddeler Sözleşmesi ile; suiistimali yapılan ve insan psikolojisini etkileyen ilaçların kontrol altına alınması, uyuşturucu etkisi bulunan ilaçların sadece doktor reçetesi ile kullanılmasının sağlanması ve bu sözleşmede belirtilen hususların tarafların kendi iç hukuklarında suç sayılması yönünde gerekli yasal düzenlemelerin yapılması kararları yer almaktadır. Bu sözleşme ile 116 uyuşturucu madde kontrol edilmektedir. Son olarak 1988 tarihli Uyuşturucu ve Psicotrop Maddelerin Kaçakçılığına Dair Sözleşmesi ile; uyuşturucu ya da uyarıcı maddelerin imalinde kullanılan kimyasal maddelerin kontrol altına alınması ve uyuşturucu madde kaçakçılığı ile mücadelede kara para aklanmasının önlenmesi ve kontrollü teslimat uygulanmasının mümkün kılınması gibi kararlar yer almaktadır. Bu sözleşme ile de 26 öncül kimyasal madde kontrol edilmektedir.

Ülkemizde bu alanda yapılan hukuksal düzenlemeler “ Uyuşturucu Madde Bağımlılığı Ve Yeni Bağımlılık Türlerinin Araştırılarak Bağımlılığın Nedenlerinin Ve Alınacak Tedbirlerin Tespit Edilmesi Maksadıyla Kurulan Meclis Araştırma Raporu (2018)”da şu şekilde ele belirtilmektedir: Ulusal mevzuatta başta Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olmak üzere 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 2313 sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun, 3298 sayılı Uyuşturucu Maddeler İle İlgili Kanun, 4721 sayılı Türk Medeni Kanun, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu, 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfaz Hakkında Kanun belirtilen düzenlemeler yer almaktadır.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu: Uyuşturucu ya da uyarıcı madde suçlarının temel cezalar ve yaptırımları bu kanunun 188 ile 192 nci maddelerinde düzenlenmiştir.

- (a) Madde 188 (Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti): uyuşturucu veya uyarıcı maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak imal, ithal veya ihraç eden kişi hakkında, yirmi yıldan otuz yıla kadar hapis ve iki bin günden yirmi bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır.
- (b) Madde 190 (Uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma): uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma için; özel yer, donanım veya malzeme sağlayan kullananların yakalanmalarını zorlaştıracak önlemler alan, kullanma yöntemleri konusunda başkalarına bilgi veren kişi, bu maddelerin

kullanılmasını alenen özendirilen veya bu nitelikte yayın yapan kişi, beş yıldan on beş yıla kadar hapis ve bin günden on bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. Yine bu maddede tanımlanan suçların tabip, diş tabibi, eczacı, kimyager, veteriner, sağlık memuru, laborant, ebe hemşire, diş teknisyeni, hastabakıcı, sağlık hizmeti veren kimyacıyla veya ecza ticareti ile işigal eden kişi tarafından işlenmesi halinde, verilecek ceza yarı oranında artırılmaktadır.

(c) Madde 191(Kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde satın almak, kabul etmek veya bulundurmak ya da uyuşturucu madde veya uyarıcı madde kullanmak): uyuşturucu veya uyarıcı maddeyi kullanmak amacı ile satın alınması, kabul edilmesi, bulundurulması ya da kullanılması eylemine ilişkin yaptırımlar bulunmaktadır. Kişi, bu madde de tanımlanan suçu gerçekleştirdiğinde hakkında başlatılan soruşturmada Cumhuriyet savcısı tarafından beş yıl süreyle kamu davasının açılmasına karar verilmektedir. Erteleme sürecinde kişi hakkında asgari bir yıl süreyle denetimli serbestlik tedbiri uygulanmaktadır. Bu kişiye gerek görülmesi halinde denetimli serbestlik sürecinde tedavi de uygulanmaktadır. Kişi bu süreçte kendisine yüklenen yükümlülüklerle uygun davranmadığı halinde, hakkında kamu davası açılmakta ve iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmaktadır.

(d) Madde 192 (Etkin pişmanlık): Uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti suçlarına iştirak etmiş olan kişi, resmi makamlar tarafından haber alınmadan önce, diğer suç ortaklarını ve uyuşturucu veya uyarıcı maddelerin saklandığı ya da imal edildiği yerleri merciine haber vermesi ile verilen bilginin suç ortaklarının yakalanmasını ya da uyuşturucu veya uyarıcı maddenin ele geçirilmesini sağlaması durumunda, kişinin hakkında cezaya hükmolünmemektedir.

Uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanma ve bulundurma suçları farklı suç tiplerini oluşturmaktadır. Bu durum TCK'nun 191/1. maddesinin ve 188/3. maddesinde yer almaktadır. Şöyle ki:

TCK'nun 191/1. maddesinde “*Kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde satın alan, kabul eden veya bulunduran ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanan kişi, iki yıldan beş yıla kadar hapis (2014’e kadar 1 yıldan 2 yıla kadar) cezası ile cezalandırılır.*” hükmü ile

TCK'nun 188/3. maddesinde “*Uyuşturucu veya uyarıcı maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak ülke içinde satan, satışa arz eden, başkalarına veren, sevk eden, nakleden,*

depolayan, satın alan, kabul eden, bulunduran kişi, on yıldan az olmamak üzere hapis (2014’e kadar 5 yıldan 15 yıla kadar) ve adli para cezası ile cezalandırılır” hükmü yer almaktadır.

Her iki suç içinde görülen bulundurma suçunun cezaları arasında çok büyük farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Uyuşturucu madde bulundurma, kullanma maksadına bağlı olarak bazı kriterleri içinde barındırmaktadır. Bunlar ilk olarak; kişinin bulundurduğu uyuşturucu maddeyi başkasına satma, devir ya da tedarik etmek hususunda bir davranış içinde olup olmadığıdır. İkinci olarak, maddelerin bulundurulduğu yer ve bulundurulmuş biçimidir. Son olarak ise maddelerin bulundurulduğu miktar ve çeşitliliğidir. Adli Tıp Kurumuna göre esrar kullananların her defasında 1-1,5 gram olmak üzere günde üç kez esrar tüketebildiği belirtilmektedir. Bu bağlamda kişilerin, kişisel olarak kullanıp tüketen bildikleri miktarda esrar maddesi bulundurmaları durumunda, bulundurmanın kişisel kullanım amacına yönelik olduğu göz önüne alınmaktadır. Aynı zamanda bulundurma ve kullanma yönelik somut delillerin elde edilemediği 276 gram ile 394 gram arasında değişen miktarda esrar maddesi bulunduran kişilerin, kullanmak maksadı ile uyuşturucu bulundurmaktan sorumlu tutulabilecekleri kabul edilmektedir. Bu durum ile kişilerin “uyuşturucu kullanıcısı olduğuna yönelik savunmalarının doğruluğu” kan ve idrar tahlilleri, ele geçirilen madde miktarı ile kişilerin kullanma sınırları içinde olduğunu, kullanmak için uyuşturucu madde bulundurduğunun kabul edilmesini vurgulamaktadır (<http://cidem.av.tr>, 2018).

5. Türkiye’de Uyuşturucu Suçunu Sosyolojik Bağlamda Ele Alan Çalışmalar

Günümüzde toplumsal halk sağlığı sorunu olarak görülen uyuşturucu madde kullanımı ve bağımlılığının ülkemizdeki durumunun sosyo-demografik özellikleri bağlamında genel olarak yapılan çalışmalar şöyle görülmektedir:

Tülin İçli (1984) Balıkesir iline bağlı Burhaniye Kapalı Cezaevi’nde uyuşturucu maddeler ile ilgili olarak hüküm giymiş 51 hükümlü ile çalışması bulunmaktadır. Bu alanda yapılan ilk çalışma olarak önem arz etmektedir. Örneklemenin hepsinin erkek olduğu çalışma bulguları: yaş dağılımı incelendiğinde, kullanma yüzdesinin (18-49 aralığında) en yüksek olduğu yaşlar 33-37 yaş arası olduğu görülmektedir. Eğitim durumu %41 oranında ilköğretim mezunu, ekonomik yönde düşük gelir seviyesinde, %45 ‘ evli ve %37 daha önce başka suçlardan hüküm giymemiş, sabıkasız olanların çoğu da önce yine esrara ilişkin suçtan hüküm giydikleri belirtilmektedir. Ailelerinin sabıka durumlarına bakıldığında, uyuşturucu

bağımlılarında aileden gelen bir suçluluk eğilimine rastlanmadığı, hemen hepsinin normal aile ortamında yetiştiklerini belirtmektedir. Hükümlüler, evliliğin sorumluluğu arttırdığını, tek kişinin aileyi geçindirmeye çalışmasının getirdiği sıkıntıların kendilerini uyuşturucuya itilmesinde bir etken olarak görmektedir.

Ögel K. ve ark.(2001) uçuşucu madde kullanım yaygınlığına ilişkin 15 ayrı ilde lise ikinci sınıf öğrencilerine yönelik 20245 anketin uygulandığı çalışmada, yaşam boyu en az bir kez uçuşucu madde kullananların oranı %8,8, uçuşucu madde kullanımında cinsiyet farkı saptanmamıştır. Bu maddeleri kullananların %24'ü ilk kez 16 yaşında kullandığını belirtmiştir. Aynı zamanda bu maddelerin biradan sonra en kolay bulanabilen maddeler olarak belirtildiği görülmektedir.

Toprak, S. & Özgür, A. ve Gümüş, B. (2010) uyuşturucu madde suçları nedeniyle 1998-2005 yılları arasında Türkiye’de ağır ceza mahkemelerinde açılmış olan davalarda sanıkların yaş, cinsiyet, suç sıklığı ve yıllar içindeki değişimini incelemiştir. Çalışmada, uyuşturucu ve uyarıcı madde satma suçu işleyenlerin %93’ü, uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanma suçu işleyenlerin %96’sının erkek olduğu belirtilmektedir. Ülkemizde 1998-2005 yılları arasında uyuşturucu madde ile ilgili hakkında dava açılanların %50’si uyuşturucu madde imal etme ve satma nedeniyle olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre 1998-2005 yılları arası ceza evlerine gönderilenlerin %17’si uyuşturucu madde suçu işleme nedeniyle olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda, 1998-2005 yılları arasında uyuşturucu madde satma ve imal etme suçu ile %1.9’u, uyuşturucu madde kullanma suçu işleyenlerin %5’nin 18 yaş altı olduğu belirtilmektedir. 2002-2006 yılları arasında uyuşturucu madde olaylarına karışan kişi sayısının 2 kat artmış olduğu vurgulanmaktadır. Bir diğer bulgu, ülkemizde uyuşturucu satma suçunun genelde büyük şehirlerde, sınır bölgelerinde ve ticaretin yoğun olduğu liman şehirlerinde daha sık gözleendiği, ülkemizin iç kesimlerinde ise diğer bölgelere göre daha düşük olduğu belirtilmektedir. Yine çalışmada uyuşturucu madde kullanımının özellikle turizmin yaygın olduğu güney ve batı kesimlerinde, büyük şehirlerde, Marmara genelinde genel bir artış olduğu Anadolu’nun iç kesimlerinde kullanımın daha düşük olduğu gözlenmektedir.

Karataş, Z. (2019) madde kullanım bozukluğu olan bireylerin ve yaşadıkları hanenin sosyal riskleri, genel aile işlevleri düzeylerinin çeşitli sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisini Rize Denetimli Serbestlik Müdürlüğü’nden hizmet alan 327 (324 erkek-3 kadın) yetişkin hükümlü den oluşunlar üzerinden incelemiştir. Yapılan çalışmada katılımcıların %47’si madde

kullanmaya 18 yaşından önce, arkadaş etkisi, merak ve özentisi, sorunlu bir sosyal çevrede bulunduğu, madde kullanması nedeni ile aile ilişkilerinin ve sağlığının bozulduğu, ekonomik sorunlar yaşadığı, sosyal çevreden dışlandığı, işini kaybettiği belirtilmektedir. Katılımcıların yaklaşık %97'sinin her gün esrar kullandığını yine bu kişilerin %32'si farklı aralıklarla ekstazi, kokain, bonzai gibi maddeleri kullandıklarını belirtmektedir. Katılımcıların %40'i evli, %54'ü bekar ve %5'i boşanmış, %71' çekerdek ailede , %15'i geniş ailede yaşadığı görülmektedir. Eğitim durumları ise, %60'ı ilköğretim mezunu %30 lise mezunu olduğu, %80'i bir mesleğe sahip olduğu ancak %65'inin bir işte çalıştığı, %57'sinin 3.000 TL. altında aylık gelire sahip olduğu ve %44'unün bu geliri yeterli bulduğu görülmektedir. Aynı zamanda çalışmada, madde kullanan bireylerin hane ve aile yaşamlarına ilişkin sosyal riskleri incelendiğinde durum, kronik hastalık, engellilik, ruh sağlığı sorunu, intihar, suç geçmişi ve yardıma muhtaçlık gibi durumlar tespit edildiği belirtilmektedir.

Yılmaz, D. Türkkahraman, M. (2014), 13-25 yaş grubu gençlerde madde kullanım yaygınlığı ile madde kullanımı bakımından risk etkenleri bağlamında 2010-2011 eğitim yılında Antalya'da 14 devlet lisesine devam eden 1750 lise, Akdeniz Üniversitesi'ne lisans öğrenimi gören 361 üniversite öğrencilerine yönelik araştırma yapılmıştır. Araştırma bulguları incelendiğinde dikkat çeken bulgular, gençlerin dörtte biri gibi (%24) çoğunluğun maddeyi denemiş ya da kullanıyor olma yaşının giderek düşmesidir. Çalışma da ilk deneme yaşı üniversitelerde 9 lisede 7 ye düştüğü görülmektedir. Bunun yanı sıra 13-25 yaş arasında yer alan katılımcıların madde ilk deneme ve kullanım nedenleri ve ortamlarına ilişkin bulguda, katılımcıların yarısı merak ve sorunları unutmak için, yarıya yakını da eğlence amaçlı madde kullanıldığını belirtmektedir. Madde kullanımının arkadaş madde kullanımı ile arttığı görülmektedir. Madde kullanılan ortamlar arasında ev ortamı dikkat çekmektedir. Çalışmada babanın olmadığı ortamlarda uyuşturucu kullanımının daha yaygın olduğu, ailede madde kullanımının, gencin maddeyle tanışması ve sürekli kullanımında önemli bir etken olduğu belirtilmektedir. Anne-babanın okuma yazma bilmediği ailelerden gelen gençlerde uyuşturucu-uyarıcı maddelerin kullanım oranı yüksek görülmektedir. Lise öğrencilerinde madde kullanım yaygınlığı okuldaki ders notları ve cinsiyet değişkenlerinden bağımsız olduğu belirtilmektedir. Madde kullanan öğrencilerde devamsızlık sorunun yaygın olduğu görülmektedir. Orta öğretim ve lise öğrencileri arasında madde kullanım nedenleri arasında “başkalarının zorlaması”,

üniversite öğrencilerinin “zorunluluk, başka seçeneğim yok, para...”gibi açıklamalar bulunmaktadır.

Bozkurt’un (2019: 89) “Madde Bağımlılığının Demografik Özellikleriyle Olan İlişkisi: Adana/Seyhan Örneği” olarak 415 (erkekler %85,5 ile 356, kadınlar %14,2 ile 59 kişi) kişilik örneklem grubu üzerinden yapılan çalışmada, katılımcıların genel anlamda uyuşturucuya başlama nedeni arkadaş etkisi olarak belirtilmektedir. Arkadaş etkisini ikinci sırada, meraktan dolayı başladığı saptanmıştır. Madde kullananların arkadaş çevresi ve diğer sosyal çevresinde uyuşturucu kullananların oranının yüksek seviyede olduğu belirtilmektedir. Madde temininin %78.1’i ve 324 kişinin satıcı/torbacıdan temin ettiği, arkadaş ve mahalleden uyuşturucu temin edenlerin toplam oranının %20,2 ve 84 kişi olması bireyin çevresinde uyuşturucunun olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Uyuşturucu bağlamında bölgesel çalışmaların günümüzde yeni olduğu görülmektedir. Çukurova Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Adli Toksikolog Doç. Dr. Nebile Dağlıoğlu, uyuşturucu madde analizi konusunda Adana’da 2 arıtma tesisinde (kanalizasyonda madde tarama) çalışma yürütmüştür. Bu tür çalışmanın Avrupa ülkelerinde de olduğu belirtilmektedir. Adana’nın Yüreğir ve Seyhan bölgelerinde arıtma tesisleri yaklaşık 1,5 milyon kişiye hizmet vermektedir. Bu tesislerden 1 yıl boyunca 3’er aylık sürelerde, farklı mevsimlerde 24 saatlik örnekler toplanarak analizler edilmiştir. Analiz sonucunda, kokain kullanımı, Seyhan arıtma tesisinde, kış mevsiminde en çok Cuma günü tespit edilmiştir. Bu miktar günde 56 miligram, ortalama bin kişinin kullandığı miktar olarak belirlenmiştir. Avrupa’da kokain kullanımına baktığımızda Adana’nın çok düşük kaldığı görülmektedir. Diğer uyuşturucu maddelerden amfetaminlerde ise birçok Avrupa ülkesinden oldukça yüksek bulunduğu belirtilmektedir. Metamfetaminin Yüreğir bölgesinde en yüksek değeri bulunmakta ancak Avrupa’nın diğer şehirlerine göre Adana’da çok düşük olduğu görüldüğü belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Adana’da amfetamin grubu uyuşturucu kullanımı birçok Avrupa ülkesinden oldukça yüksek olduğu ve en çok kullanılan uyuşturucu türünün ecstasy olduğu belirtilmektedir. Genel olarak Seyhan bölgesinde kokain kullanımı en yüksek değer iken Yüreğir bölgesinde esrar kullanımının en yüksek değer olduğu belirlenmiştir (www.ensonhaber.com, 2018). Yapılan araştırmada görülmektedir ki, uyuşturucu kullanım türü ve kullanım miktarının aynı il içerisinde bölgesel farklılıklar bulunmaktadır.

Macit'in (2017) "Uyuşturucu Satıcıları: Damgalanmışların Suç ve Ceza Anlayışı" doktora çalışması Diyarbakır'da yaşayan uyuşturucu ticaretinden (uyuşturucu kaçakçıları, uyuşturucu yetiştiricisi/üreticileri, uyuşturucu nakliyecileri ve torbacılar) hapis yatmış 15 eski hükümlü ile yapmış olduğu mülakat çalışmasıdır. Diyarbakır ilini seçme olarak tarihsel süreç içerisinde uyuşturucu ticaretinde Diyarbakır'ın önemli bir yerinin olması ve yapılan çalışmalarda Türkiye genelinde yapılan yasa dışı esrar ekiminin üçte ikisinin Diyarbakır ilinde olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Macit çalışmasında, satıcılarının uyuşturucu maddesine, uyuşturucu cezalarına ve toplum tarafından damgalanmalarına olan bakış açılarını analiz edilmeye çalışmaktadır.

Uy, (2019) "Etnisite, Alt-kültür ve Suç Bağlamında Conolar" çalışması etnografik araştırma ve 9 katılımcının yer aldığı mülakat yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular genel olarak: Conolar bulunduğu çevrede, belli bir mahallede yaşayan, çoğunlukla eğitimsiz, içlerinde küçüklükten itibaren hırsızlık, yankesicilik ve uyuşturucu madde alışverişi gibi suç pratiklerine bulaşanların yoğun olduğu, hem kendi aralarında hem yabancılara karşı oldukça kavgalı bir tutum takınan ve durumları ile sık sık haberlere konu olan bir alt-kültür grubu olarak görülmektedir. Aynı zamanda Türkçe konuşmalarına rağmen argolu uzatmalı bir şiveye ve farklı bir üsluba sahip Çingenlerin Adana'daki kolu olma ihtimallerinin yüksek olduğu belirtilmektedir. Hırsızlık gibi pratiklerin bazı Conolar için bir suçtan ziyade bir mesleğe dönüştüğü görülmektedir. Cono kültürünün pratiklerinde harcamayı ve yemeyi çok sevindikleri, gösterişli giyinmeyi önemsedikleri ve oyun oynamayı hayatın bir parçası haline getirdikleri belirtilmektedir. Aynı zamanda eğitim yaşındaki çocukların neredeyse tümü dilenmekte, mendil satmaktadır, ışıklarda cam silmekte ya da hırsızlık yapmaktadır. Buna ek olarak kız çocukları anneleri ile birlikte dilendirilmekte, çoğu zaman seleye, sepete çıkmakta ya da sokakta mendil satmaktadır. Öte yandan kız çocukları 13-14 yaşlarına geldiklerinde yine çoğunlukla Conoların kendi içlerinden biri ile evlendirildikleri ve çok eşliliğin yaygın olduğu belirtilmektedir.

Uyuşturucu madde suçu ve bağımlılığı bağlamında ülkemizde yapılan çalışmalarda genel olarak madde kullanım yaş grubunun ergen ve gençlerden (18-34) oluştuğu, erkek, bekar, kendisinin ve/veya ailesinin eğitim düzeyi ve sosyo ekonomik düzeyi düşük, ilk deneyim arkadaş etkisi, merak ve özentisi, eğlence için, sorunlu bir sosyal çevrede bulunma, psikolojik sorun yaşayan, işsiz olarak görülmektedir. Aynı zamanda uyuşturucu maddeyi arkadaşlardan

ya da bulunduğu mahalleden temin edildiği görülmektedir. Ülkemizde kentleşememenin ve göçün getirmiş, olduğu sosyal kontrolün zayıfladığı yapısal ve sosyal düzensizliğin uyuşturucu suçuna etki ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra uyuşturucu tacirlerinin büyük şehirlerde, turizm alanlarında ve ticaretin yapıldığı liman şehirleri de etkin rol oynadığı görülmektedir. Ülkemiz de son yıllarda yapılan araştırmalarda ilk yıllara göre kullanım yaşın düştüğü ve bazı maddeleri kullanmada cinsiyet farkının saptanmadığı görülmektedir. Aynı zamanda madde kullanımının alt-kültür olarak görülen bazı gruplarda (Conolar gibi) madde alış verişi gibi suç pratiklerine bulaşanların yoğun olduğu görülmektedir.

6. Uyuşturucu Madde Kullanımına Etki Eden Sosyal Faktörler

Madde kullanımına ya da bağımlılığın etki eden günümüz postmodern dönemde sosyal faktörler genel olarak: elde edilebilirlik (ulaşım), kabul edilebilirlik, çevresel etkiler ve sosyal bağlam, sosyal cezalandırma, sosyo-ekonomik düzey, bireysel motivasyon, akran ilişkisi, okul, kültürel davranışlar, toplumsal iletişim araçlarının etkisi, dini inanış, aile ve yaş gibi sosyolojik faktörler olarak görülebilmektedir (Arslan, H. 2016). Bunun yanı sıra göç, sosyal kontrol mekanizmalarının çöküşü, etnik heterojenlik artışı, kentsel ya da mekânsal (semt/mahalle gibi) yapı problemlerinde etki ettiği bilinmektedir (Karakoyunlu, 2013: 49-50). Aynı zamanda alt kültür evrimi (baskın kültürün) uyuşturucu kullanımında merkezi bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, çağımız postmodern dönemin getirmiş olduğu küresel ticaret, uluslararası iletişim, ulusötesi sosyal hareketler ve özellikle ulus devletin merkezindeki düşüş ile sosyo-politik değişimlere ve madde kullanımını kontrol edecek mekanizmaların da gevşemelerinin yanı sıra kültürel öğelerin kesirli ve incelikli bir görünüme sahip olmasının önemi de yadsınamaz bir gerçektir (Swidler 1986; akt. Dağıstan, 2019: 47).

7. Sosyal Yapı, Sosyalleşme ve Etiketleme/Damgalama Teorileri Açısından Uyuşturucu Suçları

Suç, tarihsel ilk dönemlerden beri var olan, toplumun kurumsal düzenini bozarak toplumda olumsuz bir etkileşim oluşturan olgudur. Günümüz dünyasında suçun her geçen gün farklı boyutları ile biyolojik, psikolojik, politik, ekonomik, sosyal, medya ve kültürel gibi birçok sosyolojik nedenlere bağlı olarak arttığı görülmektedir. Suç durağan bir olgu olarak

görülmemeli ve nedenleri ile sonuçları birlikte değerlendirilmelidir. Genel olarak sosyal bilimciler ve kriminoloji uzmanları suç alanında çalışmalar gerçekleştiren kimselerdir.

Suç çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Çağdaş kriminolojide bazı kriminologlara göre suça dört tanımsal bakış açısı bulunmaktadır. Bunlar: yasal, siyasal, sosyolojik ve psikolojik bakış açılarıdır. Yasal bakış açısından suç, ceza yasalarını ihlal eden insan davranışdır. Siyasal bakış açısından suç, yasaya güçlü gruplar tarafından yerleştirilen daha sonra davranışın istenmeyen seçilmiş biçimlerini yasadışı olarak etiketleyen bir ölçüm sonucudur. Sosyolojik bakış açısına göre, bu tabiatta var olan toplumsal sistemin korunması için, baskılanması gereken veya gerekli varsayılan bir antisosyal davranış olarak görülmektedir. Psikolojik bakış açısı ise, sosyal olarak kötü uyumun bir şekildir ve bu bağlamda suç bir davranış problemidir. Özellikle ceza yasasına karşı olan ve genel olarak kabul edilebilir bir sosyal düzen çerçevesinde sıkıntılara neden olan insan faaliyeti olarak belirtilmektedir (İçli, 2004: 4). Bir diğer tanım olarak suç, resmi olarak ceza yasasında yer alan ve toplumsal normla tarafından tanımlanan özel bir sapma durumunu ifade etmektedir (Gartner, 1998: aktaran Bozkurt, 2014: 175).

Suçun hukuksal bağlamda yapılan tanımı, herkes tarafından suç olarak kabul edilen davranışların yasalar tarafından yasaklanma ve cezalandırma anlayışını da beraberinde getirdiği görülmektedir. Ancak burada yasaların nasıl oluşturulduğuna dair sorgulanması gereken önemli bir dizi soruyu beraberinde getirmektedir. Bunlar; hangi davranışın suç olarak tanımlanacağına kimler ve neye göre karar vermektedir? Ya da daha önce suç olarak tanımlanmayan davranış, günümüzde neden suç olarak tanımlanmakta veya görülmektedir?

Diğer bir soru, davranışların neye göre ağır ya da hafif olarak cezalandırılması hangi ölçütlere göre değerlendirilmektedir? Bu bağlamda Marksist kriminologlar olarak bilinen sosyologlar, toplumdaki güç odakları arasındaki çatışma dikkate alınmadan suç tanımının eksik kalacağını belirtmektedir. Öyle ki bu sosyologlar, suçu güçlü toplum kesimleri tarafından kendi amaçlarına hizmet etmek için oluşturulmuş ya da yaratılmış bir davranış olarak tanımlamaktadır. Suç olgusunu inceleyen Durkheim'e göre suç, kolektif vicdanın ancak belirli nitelikte bir ihlaline verilen ad olarak tanımlanmaktadır. Ancak Durkheim, kolektif vicdanın her türlü ihlali suça yol açmadığını belirtmektedir. Yani bir ihlalin suç olarak tanımlanması için ihlal edilen duygu ve inancın belli bir şiddet derecesinde ve toplum fertlerince ortaklaşa hissedilmesi gerekmektedir (Çalık, 1996: 3; Ünal, 2012: 327).

Adophe Quetelet ilk sosyal kriminolog olarak bilinmekte ve “*Toplum suçu hazırlar, suçlu ise ancak bir araçtır*” olarak belirtmektedir (Akıncı, 2002). Suç, günümüzde özellikle sosyal bilimciler içerisinde önemli araştırma konusu olmaktadır. Son dönemlerde ampirik suç araştırmalarında oldukça hızlı bir artış görülmenin yanı sıra kuramsal alanda da teori inşa etme çabalarının artışı görülmektedir. Bu çalışmada uyuşturucu suçunu sosyal yapı, sosyalleşme ve etiketleme/damgalama teorileri bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Sosyal yapı teorileri: Suç olgusuna makro açıdan yaklaşmakta ve temel argümanı ise toplumu oluşturan, düzenleyen ve sağlıklı bir şekilde işlemlerini sağlayan öğelerin (aile, mahalle, sosyal örgütlenmeler, eğitim sistemi gibi) özelliklerini makro düzeyde değişiklik (ekonomik, sosyal krizler ve siyasi gibi) nedenlere bağlı olarak yitirilmesi, yozlaşması, dejenere olması ve işlevselliğini yitirmesi olarak görülmektedir. Bu bağlamda toplumsal normların ve değerlerin korunamaması, sosyal düzenin sağlanamaması ile bireylerin sosyal yapı içindeki sosyo-ekonomik statülerinin değişmesi, sapma ve suç eylemlerini beraberinde getirmektedir (Akgül, & Irmak, 2016: 73).

İlk sosyolojik suçluluk teorisi olarak Durkheim’in yapısal-fonksiyonel sınırlaması teorisinde söz edildiği görülmektedir. Durkheim suçu, toplumsal açıdan ve işlevsel olarak açıklamaktadır. Ona göre suç, toplumsal bir olgudur, suç normal ve işlevseldir. Durkheim, modern toplumlardaki işbölümünden kaynaklanan sorunların ve hızlı sosyal değişmelerin toplumsal yapıda ve bu yapının en önemli unsuru olan normatif yapıdan meydana gelen değişmeler olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda özellikle anomi kavramı üzerine durmaktadır. Anomi, toplumda değer ve normların etkisini/gücünü yitirmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle normsuzluk olarak değerlendirilmektedir (Erjem, 2016: 421-422).

Durkheim’in analizleri üzerine kurulmuş ve Robert K. Merton tarafından geliştirilmiş olan Anomi teorisi toplumsal yapıdan hareketle suçluluğu açıklamaktadır. Anomi teorisine göre fonksiyonel yön tayini için uygun davranış gibi, sapıcı davranış da sosyal yapının bir ürünü olarak görülmektedir (Demirbaş, 2016:141). Merton’un anomi kavramını Durkheim’den farklı bir tanımlama ile ele almaktadır. Anomi kavramı Merton’a göre, “*kültürel norm ve amaçlar ile bireyleri bunlara uygun ve uyumlu davranmaya zorlayan toplumsal yapı arasındaki sapma.*” olarak tanımlamaktadır. Merton, anomi kavramını toplum tarafından meşru sayılan hedefler ile o hedeflere ulaşmak için mevcut imkanların yetersiz kalmasını sonucunda bireylerin yaşadığı

çatışma olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda Merton artık işlemez hali gelen sosyal sistemin bireylerin yaşamında değişiklik gerektirdiğini ancak bireylerin bu değişimlere ayak uydurmadığını bu bağlamda toplumsal kültürel hedefler ile sosyal sistemdeki kurumlar arasında kalarak ikilem yaşadıklarını ve sosyal anominin bu şekilde ortaya çıktığını savunmaktadır. Bunun yanı sıra toplumda sürekli vurgulanan varlıklı olma idealine ulaşma yollarının bireylere bırakılmasını da anomiyeye neden olduğunu belirtmektedir.

Tablo-2: Merton'un Gerilim ve Uyum Modelleri

Uyum Modeli	Kültürel Hedefler	Meşru Yollar
Uyum	+	-
Yenilik	+	-
Şekilcilik	-	+
Geri çekilme	-	+
İsyan	+,-	+,-

Tablo-2'de “+” işareti kabul, “-“ işareti red ve “+,-“ işareti eskiyi ortadan kaldırıp yeniyi ortaya koymayı ifade etmektedir. Merton'un bu modelinde yenilik ve isyan da sapma ve suç olduğunu vurgulanmaktadır.

Messner ve Rosenfeld kurumsal anomi teorisi ile Merton'un anomi teorisini geliştirerek bu teoride suç olgusunu sosyal yapı ve kültür normları içeren sosyal sistemin özellikleri ile bağdaştırmaktadır. Messner ve Rosenfeld'a göre aile, eğitim, siyasal sistem ve din gibi sosyal kurumlar sağladığı sosyal kontrol ve desteğin yetersiz kalması sapma ve suç olgusunu ortaya çıkarmaktadır (Merton, 1938; Calhoun vd., 2007; Messner ve Rosenfeld, 2009; akt. Akgül, & Irmak, 2016: 80).

Sosyalleşme Teorileri: Alt-kültür kuramları genel olarak suç olgusunu grup ve çete ortamlarında ortaya çıkan bir davranış tarzı olarak ele almaktadır. Diğer bir deyişle alt-kültür kuramları suçluluğun; gruplar, çeteler, akranlar ve onları çevreleyen ortamlardan güçlü bir şekilde etkilendiğini savunmaktadır. Bu kuramlarda önde gelen isimler Cohen, Cloward ve Ohlin, Thrasher, Anderson, Miller ve Wolfgang görülmektedir (Kızmaz, 2005: 158).

Cohen, alt kültür gerilim teorisinde Merton'un gerilim teorisine ek olarak kişileri suç işlemeye iten gerilimin zenginlik gibi maddi başarı hedeflerine ulaşamamanın yanı sıra, sosyal statü hoşnutsuzluğundan da doğa bileceğini belirtmektedir. Cohen, sosyal statüyü belirleyen iki temel faktörün “ekonomik ve sosyal güç” ve “okul” olarak belirtmektedir. İşsizlik, fakirlik ve kısıtlı imkanlar kişilerin sahip olacakları sosyal statüyü belirlemektedir. Okul ise, tamamen orta sınıf değerler tarafından şekillendirilen bir kurumdur. Aynı zamanda Cohen gençlerin yaşadıkları gerilim karşısında seçebilecekleri üç farklı durumun 1) sokak çocuğu, 2) kolej çocuğu, 3) suçlu çocuk olarak belirtmektedir. Öyle ki, suçlu çocukla orta sınıf değerlerine göre yetişmiş olmasına rağmen, bu sistem içinde başarılı olmadıkları için orta sınıfa düşman kesilmekte ve elde edemedikleri sosyal statüye suç işleyerek ulaşmaya çalışmaktadır (Demirbaş, 2016: 143). Aynı zamanda Cohen, bir ailenin sahip olduğu sosyal konum, onların çocuklarının yaşam boyunca karşı karşıya gelecekleri temel sorunların kaynağını oluşturduğunu belirtmektedir (Kızmaz, 2005: 158).

Cloward ve Ohlin suç alt kültürünü ayırıcı fırsatlar teorisi olarak üç biçimde ele almaktadır. İlki olarak kriminal alt-kültür (criminal subculture), yasa dışı yollardan çıkar elde etmeye yönelik motivasyona işaret eden maddi kazanç eksenli suçlu alt-kültürüdür. Genel olarak organize suç modellerini içermektedir. İkinci olarak çatışma alt-kültürü (conflict culture), şiddet eksenli itibar kazanma motivasyonu ile hareket eden, kavgacı ve “savaşçı” biçimlerinin yaygın olduğu bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda göçmenlerin ya da farklı etnik grupların yeni yerleşim yerlerinde bir araya gelerek oluşturdukları heterojen yapılar çatışma alt-kültürü için uygun koşullar içermektedir. Üçüncüsü ise, geri çekilmeci alt-kültür (retreatist subculture) olarak, uyuşturucu kullanma gibi bağımlılıklara eğilimin yüksek olduğu alt-kültürdür. Diğer bir deyişle geri çekilmeci alt-kültürü, bireyin toplumdan kaçışını tanımlamakta ve bu kaçış büyük ölçüde uyuşturucu kullanma şeklinde olmaktadır (Kızmaz, 2005; Geçgin, 2019:48).

Bir diğer alt-kültür kuramcısı olan Walter B. Miller, diğer alt kültür kuramcılarının iddia ettiği gibi, çocuk suçluluğunun orta sınıfa özgü olan değer sistemine bir tepki olarak ortaya çıkmadığını, alt-kültürün değerler sisteminde bizzat suçluluğa ilişkin kültürel unsurların varlığından ve çete gruplarının değerlerin de alt sınıfın bu değer sisteminden beslendiğini ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle alt sınıf suç üretme kültürüne sahip olduğunu, söz gelimi alt sınıf erkeklerinin çocuklarının büyütülmesi sürecinde çok aktif olmadığını, erkek çocukların

erkekliklerini gösterebildikleri arena olarak çetenin adres gösterildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda Miller, kural ihlalinde bulunmaktan keyif alma, korkusuz olma ya da bela arama, erkeksi sert davranışlar, kurnazlık, uyanık olmak, macera arama, kendine şans yaratma gibi kültürel eğilimlerin alt sınıfın değerler sistemi olduğunu belirtmektedir (Kızmaz, 2005; Geçgin, 2019: 48-49).

Suçluluk ile kültürel değerler arasındaki ilişkinin önemini vurgulayan bir diğer kuramcı Marvin E. Wolfgang ve Franco Ferracuti, suç olgusunu çoklu faktörlerle (sınıfsal, etnik, ve başka kültürel unsurlar) ve meydana gelen toplumsal bağlamla birlikte ele almak gerektiğini belirtmektedir. Alt kültür gruplarının kendine göre normatifliğinin (kültürel dokularının) olduğunu ve bunun sosyal öğrenme sürecinde içselleştirilmekte olduğunu belirtmektedir (Geçgin, 2019: 49).

Kültürel bağlamda bir diğer teori kültür çatışması teorisi Thorsten Sellin'in öncülüğünü yaptığı, her insanın belirli bir kültür içinde doğduğu ve bu kültür içinde belirli davranış kurallarını öğrendiği noktasından hareket etmektedir. Aynı zamanda teori göçmenler ile yerlilerin ideal ve değer sistemlerinin farklılığına dayanmaktadır. Öyle ki, göçmenler, yabancı işçiler ve mülteciler ile etnik azınlıklar (zenci, çingene gibi) genel olarak toplumda yabancı ve kenar grup olarak görülmektedir. Bu kişiler içinde yaşadıkları toplumda (kendilerini çeviren kültürden) etnik ve kültürel bağlamda bütünleşememekte ve yabancı kalmaktadır. Bu durum ise, onlara karşı ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda dışlanmayı ve bu bağlamda önyargılarla damgalanmayı beraberinde getirmektedir (Demirbaş, 2016: 146).

Sosyal organizasyonsuzluk (Social disorganizatio) teorisi, Park ve meslektaşlarının geliştirdiği insan ekolojisi kuramı, daha sonraları, Shaw ve McKay tarafından suçluluk araştırmalarında kullanılmıştır. Bu kuram suç olgusunu, gelişme bölgeleri, suçluluk alanları ve çemberler teorisi gibi kavramlar çerçevesinden ele almaktadır. Sosyal organizasyonluk ya da düzensizlik teorisyenleri, sosyal çözülmenin daha çok kent yapısında ortaya çıktığını savunmaktadır. Sosyal düzensizlik kuramı, heterojen yapı, çöküntü bölgeler, sosyal hareketlilik, sanayileşme ve kentleşme gibi değişkenlerin suçluluk üzerindeki etkilerine dikkat çekmektedir. Shaw ve McKay, yoksulluk, kültürel heterojenlik ve fiziksel hareketliliğin şehir yaşamında sosyal çözülmeye yol açtığını belirtmektedir. Çünkü bu etkenlerin, kişilerin toplumsal değerlere olan bağlılığının zayıflatarak, onları suç işleme yönlendirmektedir. Öyle ki, bu kuram disorganize olmuş toplumlarda geleneksel sosyal denetim unsurlarının zayıfladığı

ve kriminal alt-kültür gelişmesinin kolaylaştırarak suç işleme olasılığını arttırdığını öngörmektedir (Kızmaz, 2005: 152). Sampson ve Groves , Shaw ve McKay’ın teorisinden hareketle yeni bir model etmiştir. Bu modelde, düşük ekonomik statü, etnik heterojenlik, yüksek nüfus hareketliliği, parçalanmış ailelerin çokluğu ve şehirleşme gibi sosyal düzensizliği ifade eden değişkenlerin tek başına ve doğrudan suç oranlarını etkilemediği, bu değişkenlerin lokal (bölgesel) düzeydeki arkadaşlık ve dostluk bağlarını kopararak, gençlerin ve çocukların yetişkinler tarafından yeterince gözetlenememesi ve takip edilememesi neden olduğu ve insanların birbirine yabancılaşarak bireylerin toplumsal faaliyetlere yeterli seviyede katılmamaları ile bu durumun suç oranlarında artışa neden olduğunu savunmaktadır (Demirbaş, 2016: 150). Reckless, sınırlama teorisi ile iç (internal) ve dış (external) kontrol üzerinde durmaktadır. Reckless iç kontrol için “iç sınırlayıcılar” ve dış kontrol için “dış sınırlayıcılar” kavramı kullanmaktadır. Bireyi suç işlemeye motive eden, yönlendiren “itici (pushes)” ve “çekiciler (pulls)” olmak üzere iki motive edici güçten bahsetmektedir. İlki, gençleri suça çeken, iç etmenler iken diğeri ise suç iten dış faktörlerdir. Reckless, iç ve dış itici ve çekicilerin, iç (iyi benlik, vicdan gibi) ve dış sınırlayıcılarla (aile, okul, gözetim ve disiplin gibi) etkisiz hale getirilmemesi durumunda suç davranışının ortaya çıkacağını savunmaktadır. Hirschi, sosyal bağ teorisi ile suç insanların içinde yaşadıkları toplumla aralarında var olan sosyal bağın zayıflamasının bir sonucu olarak görmektedir. Hirschi bu teoriyi bağlılık, adanmışlık, sürekli meşguliyet ve inanç bileşenleri ile açıklamaktadır. Bu bağlardan birini zayıflaması ya da kopması diğer bağları da etkileyecek ve suç ve sapmayı beraberinde getireceğini belirtmektedir (Balcıoğlu, 2016: 105-106). Hirschi ve Gottfredson geliştirdiği öz-kontrol ile bireylerin suç işlediği andaki değil, daha önceki yıllarda anne-baba etkisi ile olumlu ya da olumsuz şekillenen kontrol seviyesi ile suçun işlendiğini savunmaktadır (Eker, 2016: 162).

Sosyalleşme teorileri içinde uyuşturucu suçluluğunu açıklaya bileceğimiz diğer teoriler öğrenme teorileri olarak görülmektedir. Öğrenme teorisyenleri, suç davranışını bireyin çevresiyle olan etkileşimi sonucu öğrenilen bir davranış olarak açıklamaktadır.

Toplum nedir? sorusuna, “toplum taklittir” diyen Tarde’ye göre, suç taklit edilen bir davranıştır. Tarde suçu sosyal faktörlerin önemine işaret ederek, suçun taklit gibi en temel bir öğrenme yoluyla, sosyal süreçlerde öğrenildiğini belirtmektedir. Ona göre, kişiler bir elbise modelini kopya eder gibi, davranış kalıplarını taklit etmektedir (Demirbaş, 20116: 151; Balcıoğlu, 2016: 92).

Sutherland (Balcıoğlu, 2016: 94), Tarde'nin suçu taklit edilen bir davranış olarak belirtmesini geliştirerek ayırıcı birliktelikler teorisini ortaya atmıştır. Bu teori öğrenmede birlikteliklerin önemli olduğunu ve kimle birlikte olduğuna bağlı temele dayanmaktadır. Sutherland bireyin nasıl suç işlemeyi öğrendiğini dokuz model ile açıklamaktadır. Bunlar genel olarak şöyle görülmektedir:

1. Suç davranışı öğrenilir.
2. Suç davranışı diğer bireylerle iletişim esnasında gerçekleşen etkileşimle öğrenilir.
3. Birey suç davranışını yakın samimi iletişim ve etkileşim içinde bulunduğu özel gruplardan öğrenir.
4. Suçlu davranış için iki etken önemlidir. Bunlar, suç işleme teknikleri ve rasyonelleştirme (suç işlemeyi haklı çıkarma) gerekçelerinin öğrenilmesidir.
5. Suç öğrenme sürecinde birey, suç işleminin doğru olduğu ya da yanlış olduğuna yönelik karşılaştığı tanımlamalardan suç işlemeyi öğrenir.
6. Bireyin suç işlemeye yönelmesinde, suç işlemeyi onaylayan ya da öven söylemlere maruz kalması.
7. Suç davranışını öğrenmenin etki ve derecesini suçlularla görüşme sıklığı, ilişkiye verilen önem, görüşme sıklığı gibi faktörler belirler.
8. Genel ihtiyaç ya da değerler suç davranışları için gerekçe gösterilmesi.
9. Suçlu davranışın öğrenilmesinde bireyin, samimi ve değer verdiği suç işleyen gruplarla olan iletişim ve etkileşim süreci.

Sykes ve Matza, Sutherland gibi suçun sosyal etkileşim süreçlerinde çoğu davranış gibi öğrenildiğini belirtmekte ve suçu haklı gösterecek gerekçeler olduğunu savunmaktadır. Sykes ve Matza, suçluların arkadaşlardan çalmama, cami-kilise gibi ibadet yerlerine saldırmama gibi bir takım kuralları olduğunu ve kime karşı suç işlenmemesi gibi konularda kesin çizgileri olduğunu belirtmektedir. Sykes ve Matza beş nötrleşme tekniği, 1) sorumluluğun ret edilmesi, 2) zararın ret edilmesi, 3) mağdurun varlığının ret edilmesi, 4) kendilerini lanetleyenlerin ret edilmesi, 5) kendi değerlerini toplumun değerlerinden üstün görme olarak belirtmektedir (Demirbaş, 2016: 153).

Burgess ve Akers Ayırıcı güçlendirme teorisi ile suçlu davranışın öğrenilmesinde sadece yakın çevrenin değil, başka toplumsal, kültürel, imgesel çerçevelerin de etkili olduğunu ileri sürmüştür. Aynı zamanda teoride sosyal çevre tarafından ödül ya da ceza ile karşılaşma

durumlarına bakılmaktadır. Yine teoride belirli davranışların öğrenilme sürecine ve etkileşimde bulunulan sosyal çevrenin ahlaki sistemlerine bakılmaktadır (Geçgin, 2019: 38).

Uyuşturucu suçunu suç sosyolojisi bağlamında sosyal yap, sosyalleşme teorilerinin yanı sıra etiketleme/damgalama teorileri ile de açıklana bileceği görülmektedir şöyle ki:

Damgalama/Etiketleme teorisyenleri toplumun suça karşı gösterdiği tepki ile ilgilenmektedir. Sembolik etkileşim bağlamında ele alınan bu teoride ilk olarak Mead ve Cooley, kişilerin kendilerine ait bilgiyi çoğu zaman sosyal etkileşim sonucunda edindiklerini belirtmektedir. Tannenbaum, kötülüğün dramatize edilmesi kavramı ile damgalamayı açıklamaktadır. Bu kavrama göre, insanların suç işlediği zaman halkın bu kişi üzerindeki ilgisini yoğunlaştıracağı ve aradan geçen zamana rağmen kişinin suçlu imajını hep canlı tutacağını ve bu durumun da kişinin daha sonra yeniden suç işlemesine neden olacağını belirtmektedir. Lemert, birincil ve ikincil sapma çalışmasında birincil sapma olarak, her hangi bir sapma, toplum o davranışa negatif bir statü yükleyene kadar anmalı olmadığını belirtmektedir. İkinci sapma olarak, kişinin damgalama süreci sonunda kendini kavramlaştırması ile ilgilidir. Diğer bir deyişle sapıcı bir davranış damgalamak, kişi de ikinci saptmaya yönlendirmektedir. Öyle ki birincil sapma geçici iken ikincil sapma bireyin gerçekten suçlu bir kişiliğe dönüşmesidir. Aslında ikincil sapma, kişinin işlediği bir suça karşı gösterdiği ve toplumsal ve resmi tepkiler olarak görülmektedir. Lemert'e göre, damgalanmış birey, sapkın alt-kültür grupları ile iletişime girerek, suçlu kültür etrafında yeniden sosyalleşmektedir. Becker, "*Hariciler (Outsiders)*" eserinde toplumların sosyal hayatın düzenli bir şekilde devam etmesi için bir takım kurallar koyarlar ve bu hareketleri doğru ve kabul edilebilir, bazıları ise yanlış ve kabul edilemez bulurlar. Bu kuralların ihlal edilmesi durumunda, toplum tarafından ihlal eden kişiye güvenilemeyeceği düşünülmektedir. Bu kişi toplum tarafından artık "öteki" olarak görülmektedir. Ancak Becker, kuralları ihlal edenler de kendisi hakkında hüküm verenleri "öteki" olarak görmektedir. Bu bağlamda her iki tarafta bir birini etiketlemekte ve yabancı olmaktadır (Demirbaş, 2016: 160; Kızmaz, 2005: 168).

Goffman "*Damga*" eserinde saptmayı, birtakım değerleri paylaşan ve kişisel sıfatlar ve davranma şekillerine ilişkin belli bir toplumsal normlar bütününe uyan bir grup bireyden hareketle bağlılık göstermeyen her üyeyi "sapkın" olarak tanımlamaktadır (2019: 195). Saptmanın suç gibi yasal bir tanımı olmamasının yanı sıra toplumlara, kültürlere, toplum içindeki gruplara ya da alt kültürlere göre değişmesi göreceli ve çeşitliliğini ortaya

koymaktadır. Goffman, sapma ve sapkınlık bağlamında küçük ya da büyük gruplardan oluşan birden fazla toplumsal sapma tipi ortaya koymaktadır. Bunlar: “*bütünleşmiş sapkın* (grubun maskotu olan köyün delisi, mahallenin sarhoşu gibi); *itilmiş olanlar* (grupla aynı toplumsal ortamda bulunan ancak ona yabancı olan); *toplumsal sapkınlar* (bir alt topluluk şeklinde bir araya gelenler) olarak belirtmektedir.

“Sapkınlık” olarak adlandırılabilir bir çalışma alanı mevcutsa eğer, bu alanın merkezini oluşturanların, yukarıdaki şekliyle tanımlanmış toplumsal sapkınlar olmaları muhtemeldir. Sex çalışanları, uyuşturucu bağımlıları, suçlular, caz müzisyenleri, bohem kişiler, çingeneler, karnavalların geçişi çalışanları, ayyaşlar, sahne dünyasından insanlar, profesyonel oyuncular, evsiz barksızlar, eşcinseller, pişmanlık duymayan fakirler, bunların hepsi bu tanıma dahildirler.” (Goffman, 2019: 199).

Uyuşturucu madde kullanımının suç olarak görüldüğü toplumumuzda uyuşturucu madde kullanımının normal olarak algılandığı toplumsal farklılaşmalar da görülmektedir. Uyuşturucu maddelerin kullanımı açısından bu durum suç ya da sapma olarak görülmemekte ve kendi yaşamları içinde normal olarak algılanmaktadır. Öyle ki, her grup kendileri gibi olmayan için “öteki”, “farklı”, “anormal” ayrımı yapmaktadır. Onlar için de biz farklı, öteki hatta anormalizdir. Diğer bir deyişle, uyuşturucu madde kullanan gruplar ya da kültürler uyuşturucu kullanımının yaygın olduğunu ve bu durumu normal olarak nitelemektedir. Bunun en iyi örneğini, Adana da yaşayan ve bir alt-kültür olan Cono alt-kültürü uyuşturucu madde kullanımının normal olarak gören ve bu bağlamda toplumsal farklılaşmaya örnek teşkil etmektedir. Conolar esrar kullanımının sigara kullanmaktan bir farkı olmadığını hatta sigaranın esrardan daha zararlı olduğunu belirtmektedir.

8. Türkiye’de Uyuşturucu Suçlarının Kuramsal/Teorik Açıklanması.

Geçmişten günümüze, uyuşturucu suç konusu sosyoloji alanında çok az sayıda yer aldığı görülmektedir. Türkiye’de uyuşturucu suç konulu sosyolojik çalışmalarda “İnsanlar neden suç işler?” sorusunun cevabını arayan sosyolojik suç teorilerinden bu çalışmanın büyük

bir çoğunluğunda sosyalleşme, sosyal yapı ve etiketleme kuramlarının ağırlıklı etkisi olduğu görülmektedir.

İlk olarak çalışmalarda, sosyalleşme teorileri uyuşturucu suçunda akran ve çevre etkisi olarak dikkat çekmektedir. Cloward ve Ohlin'in Ayırıcı Fırsatlar Teorisi, kişinin uyuşturucu kullanmaya başlamasında çevrenin etkisinin önemi vurgulanmaktadır. Uyuşturucu suçunun bir alt-kültür olduğu ve öğrenme sürecinde kişi, kullanma tekniklerini, uyuşturucunun etkilerini ve hoşlanmayı öğrenmektedir. Alt-kültür kavramı genel olarak alt sınıfları ve düşük statülü bireyleri, sapkın davranış sergileyen madde bağımlıları ve suçları, toplumda farklı olarak algılanan gençlik gruplarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda genel olarak uyuşturucu suçlarının düşük gelire ve düşük meslek statüsüne sahip suçlu alt-kültür içinde yer aldığı görülmektedir (İçli, 1984: 85; Bozkurt, 2019: 74). Yapılan çalışmalarda Conolar, ülkemizde geçerli olması beklenen toplumsal normların ihlal edici pratikleriyle öne çıktıkları bu bağlamda genel olarak kamuoyunda sapkın olarak etiketlenen bir alt-kültür özelliği taşımaktadır. Örneğin, yaş ve cinsiyet fark etmeksizin yaygın şekilde uyuşturucu, sigara ve alkol kullanımı, gündelik yaşamda sıradanlaşan argo ve küfürlü konuşmalar, kavgacı davranışları, ekonomik pratiklerinin büyük bir bölümünde hırsızlık, gasp, uyuşturucu suçu, dolandırıcılık gibi illegal kazanç yollarının kullanımı görülmektedir (Uy, 2019: 232). Macit, (2017: 185-186) çalışmasında uyuşturucu pazarında uyuşturucu satıcılarının oluşturdukları hiyerarşik bir düzenin varlığını belirtmektedir. Bu hiyerarşik düzen içinde en üst aşamada uluslararası kaçakçılar (eroin/kokain), sırayla Türkiye'de dağıtımını yapan uyuşturucu kaçakçılık (eroin/kokain), esrar eken, esrar satıcıları, nakliyatçılar, hap satıcıları ve torbacılar olarak ifade edilmektedir. Bu hiyerarşik düzeni belirleyen, satıcıların sattıkları uyuşturucu maddenin türü ve bu maddenin ekonomik değeri olarak kabul edilmektedir. Macit, katılımcıların uyuşturucu madde kullanım davranışlarının, hiyerarşik anlamda üst seviyelerde olan uyuşturucu kaçakçılarında uyuşturucu madde kullanımının az olduğunu veya hiç olmadığını belirtmektedir. Ancak daha alt kesimlerde olanların uyuşturucu madde kullanım sıklığının arttığının görüldüğü belirtilmektedir. Aynı zamanda yazar, uyuşturucu pazarının kişiler arasındaki güven üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir. Özellikle üst seviyedeki uyuşturucu satıcıları "iş" yaptıkları kişilerde güvenilir olma, sözünde sadık olmanın yanı sıra uyuşturucu madde bağımlısı olmamasına dikkat edilmektedir. Çalışmalarda ayırıcı fırsatlar teori içinde yer alan, yasa dışı yollardan çıkar elde etmeye yönelik motivasyon işaret eden maddi kazanç eksenli olan suçlu-

alt kültürü olan kriminal alt kültür (criminal subculture) nitelikleri görülmektedir. Öyle ki, bu suç alt-kültüründe genel olarak maddi kazanç için her yolun mübah görüldüğü ve usta-çırak ilişkisinin hâkim olduğu görülmektedir.

Conolar, Adana'nın Yüreğir ilçesinde belirli bir alanda sınırlı gibi görülse de toplumsal hareketlilikleri, çoğunluğu suçla ilişkili olan davranış pratikleri olan, ayrıksı (ötekileştirilmiş), tipleştirilmiş şekilde bir alt-kültür olarak görülmektedir. Çalışmada sosyalleşme teorilerinden Cohen'in "Alt Kültürel Gerilim Teorisi ve Suç Fırsatları Teorisinin" ve M. Wolfgang ve F. Ferrocuti'nin "Suçlu Alt-Kültürü" teorisini doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Cohen, sosyal statüyü belirleyen temel unsurların "ekonomi, sosyal güç ve okul" olduğunu belirtmektedir. İşsizlik, fakirlik ve kısıtlı imkanlar sosyal statüyü belirlerken okul, orta sınıf değerler tarafından şekillendirilmektedir. Gençlerin yaşadıkları gerilim karşısında seçebilecekleri durumlardan biri çalışmada yer alan ve Cono alt-kültür içinde bulunan suçlu çocuklar oluşturduğu görülmektedir. Conoların ekonomik kazançları genellikle kayıt dışı olmakta ve hırsızlık, gasp, dolandırıcılık, dilencilik, uyuşturucu suçu gibi suç pratikleri ile de bilinmektedir. Bir Cononun suçla iç içe büyüdüğü görülmektedir. Bu bağlamda Conoların suçla özdeşleş bir alt kültür olarak görülmektedir (Uy, 2019: 228-229).

Sutherland'ın Ayrıksı Birliktelikler Teorisi'nde görüldüğü gibi uyuşturucu suçu, suçun öğrenmede birlikteliklerin önemi ve kimle birlikte olunduğuna bağlı geliştiği görülmektedir. Madde kullanımının arkadaş madde kullanımıyla arttığı görülmektedir. Gençlerin sürekli birlikte oldukları akranlarından etkilendikleri ve yaşam biçimlerini belirledikleri dikkat çekmektedir. Uyuşturucu kullanıcılarının arkadaş, akraba, mahalle ve bulunduğu çevrede uyuşturucu kullanım oranının yüksek olduğu görülmektedir (Yılmaz ve Türkkahraman, 2014: 16; Bozkurt, 2019: 66). Conolar yaşam biçimleri içinde hırsızlığı, uyuşturucu kullanım ve satıcılığını bir meslek ve çalışma olarak kodladıkları görülmektedir. Macit (2017: 182-184) çalışmasında, alt-kültür teorisyenlerinden Skyze ve Matza'nın nötrleşme teorileri içinde yer alan beş çeşit nötrleşme tekniğinin doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Araştırma bulgularında, nötrleşme teknikleri olarak: "Sonunda ölüm var gibi şeyleri bilmiyorduk" (sorumluluğun reddedilmesi); "Esrar dediğin zaman ottur, topraktan gelen bir şeydir. Mesela bugüne kadar bir insanı öldürdüğünü görmedim" (mağdurun varlığının reddedilmesi); "Kokain halen Güney Amerika'da doğal olarak madde karışımı olmadan kimyasal girmeden, yerli halk yaprağını sakız gibi ağzına atıp çiğniyor, ağrı gidericidir, yorgunluk gidericidir." (Zararın

reddedilmesi). Aynı zamanda yazar, katılımcıların kullandıkları nötrleşme tekniklerini, yaptıkları işi meşrulaştırmada etkili olduğunu belirtmektedir.

Macit (2017: 188) uyuşturucu satıcılarının büyük bir kısmı tek başına ağır cezaların caydırıcı olmadığını çıktuktan sonra aynı şartlara sahip ise suçun tekerrür edebileceğini belirtmektedir. Burada sosyal öğrenme teorilerinden Burgess ve Akers'in "Ayrımcı Pekiştirme" yaklaşımını suç işleyen bireyin suç işlemekten kazanacağı şeyin kendisi için fayda mı ya da zarar mı getireceğine bakarak karar verme niteliğine uygun olduğunu görmekteyiz. Yine katılımcılar acemi bir suçlu olarak girdikleri hapisshaneden kıdemli suçluların gözetmenliğinde daha karmaşık suçları işleyebilecek kapasiteye ulaştıkları bir eğitim sürecinden geçtikleri ve çıktıklarında da adeta usta bir kariyer suçlu olabildiklerini belirtmektedir. Burada sosyal öğrenme teorisyenlerden Sutherland'ın "Ayrımcı Birliktelikler" teorisini destekler nitelikte olduğunu görülmektedir. Diğer bir deyişle, bu teori ile suç işleme tekniklerinin yakın, samimi iletişim ve etkileşim içinde bulunduğu özel gruplarla öğrenildiğini belirtmektedir.

Sosyalleşme teorileri içinde yer alan Shaw ve McKay'ın Sosyal Organizasyonsuzluk Teorisi'nin uyuşturucu suçunda önemli bir etken olduğu görülmektedir. Sosyal düzensizlik, heterojen yapı, çöküntü ya da varoş bölgeler, sosyal hareketliliğin yoğun olduğu, sanayileşme ve kentleşme gibi alanların suçluluk üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Türkiye'de uyuşturucu ve uyarıcı madde satma suçu; sınır bölgelerde, ticaretin yoğun olduğu liman şehirlerinde ve büyük şehirlerde yoğun olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra uyuşturucu madde kullanma suçunun; turizmin daha yaygın olduğu kıyı bölgelerde ve büyük şehirlerde daha fazla olduğu belirtilmektedir (Toprak, & Özgür ve Gümüş, 2010: 24). Kendine has suçlu bir alt-kültürü özelliği taşıyan Conoların çoğunluğu nüfusu kayıtlı evi bulunmamakta, getto ve varoş alanlarda derme çatma bir baraka da ya da çadırlarda, aşiret kümesi şeklinde "cono" mahallelerinde yaşamaktadır. Yaşam alanlarının bu tarz yerler olması onlar tarafından devletin onlara bakmaması ilgilenmemesi şeklinde yorumlanabilmektedir (Uy, 2019: 232-234).

İkinci olarak çalışmalarda, uyuşturucu suçu Etiketleme/Damgalama teorisi bağlamında dikkat çekmektedir. Lemert, Goffman ve Becer'a göre sapma ve suç bazında damgalanmış birey ötekileştirilerek, sapkın alt-kültür gruplarla iletişime girmekte ve suçlu kültür etrafında yeniden sosyalleşmektedir. Uyuşturucu madde kullanımı ile ilgili bulgular incelendiğinde; 18 yaşından önce merak, özentisi ve arkadaş etkisi dikkat çekmektedir. Madde kullanma nedeniyle aile ilişkilerinin ve sağlığının bozulması, ekonomik sorunların yaşanması, sosyal çevreden

dışlanması ve işini kaybetmesi kişiyi ötekileştirerek suç ve sapmaya neden olduğu görülmektedir. Uyuşturucu satıcıları suçlu olarak yakalanıp hapiste yattıktan sonra toplum tarafından damgalanmaktadır. Öyle ki, bu süreç kişilerin hapisane sonrası “normal” olarak mı? ya da “suçlu” olarak mı? devam etmesi bakımından önemli olduğu görülmektedir. Bu durumda Goffman “damgalama/etiketleme” ve Tannenbaum’un kötülüğün dramatize edilmesi kavramını görmekteyiz. Suç işleyenler üzerinde halkın ilgisi yoğunlaşmakta, kişinin suçlu imajı hep canlı tutulmakta ve kişi suçlu damgalanma/etiketlenmektedir (Karataş, 2020: 95; Bozkurt, 2019: 64; Macit, 2017: 190). Becker’in harici/öteki olarak belirttiği toplumsal grupların, ihlal edilmesi sapkınlık şeklinde tanımlanan kurallar koyarak sapkınlığı yarattığını belirtmektedir. Bu bağlamda Conoların toplumun geneli tarafından sapkın olarak algılandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Conoların kendi kültürlerini de inşa ettikleri toplumsal değerleri, normları ve kurallarının olduğu da unutulmamalıdır. Öyle ki, Cono, dış gruplarca sapkın olarak görülen davranışları kendi alt-kültürü içinde itibarlı ve kariyerli olarak görebilmektedir (Uy, 2019: 235-236).

Üçüncü olarak, çalışmalarda sosyal yapı teorileri içinde yer alan Merton’ın Gerilim Teorisi’nin uyuşturucu suçunu açıklamada önemi dikkat çekmektedir. Gerilim Teorisi’ne göre, kültürel hedefler ve o hedeflere ulaşmak için imkanların yetersiz olması durumunda “yenilik”, “geri çekilme” ve “isyan” oluşmakta ve bunun sonucunda sapma ve uyuşturucu suçu görülmektedir.

Messner ve Rosenfeld Kurumsal Anomi Teorisi ile aile, eğitim, siyasal sistem ve din gibi sosyal kurumların sosyal kontrol ve desteğinin yetersiz kalması ile suç ve sapma ortaya çıkmaktadır. Madde kullanma suçu nedeniyle denetimli serbestlik yükümlülüğüne tabi tutulan kişilerde; dul ya da boşanmış, yalnız yaşayan, gelir düzeyi düşük, madde kullanmaya 15 yaşından önce başlamış, kronik rahatsızlığı olan, ailesinde psikiyatrik ya da diğer türlü sağlık sorunu, intihar girişimi, suç işleyip hükümlü/tutuklu durumda olup genel ailevi işlevlerinin daha sağlıklı olduğu ve kişinin eğitim düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Aynı zamanda anne-babanın okuma yazma bilmediği ailelerden gelen gençlerde uyuşturucu madde kullanım suç oranının yüksek olduğu görülmektedir. Okulda madde kullandığını belirten katılımcıların yüksek oranı, okulda kapsamlı yönetmelikler bulunduğu madde kullanımının azaldığını, madde kullanımının önlenmesinde özellikle yasa ve yaptırım gücünün kullanılması gerektiğini belirtmektedir (Karataş, 2020: 99; Yılmaz ve Türkkahraman, 2014: 16-17).

9. Sonuç

Moderniteye bir karşı duruş olan postmodern ya da geçmodern olarak adlandırılan çağımızda suç sosyal yaşamın doğal, olağan ve vazgeçilmez bir parçası olarak görülmektedir. Aynı zamanda düzensizliğin bir düzen olduğu günümüzde sosyal kontrol kavramının da öneminin yitirildiği görülmektedir. Ülkemizde uyuşturucu suçun bireyin içinde bulunduğu kültürel ve sosyal ortamın değerlerinden ve normlarına bağlı olarak ve politik güç ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir.

Uyuşturucu suçunu sosyolojik suç teorileri bağlamında açıklamada uygun olarak görülen teoriler şöyle görülmektedir:

- Sosyal yapı teorilerinden Merton'ın Gerilim Kuramı ve Messner ve Rosenfeld Kurumsal Anomi teorileri,
- Sosyalleşme teorilerinden Cohen, Cloward ve Ohlin ve Wolfgang'ın Alt Kültür teorileri, Shaw ve McKay'ın Sosyal Organizasyonsuzluk teorileri,
- Öğrenme teorilerinden Sutherland'ın Ayırıcı Birliktelikler teorisi ve Sykes ve Matza'nın Nötrleşme teorisinin yanı sıra Burgess ve Akers'in Ayırıcı Güçlendirme teorisi görülmektedir.
- Aynı zamanda Damgalama/Etiketleme teorilerinden Tannenbaum'ın Kötülüğün Dramatize edilmesi, Lemert'in Birincil ve İkincil Sapma, Becker ve Goffman'ın Damgalama kuramları olarak görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akgül, A. & İrmak, F. (2016). Sosyal yapı teorileri. (Ed. Balcıoğlu, E. ve Sözer, M. A) *Kriminoloji kitap içinden* (78-87).
- Akgül, A., & Şahinli, K. (2014). Türkiye'nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler Anlaşmalarının meclis onay süreci: 1961, 1971 ve 1988 Uyuşturucu Konvansiyonlarının İncelenmesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika* Cilt: 10, Sayı: 38, 8ss.1-31).
- Arslan, H. (2016). *Ankara ili Polatlı ilçesindeki ailelerin sosyoekonomik düzeyleri ve aile içi ilişkiler temelinde 13-18 yaş gençlerde madde bağımlılığı*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Balcıoğlu, E. (2016). Sosyal süreç teorileri. *Kriminoloji kitabının içinden* (ss. 89-112).
- Becker, H. S. (2019). Hariciler (Outsiders): bir sapkınlık sosyolojisi çalışması. (Çev. Geniş, Ş. & Ünsaldı, L.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bozkurt, R. (2019). *Madde bağımlılığının demografik özelliklerle olan ilişkisi: Adana/Seyhan örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Bozkurt, V. (2014). *Değişen dünyada sosyoloji; temeller kavramlar kuramlar*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Colhount et al (2007). *Classical Sociological theory*. Blackwell: USA.
- Çalık, E. (1996). *Suçlar ve cezaların şahsileştirilmesi ve cemiyet tipi münasebetleri üzerine bir inceleme*. İstanbul: MEB.
- Dağıstan, G. E. (2019). *Normalizasyon kavramı bağlamında esrar kullanımında ülke politikaları; karşılaştırmalı bir analiz*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Demirbaş, T. (2016). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin.
- Eker, A. (2016). Genel suç teorileri. *Kriminoloji: uyuşturucu maddeler, alkol ve suç*. M. A. Sözer ve E. Balcıoğlu (Eds.), (ss. 154-180). Ankara: Nobel Yayınevi.

- EMCDDA (Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi), (2019). *Avrupa Uyuşturucu Raporu: Trendler ve Gelişmeler*. Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu.
- Erjem, Y. (2016). Sapma, suç ve sosyal denetim. (Ed. Arslan, D. A, ve Çağlayandereli, M.). *Sosyoloji: günlük yaşamı anlamak*. (ss. 411-442) Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Gartner, R. (1998). *Deviance and crime, in new society*. Canada: Harcourt Brace.
- Geçgin, E, (2019). Sapma ve suç sosyolojisinde teorik güzergahlar. E. Geçgin [der.], *Kenardakiler: teoriden uygulamaya suç ve sapma üzerine sosyolojik araştırmalar* (ss. 25-84). Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2019). *Damga: örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Çev. Geniş, L. & Ünsaldı, L. & Ağırnaslı, S. N.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Güleç, G., Köşger, F., & Eşsizozlu, A. (2015). DSM-5'te alkol ve madde kullanım bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(4), 448-460.
- İçli, T. (1984). Uyuşturucu madde bağımlıları ile sosyolojik bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. (ss.77-86).
- Karakoyunlu, İ. (2013). *Sosyal düzensizliğin uyuşturucu kullanımına etkisi: isveç örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Polis Akademisi, Ankara.
- Karataş, Z. (2020). Madde kullanım bozukluğu olan yetişkinlerin sorunlarının açıklanmasında aile işlevleri ve çeşitli demografik değişkenlerin rolü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), (ss.70-105).
- Kızmaz, Z. (2005). Sosyolojik suç kuramlarının suç olgusunu açıklama potansiyelleri üzerine bir değerlendirme. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 29 No: 2, (ss.149-174).
- Koçak, N. (2016). *Kriminoloji: uyuşturucu maddeler, alkol ve suç*. M. A. Sözer ve E. Balcıoğlu (Eds.), (ss. 327-345). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Koroğlu, E. (2014). DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı. İstanbul: HYB Yayıncılık.
- Macit, R. (2017). Uyuşturucu satıcıları: damgalanmışların suç ve ceza anlayışı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt, 20 Say (2)*, (ss.173-199).

- Macit, R. (2018). *Uyuşturucu satıcılarının bakış açısından suçlu olma süreci*, Yayınlanmamış doktora tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review* 3(5), (ss. 672-682).
- Messner, S. F. & Rosenfeld, R. (2009). Institutional anomie theory: A macro-sociological explanation of crime, 209-204, in M. D. Krohn, A. J. Lizotee and G. P. Hall, eds, *Handbook on crime and deviance*, Handbooks of Sociology and Social Research, New York: Springer.
- Ögel, K., & Tamar, D., & Evren, C., ve Çakmak, D. (2000). Uçucu madde kullanımının yaygınlığı: çok merkezli bir araştırmanın verilerinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 2000; 1(4), (ss.220-224).
- Toprak, S., & Özgür, A., ve Gümüş, B. (2010). Türkiye’de uyuşturucu madde suçları ve sosyodemografik özellikleri. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, (32), (ss.19-25).
- Türkiye Büyük Millet Meclis Araştırma Raporu. (2018). *Uyuşturucu madde bağımlılığı ve yeni bağımlılık türlerinin araştırılarak bağımlılığın nedenlerinin ve alınacak tedbirlerin tespit edilmesi maksadıyla kurulan meclis araştırma raporu* (Sıra Sayısı 558).
- TUBİM, (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi), (2019). *Türkiye Uyuşturucu Raporu*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü.
- Uy, G. (2019). Etnisite, alt-kütlür ve suç bağlamında Conolar. (Der. Geçgin, E.). *Kenardakiler: teoriden uygulamaya suç ve sapma üzerine sosyolojik araştırmalar kitabının içinden*, Ankara: Heretik Yayınları.
- Ünal, H. (2012). *Sapma ve suç. Sosyolojiye giriş*. (Ed. Muammer Tuna). Ankara: Detay.
- Yılmaz, D., & Türkkahraman, M. (2014). Önleme çalışmalarında Antalya ili lise ve üniversite öğrencilerinde madde kullanımının ve risk etkenlerinin incelenmesi. *Journal of Educational Science* 2(3), (ss.1-20).
- www.ensonhaber.com, (2018) *Adana'da uyuşturucu kullanımına karşı dev araştırma: Çukurova Üniversitesi'nde iki yıl boyunca toplanan idrar örneklerinden uyuşturucu tarama ve kullanım miktarlarına göre analiz çalışması yapıldı*. 15.05.2020 tarihinde

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

www.ensonhaber.com: <https://www.ensonhaber.com/adanada-uyusturucu-kullanimina-karsi-dev-arastirma.html> adresinden alınmıştır.

www.cidem.av.tr_ (2018). *Uyusturucu madde bulundurmak eyleminin suçun tavsifine etki eden özellikleri*. 06.05.2020 tarihinde www.cidem.av.tr: <http://cidem.av.tr/uyusturucu-madde-bulundurmak-eyleminin-sucun-tavsifine-etki-eden-ozellikleri/> adresinden alınmıştır.

<https://kelimeler.gen.tr>, (2020). *Uyusturucu madde*. 10.05.2020 tarihinde www.kelime.gen.tr: <https://kelimeler.gen.tr/uyusturucu-madde-nedir-ne-demek-315079> adresinden alınmıştır.

Arap İttifakı'nın Yemen'deki Operasyonlarına El Cezire Kanalının Bakışı

Saddam ALNADHEEF*

Filiz Bilgin ÜLKEN**

Özet

Bu çalışma, El Cezire kanalının 26 Mart 2015'te başlatılan Yemen'deki Arap İttifakı'nın askeri operasyonlarını nasıl ele aldığını öğrenmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla El Cezire'nin ana haber bültenleri, Katar Devleti'nin Arap İttifakı'ndan çekilmesine yol açan 5 Haziran 2017'deki Katar/Körfez Diplomatik krizi öncesinde ve sonrasında karşılaştırılmıştır. Çalışmada, Katar/Körfez krizi öncesi ve sonrasında 5 Haziran 2016 ve 5 Haziran 2018 tarihleri arasında olayların gerçekleştiği günlere ait 80 ana haber bülteni üzerinde içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Bültenlerin 36'sı Katar krizi öncesinde 44'ü ise Katar krizi sonrasına aittir. Araştırma sonuçlarına göre, El Cezire Katar krizinden önce çoğunlukla Arap İttifakını destekleyen olumlu politik ve askeri haberlere yer verirken Arap İttifakı'nın operasyonlarının neden olduğu olumsuz sonuçlara hiç değinmemiştir. Ancak Katar krizinden sonra El Cezire'nin haberlerinde Arap ittifakını desteklemediği ve bu ittifakı eleştirdiği ortaya çıkmıştır. Kanal, kriz sonrası Arap İttifakı'nın operasyonlarının neden olduğu olumsuz insani haberlere daha çok yer ayırmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yemen Savaşı, El Cezire Kanalı, Arap İttifakı, Kararlılık Fırtınası

* Mersin Üniversitesi, Radyo, Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, saddamnadheef@gmail.com

** Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi. E-Posta: filizbilgin77@gmail.com

The View of Al Jazeera Channel's on the Arab Coalition Operations in Yemen

Abstract

This study aims to learn how the Al Jazeera channel dealt with the operations of the Arab Coalition in Yemen, launched on 26 March 2015. For this purpose, Al Jazeera's main newsletters were compared before the Qatar\Gulf diplomatic crisis on 5 June 2017 and after the Qatar\Gulf crisis, which led to the withdrawal of Qatar from the Arab Coalition. Content analysis was performed on 80 main news bulletins between 5 June 2016 and 5 June 2018 before and after the Qatar crisis. 36 of the bulletins were before the Qatar crisis and the other 44 belonged to the aftermath of the Qatar crisis. According to the research results, Al Jazeera gave more space to the positive political and military news supporting the Arab Coalition before the Qatar crisis, but did not mention the negative consequences of the Arab Coalition's Operations. However, after the Qatar crisis, Al Jazeera's news revealed that it did not support the Arab Coalition and criticized this Coalition. The channel has devoted more space to the bad humanitarian news caused by the operations of the Arab Coalition after the crisis.

Key words: Yemen War, Al Jazeera Channel, Arab Coalition, Decisive Storm

Giriş

Birçok araştırmacı; medyanın, özellikle de haber kanallarının, olaylardaki taraflar hakkındaki algılarını sunarak; bunlardan bazılarını meşrulaştırdığını, bazılarını ise tamamen soyutladığını ve marjinal konular üzerinde durarak birçok uluslararası çatışmayı yönettiğini ortaya koymuştur (Salim H. A., 2007, s. 288-339). Bazı konular ise tamamen görmezden gelinmiştir. Örneğin; Vietnam Savaşı, Irak'ın Kuveyt'teki istilasını, Kosova'daki savaş, Bosna-Hersek savaşı, 11 Eylül olayları, Afganistan'a karşı Amerikan askeri harekati, Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olma krizi ve ABD'in Irak istilasına uğraması, İsrail'in Lübnan'ı işgali ve Arap-İsrail çatışması (Salim H. A., 2007, s. 288-339), Arap Baharı devrimleri ve son olarak Yemen'deki Arap askeri operasyonları. Bu nedenle bazı araştırmacılar, çatışmaların gelişiminde medyanın önemini, krizleri ve çatışmaları inceleyen tarafsız bir gözlemci olmadığını vurgulamışlardır. Hatta medya, siyasi ihtiyaçları karşılayan ve siyasi gündemin oluşturulmasına katkıda bulunan gündemler sağlayarak dış politikanın karar verme biçimini şekillendiren bir etken haline gelmiştir (Malik, 2003, s. 86). En büyük Arap haber kanalı olan El Cezire, tıpkı bu şekilde, geniş bir uluslararası ağ olarak Yemen'deki Arap İttifakı'nın operasyonlarına değinmiştir (Almjhar, 2014).

Yemen'deki Şii Husi grubu (Ensarullah) tarafından 21 Eylül 2014'te gerçekleştirilen meşru hükümete karşı İran tarafından desteklenen darbeden sonra, Yemen cumhurbaşkanı ve birkaç bakan ev hapsinde tutulmuştur. Ancak Yemen Cumhurbaşkanı Abdu Rabbo Mansour Hadi 21 Şubat 2015'te kaçmış ve Suudi Arabistan'dan darbeye son vermek için askeri müdahaleye başvurulmasını istemiştir. Bu talep onaylanmış ve Suudi Arabistan (SA), Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Katar dahil on Arap ülkesinden oluşan Arap İttifakı'nın Yemen'deki askeri operasyonları 26 Mart 2015'te başlatılmıştır. Bunun, Yemen'in modern tarihinde yaşadığı en büyük kriz olduğunu söylenebilir. Daha önce herhangi bir Arap ülkesinde bir darbeye son vermek için Arap Askeri Koalisyonu oluşturulmamışken; Yemen'de 21 Eylül 2014 günü Husi'ler tarafından gerçekleştirilen darbe sonrası 26 Mart 2015'te Arap ittifakı kurulmuş ve askeri operasyonlar başlatılmıştır.

Bu bağlamda El Cezire Kanalının Arap İttifakı'nın Yemen üzerindeki operasyonlarına bakışının nasıl olduğu bu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Bu problem

çerçevesinde El Cezire Kanalı'nın Katar/Körfez krizinden önce ve sonra yayınladığı haber bültenleri içerik analizi yoluyla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Arap ülkeleri arasında en büyük ve çok izlenen kanal olması nedeniyle seçilen Katar Devleti'ne ait El Cezire Kanalı'nın önceleri Yemen'deki Arap Koalisyonu'nun operasyonlarını destekleyen haberler yaparken, 5 Haziran 2017'de Katar ile Körfez Ülkeleri arasındaki diplomatik krizden sonra Katar'ın çekildiği bu ittifaka karşı, Katar Devleti politikası doğrultusunda haberlerini değiştirdiği varsayılmaktadır.

1. El Cezire Kanalı

El Cezire (El Cezire, Türkçe: Ada), Katar merkezli küresel bir haber kanalıdır. Kanal ilk olarak yalnızca Arap dünyasına ilişkin güncel haberlerle yayına başlamış olsa da o zamandan günümüze gelene dek başka kanalları da bünyesinde bulunduran uluslararası bir ağ hâline gelmiştir. Kanal, yaptığı yayınlarla ve özellikle Elkaide lideri Usame bin Ladin'in video görüntülerini ve açıklamalarını yayınlarak dünya çapında dikkat çekmiştir (Ziani, 2014, s. 44).

El Cezire, ilk olarak dönemin Katar emirinin yapmış olduğu 137 milyon dolarlık mali destekle 1996'da kurulmuştur. 1996 yılının sonlarına doğru ise El Cezire yayına başlamıştır (Baba, 2012, s. 13). 2000'li yılların başından itibaren özellikle İkiz Kuleler saldırısı ve birçok İslami terör örgütlerine dair yaptığı haberler ile adını dünya çapında duyurmayı başaran ve hızlı bir çıkış yakalayan El Cezire; Katar merkezli bir haber kanalıdır (Devran, 2018, s. 123).

1.1. El Cezire'nin İdari Yapısı ve Medya Politikası

İzleyici sayısının artması ve El Cezire'nin gelişmesiyle birlikte, kanaldaki çalışan sayısı 3.500'den 7000'e çıkmış ve 18'i Arap ülkelerinde olan 20 ofis yöneticisi de dahil olmak üzere 80'den fazla muhabiri ve 50'den fazla dış ofise ulaşmıştır. El Cezire dünyanın her yerinden haber ve görüntülere ilk elden ulaşmak için büyük uluslararası haber ajanslarının çoğuna abonedir (Şahin, 2018, s. 126).

El Cezire, Katar hükümetini ve politikasını içerde ve dışarda temsil eden bir Katar kanalıdır ve Katar yerel mediasından daha fazla medya bağımsızlığına ve özgürlüğüne sahiptir. El Cezire'nin genel hedefi, Batı kanallarıyla rekabet etmenin dışında, bağımsız ve yeni bir özgür

demokratik medya modeli oluşturmaktır. El Cezire'nin logosu dünyanın en güçlü beşinci markası seçilmiştir (Al-Abed, 2006, s. 46).

1.2. El Cezire Kanal Ağı

El Cezire ağında, 2003 yılının başından itibaren aşağıdaki gibi uzmanlaşmış kanallar bulunmaktadır: El Cezire Canlı, El Cezire Mısır, Belgesel, İngilizce, beIN SPORTS, Çocuk, El Cezire Medya, Eğitim ve Geliştirme Enstitüsü ve El Cezire Araştırma Merkezi (El Cezire, 2015).

Birçok anket ve araştırma, El Cezire'nin Arap ülkelerinde izlenme yüzdesinde ilk sırada yer aldığını doğrulamaktadır. Arap dünyasındaki medya ve siyaset bilimi profesörlerinin görüşlerine ilişkin bir anket, El Cezire izleme yüzdesinin %77.2'ye ulaştığını, geri kalanın ise diğer Arap ve yabancı kanallarda olduğunu göstermiştir (El-Khazandar, 2018, s. 30).

2 Kasım 2019'da El Cezire ağı 23. yıldönümünü kutlamıştır. El Cezire, son iki yılda Arap ülkelerindeki kanallarının ve platformlarının izlenme ve görüntülenme sayısında iki kattan fazla artış kazandığını kaydetmiştir. Haber grubunun başkanı "Hamad Bin Thamer Al Thani" kutlama sırasında, "El Cezire Haber Kanalı" izlenme yüzdesinin Katar'a boykot yapan ülkelerde (Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır) ofislerinin kapanmasına rağmen, son iki yılda %120 arttığını açıklamıştır (Aljadid, 2019).

El Cezire, çok sayıda nedene bağlı olarak çok sayıda Arap izleyici arasında en popüler Arap kanalı haline gelebilmiştir (Thuhiba, 2010, s. 132).

1. Düzinelerce başka kanalın varlığına rağmen izleyicilerin beğenisini kazanmayı başaran ilk uzmanlanmış Arapça haber kanalıdır.
2. Kanal, haber materyali sağlamak için mevcut tüm araçları kullanmasını sağlayan yüksek fiziksel yeteneklere sahiptir ve Arap hükümetlerinin kanallarından daha fazla özgürdür.
3. El Cezire, bir televizyon kanalının drama ve çeşitliliğe dayanmadan başarılı olmasının mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Bu, haber ve belgesellerin iyi bir şekilde sunulmasının izleyiciyi yakalamak için yeterli olabileceği anlamına gelmektedir.

1.3. El Cezire'nin Yemen'deki Rolü

El Cezire, Eylül 2014'te Husi grubunun başkent Sanaa'da bir darbe düzenlemesiyle ve Husi'yle ittifak eden eski Yemen iktidarından korkarak Yemen'in kuzeyindeki başkent Sanaa'dan ülkenin güneyindeki Taiz'a taşınmıştır. Kanal, darbeye karşı meşru hükümeti desteklemiş, bu nedenle Husi'ler kentin kontrolünü ele geçirdikten sonra ofis kapatılmıştır. Ardından, Mart 2015'in sonunda Suudi Arabistan'ın liderliğindeki Arap koalisyonu Husi'yi bombalamaya başlamış ve şehri Husi'lerden alındıktan sonra El Cezire bürosu yeniden açılmıştır.

El Cezire, Katar Arap İttifakı'ndayken Yemen'deki Arap askeri ittifakını desteklemiş, ancak Katar'ın ittifaktan çekilmesinden sonra Arap ittifakının çalışmalarını eleştirmeye başlamıştır. Bütün bu olaylardan sonra, Arap Koalisyonu, Taiz'daki Ulusal Ordunun liderliğinden El Cezire'nin bürosunun kapatılmasını talep etmiş ve 1 Ocak 2018'de Aden ve Marib gibi diğer şehirlerin de büroları kapatılmıştır (Sharq, 2018, s. 11). Tüm bunlar Yemen sokaklarında büyük bir tepki doğurmuştur.

El Cezire Arap ittifakının kendisine karşı çıkmasına ve Yemen'de ofislerinin bulunmamasına rağmen Yemen'deki olayları aktarmaya devam etmekte ve Yemenliler tarafından takip edilmektedir.

2. Arap İttifakı ve Operasyonlar

Arap İttifakı, Suudi Arabistan tarafından 25 Mart 2015'te Yemen'e yapılan askeri müdahale başlatıldığında kullanılan "Kararlılık Fırtınası" bayrağı altında kurulan bir askeri ittifaktır. Yemen Cumhurbaşkanı Abed Rabbo Mansour Hadi'nin 24 Mart 2015'te Körfez Arap Devletlerinin liderlerine birer mektup göndermesiyle ittifak için ilk adım atılmıştır. Mektupta, Yemen Cumhuriyeti'nin güvenliğindeki ağır ve son derece ciddi bozulma durumu, İran tarafından desteklenen Husi'lerin saldırı eylemleriyle beraber ülke üzerinde hegemonya kurulduğu ve bölgede bir etki merkezi haline getirildiği açıklanmıştır (Oğlu, 2015).

Arap koalisyonu, Husi darbesini sona erdirmek ve Yemen meşruiyetini eski haline getirmek için kurulmuştur. İttifakta Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Sudan, Ürdün, Fas ve Pakistan vardır (Hasan, 2015, s. 7). Operasyonlar,

Suudi Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (RAF) Husi'ler ve Ali Abdullah Salih'in kuvvetlerine ağır hava saldırısı düzenlediği 26 Mart 2015 Perşembe günü başlamıştır. Operasyonun ilk saatinde Yemen'in hava sahası kapatılmış ve hava savunma sistemleri ile askeri iletişim sistemleri yok edilmiştir. Suudi Arabistan, Yemen hava sahasının kapatıldığını ve Yemen limanlarına yaklaşılmaması gerektiğini duyurmuştur. Operasyonlar, Yemen Devlet Başkanı Abed Rabbo Mansour Hadi'nin güney illerinde büyük bir saldırı başlatan Husi'nin durdurulması yönündeki bir talebin ardından gelmiş ve başkan Hadi'nin 2014 yılındaki darbeden sonra kaçmak zorunda kaldığı Aden şehrinin ele geçirilmesini sağlamıştır (Hasan, 2015, s. 8).

2.1. Umudun Geri Dönüşü

21 Nisan 2015 tarihinde, Suudi Arabistan, Kararlılık Fırtınası operasyonunun sona erdiğini ve Suudi Arabistan ve komşu ülkelerin güvenliğini tehdit eden ağır silahların ve balistik füzelerin imhasından sonra hedeflerine ulaştığını açıklamıştır (Al-Masry, 2015, s. 23). Ancak koalisyon, aslında Husi isyancılarının gücünü tahrip edememiş, Yemen'in güney illerine doğru ilerlemelerini durduramamış, Yemen-Suudi sınırına saldırı başlatmasını engelleyememiştir. Yemen Devlet Başkanı Abdo Rabbo Mansour Hadi, o dönemde hükümeti ile birlikte Suudi Arabistan'daydı. Suudi Arabistan, "Umudun Geri Dönüşü" adlı bir operasyonla siyasi operasyonun sürdürülmesine, yabancı uyruklu kişilerin tahliyesine yardım edilmesine, yaralılara tıbbi yardımın yoğunlaştırılmasına ve diğer insani yardımları sağlama konusunda uluslararası çabalara yer açmaya yönelik bir adım attığını açıklamıştır.

14 Temmuz 2015'te, Yemen hükümet kuvvetleri koalisyondan aldığı deniz ve hava desteğiyle birlikte Aden'de Altın Ok Operasyonu adlı bir kara operasyonu başlatmıştır. Askerler, Suudi Arabistan ve BAE'nin Yemen'e verdiği yüzlerce zırhlı araç ve tankla desteklenerek şehire denizden girmiş ve Husi'leri Aden'den ve güneydeki Lahj, Dali, Shabwa ve Abyan illerinin büyük bölümünden çıkarmayı başarmıştır. Suudi Arabistan'dan gelen diğer birlikler Yemen'in kuzeyine ilerlemiş, Marib ve Jouf valiliklerinin büyük bölümünün kontrolünü ele geçirmiştir (Washington Araştırma Enstitüsü, 2015, s. 1-4).

Böylece meşru hükümet, Riyad'dan Aden'e dönmüş ve merkez bankası 19 Eylül 2016'da Sanaa'dan Aden'e transfer edilmiştir (Aralarabiyaya Kanalı, 2015). Günümüzde hala askeri operasyonlar, meşru ordu ve Arap ittifakı ile Husi'ler arasında sürmekte ve Husi'ler askeri

olarak İran tarafından desteklenmektedir. Tüm bu yaşananlar sonucunda ise Yemen'de Husi'lerin kontrolü altındaki bölgelerde maaşlar verilmemekte, su ve elektriğin tamamen kesilmesi nedeniyle insanlar sıkıntı yaşamaktadır. Özellikle Husi'ler tarafından kuşatılmış olan Taiz şehrinde sağlık hizmetlerinin olmaması, bu durumu daha da zorlaştırmaktadır.

5 Haziran 2017'de, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) Katar'ın, İran'la arasındaki ilişkilerin iyileştiğini ve Elkaide ve Müslüman Kardeşler'i desteklediğini iddia etmesi siyasi bir krize neden olmuştur. Daha sonra Katar, Arap Koalisyonu'ndan çekildiğini açıklamış ve Yemen'de savaşı üç yıl boyunca çözmediği için BAE'yi ülkeyi yok etmek, bölmek istemekle, Suudi Arabistan ve Arap İttifakı'nı da Yemen'deki durumu bilerek kurcalama ve başarısız olmakla suçlamıştır (Abdülhasan, 2017, s. 6).

2.2. Yemen'de İnsani Durumun Bozulması

Arap İttifakı'nın askeri operasyonları Husi'ye geri adım arttırsa da bazı olumsuz olaylara da neden olmuştur. Çatışmalar sonucu birçok Yemenli ölmüş ve hastalık ve açlık önemli bir seviyeye ulaşmıştır (Beckerle, 2016, s. 14).

Yemen'de açlık savaşın başlamasından bu yana artmış ve 3 milyondan fazla çocuk 2018'in sonuna kadar yetersiz beslenmeden dolayı acı çekmektedir. Dünya Gıda Programının (WFP) çalışması, yaklaşık 13 milyon insanın ağır gıda yetersizliği ile karşı karşıya olduğunu göstermiştir. Bunlardan 6 milyonu acil durumdadır ve günlük hayatlarını idame ettirememektedir ve aşırı derecede yüksek ve kötüleşen yetersiz beslenme oranlarından muzdariptir (WFP, 2019, s. 3-5).

Unicef'in (2018) araştırmasına göre, Yemen'de koleranın yayılması, sağlık sisteminin bozulmasıyla, ilaç sıkıntısı, istihdam yetersizliği, maddi desteğin yetersizliği ve çalışanların maaşlarının ödenememesinden dolayı hastaneler üzerinde büyük bir baskı oluşmuştur. 2018'e kadar kolera enfeksiyonu kapan insan sayısı yarım milyon, ölenlerin sayısı ise yaklaşık iki binden fazladır. Ayrıca, dang humması ve difteri gibi diğer salgınlar da yayılmıştır.

Yemen Ulaştırma Bakanlığı'na (2019) göre İttifak'ın operasyonları nedeniyle üçte ikisi bozulan Yemen altyapısının yarısı tamamen imha edilmiş ve maddi kayıp; Yemen Ulaştırma

Bakanlığı tarafından 100 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Bu açıklama, Yemen'i yeniden inşa etmenin tahmini maliyeti olarak düşünülebilir.

3. Katar İle Körfez Ülkeleri Arasındaki Diplomatik Kriz ve Katar'ın Yemen'deki Arap Askeri İttifakından Çekilmesi

Katar ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler; Suudi Arabistan, Katar'ın kendisine ait El-Hısa bölgesinin bir parçası olarak dahil edilmesini istediği 20. yüzyılın başlarından beri kök salmıştır (Alyoum, 2017).

5 Haziran 2017'de Suudi Arabistan, Katar'la diplomatik ilişkilerin kesildiğini ve Katar'ın Yemen'de Husi'lere karşı Suudi liderliğindeki Arap ittifakından çekildiğini açıklamıştır. Katar Devleti, Yemen'deki koalisyon savaşının başlamasından bu yana ittifaka katılmış, orta-ağır askeri teçhizat ve uzun-orta menzilli füzelerle desteklenen 1000'den fazla Katar askerinden oluşan kara kuvvetini göndermiştir. Ayrıca, Husi'lere yönelik hava saldırılarını 10 savaş uçağıyla desteklemiştir. Tüm bunlara Doha'nın (El Cezire) Kararlılık Fırtınası'ndan "Umudun Geri Dönüşü" kampanyasına kadar olan süreçte muazzam medya imparatorluğu desteği eşlik etmiştir (El-Masry, 2017, s. 10-12).

3.1. Körfez Krizinin Nedenleri

Katar'ı uluslararası düzeyde boykot eden ülkeler, kampanyanın ardında yatan sebepleri ve nedenleri belirtmemiş ve yalnızca suçlamışlardır. Bu ülkeler Katar'a aşağıdakiler gibi birçok suçlamada bulunmuşlardır:

- Körfez ülkelerinde terör örgütü olarak kabul edilen Müslüman Kardeşler, İslam Devleti (İşid) ve Husi'ler gibi aşırılık yanlısı grupları desteklemek.
- Körfez ülkeleri karşısında İran'ı desteklemek.
- Bu ülkelerin güvenliğini istikrarsızlaştırmaya çalışmak.
- Vatandaşları Bahreyn ve Mısır'daki gibi hükümetlerine karşı kışkırtmak.

7 Haziran 2017'de yani Körfez krizinin başlamasından iki gün sonra, Türk parlamentosu, Katar'da bir Türk askeri üssünde beş bin Türk askerinin görevine izin veren bir yasayı onaylamıştır. Yasa, Türkiye ile Katar arasındaki, Katar topraklarında Türk kara kuvvetlerinin varlığına izin veren bir anlaşmanın onaylanmasının yanı sıra, iki ülke arasında

jandarmanın eğitimi ve rehabilitasyonu konusunda askeri işbirliğinin onaylanmasını da içermektedir (Barakat, 2019, s. 7).

3.2. Körfez Ülkelerinin Talepleri

5 Haziran 2017'de, Kuveyt emiri Sabah El-Ahmad Al-Sabah, Katar emiri Tamim Bin Hamad'dan durumu tırmandırmamak ve Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerde gerginliği gidermek için bir fırsat istemiştir. Boykot ülkeleri, Kuveyt'in krizi çözme talebini kabul edip Katar'a Körfez'in taleplerine cevap vermek için 48 saat süre vermiştir (Qurban, 2017, s. 4).

Kuveyt, 22 Haziran 2017'de Katar'a dört ülkeden (Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır) 13 talebi içeren bir liste vermiştir. Boykot ülkeleri, Katar'a son çare olarak uygulanması için 10 gün süre vermiştir. Ancak Katar, müzakerelerin koşulsuz bir şekilde mümkün olduğunu açıklayarak reddetmiştir. Bu talepler aşağıda sıralanmıştır (France-Press Ajansı, 2017):

1. El Cezire'yi ve bağlantılı istasyonlarını kapat.
2. İran'la olan diplomatik ilişkileri kes ve İran'daki ofislerini kapat. İran Devrim Muhafızları üyelerini Katar'dan gönder. İran'la askeri işbirliğini sonlandır. İran'la ticarete ABD yaptırımlarına uy.
3. Müslüman Kardeşler, IŞİD ve Lübnan Hizbullah'ı gibi 'terörist organizasyonlar'la ilişkisini bitir. Resmi olarak bu yapıları terörist ilan et.
4. Arabi21, Rassd, Al Arabiya Al-Jadeed ve Middle East Eye da dahil olmak üzere direkt veya dolaylı yoldan Katar fonlu olan medya kuruluşlarını kapat.
5. Türkiye'nin Katar'daki askeri varlığını derhal iptal et. Katar toprağında Türkiye'yle askeri işbirliğini bitir.

3.3. Krizin Katar'a Etkisi

Kriz neticesinde Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır Arap Cumhuriyeti ve Fas Katar'a hava trafiği için hava yolunu, denizcilik için limanlarını ve karasularını kapatmışlardır. Suudi Arabistan Katar'a kara sınırını da kapatmıştır. Ayrıca, Suudi Arabistan, Bahreyn ve BAE vatandaşlarının Katar'a seyahat etmeleri, Katar'da kalmaları veya Katar'dan geçmeleri engellenmiş, Katarlıların da bu ülkelerin topraklarına girmeleri veya buralardan geçmeleri engellenmiştir (Alaraby, 2017, s. 43).

4. Bulgular ve Yorumlama

El Cezire kanalının, Arap İttifakı'nın Yemen üzerindeki operasyonlarına Katar/Körfez krizi sonrasındaki bakışının nasıl olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışma, nitel ve nicel içerik analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi yöntemi, elde olan verileri özetleyerek standartlaştırma, karşılaştırma veya başka bir şekle dönüştürme şeklinde gerçekleştirilen bir yöntemdir. Sosyopolitik, ekonomik ve psikolojik ihtiyaçları gideren ve nesnellik, sistemlilik ve genellik özelliklerini taşımaktadır (Arslan, 2014).

Amaçlı örneklem kullanımıyla Katar/Körfez krizi öncesi ve sonrasında 5 Haziran 2016 ve 5 Haziran 2018 tarihleri arasında tüm ana haber bültenleri üzerinde içerik analizi gerçekleştirilmiştir. 5 Haziran 2017'de ortaya çıkan Katar/Körfez Krizi'nden bir yıl öncesine kadar olan 36 bülten ve bir yıl sonrasındaki 44 bülten, çalışmanın örneklemi oluşturmaktadır.

Öncelikle, “Yemen'deki Arap İttifakı'nın Operasyonları” çalışmasıyla ilgili El Cezire'nin YouTube kanalında bulunan ana haber bülteni arşivlerinin incelemesi yapılmıştır. El Cezire'de Yemen kriziyle ilgili yayınlanan 80 bültenin yarısı Katar/Körfez krizinin bir yıl öncesinden, diğer yarısı ise çalışmanın amacına en iyi şekilde ulaşmasını sağlamak için krizin bir sonraki yılından seçilmiştir.

Analizin Geçerliliği; Çalışmanın amaçlarına ulaşabilmek için yöntemin veya ölçüm aracının geçerliliği anlamına gelmektedir. Yani, ölçümün geçerli olması, ölçme aracının ölçmeyi planladığı özellikleri gerçekten ölçüyor olduğu anlamına gelir. Geçerlilik için bir deney, test ya da ölçek, tekrarlayan ölçümlerde de aynı sonucu vermesi şarttır. Geçerlilik, araştırmanın genel doğruluğunu zedeleyebilecek hataların bulunmaması durumudur (Şencan, 2005, s. 50-420). İçerik analiz formu, araştırma aracının geçerliliğini doğrulamak ve varsa gerekli değişiklikleri eklemek için İletişim Fakültesinin iki öğretim üyesi tarafından değerlendirilmiştir.

Analizin Güvenilirliği; Güvenilirlik, yapılan ölçümün tutarlı olmasının ölçütüdür. Ölçüm sonuçları farklı yerlerde uygulandığı zaman da benzer sonucu vermelidir. Yani bağımsız ölçümlerde benzer ve yakın sonuç alınmalıdır. Güvenilirlik; ölçeğin, ölçülmek istenen özelliği ne ölçüde doğru ölçtüğünü, ölçeğin üretkenliğini ve sürekliliğini gösterir. Güvenilirlik için testin tekrarlanabilir ve aktarılabilir olması şarttır (Robson, 1998, s. 66-75). Dolayısıyla doğru

sonuçlar elde etmek için çalışmanın örnekleminin bir kısmının yeniden analizi, formun yeniden uygulanması anlamına gelmektedir. Çalışma örnekleminin %20'si başka bir araştırmacı tarafından (Medya Kültür ve Kent Çalışmaları Anabilim Dalında doktora öğrencisi) tekrar analiz edilmiş ve sonuçlarının araştırmacının sonuçlarına %90 uyduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, El Cezire'nin temsili bir örneğinde Yemen'deki Arap Koalisyonu'nun operasyonlarının haber kapsamalarının çerçevelerini tanımlamak için; aracın birimleri, önlemleri ve kategorilerinin tanımlanması ve taslaklanması yoluyla yapılmıştır. Araştırmacı sayım ve ölçüm için üç birim kullanmıştır:

1. Konu Birimi (sayı ya da sıklık): Haber içeriğindeki farklı ifadelerden konu ve fikirleri almak için yapılan konunun bir analizidir (Abdelazim, 2012, s. 124).
2. Zaman Birimi: El Cezire'deki Yemen krizi konusuna odaklanmak ve ilgi alanını öğrenmek için dakika ve saniye cinsinden haber içeriğinin zamanını (en küçük zaman birimi olarak) ölçmektir (Mazahra, 2012, s. 164).
3. Medya İçeriği Birimi: Araştırmacı tarafından analiz edilen entegre medya birimidir. Medya ürünü; üretici tarafından halka sunulmak için kullanılır ve bu kitap, hikaye, tiyatro, televizyon programı veya bülten olabilmektedir. Araştırmacı; TV haber bültenini politik, ekonomi, spor vb. kategorilere ayırabilmektedir (Al-Hamdani, 2006, s. 124).

Kategoriler, araştırmacının, içeriğin kalitesine ve analizin amacına göre hazırladığı bir sınıflandırmalar setidir. Kategoriler; araştırmacı tarafından içeriği tanımlamada, sonuçların kolay ve erişilebilir bir şekilde analiz edilmesine ve elde edilmesine olanak tanıyan mümkün olan en yüksek nesnellik derecesine göre sınıflandırılmasında kullanılmaktadır (Hassan, 1992: 123).

Haber bültenlerine yönelik olan içerik analizi formu, özel form kategorileri ve içerik kategorilerini içermektedir. Ayrıca çerçevelerin göstergelerini ve bunların miktarlarını elde etmek için haber çerçeveleri kategorilerini içermektedir. Haber çerçevesinin nicel ve nitel analizinin yanı sıra, mesajların hedefine ulaşmasını ve değişkenlerin aşağıdaki gibi ölçülmesini dikkate alınmıştır. Aşağıda Katar Krizinden önce ve sonra El Cezire'deki Yemen Kriziyle ilgili haber bültenlerinin analiz sonuçları bulunmaktadır:

4.1. Yemen Kriziyle İlgili Haber Kaynakları

Bu kategori, kanalın haber kaynaklarını ortaya koymaktadır. Araştırmacı, haber kaynaklarını spikerin söylediklerine veya ekranın alt kısmında başlıkta yazılanlara veya haber kaynağı logosunun ekranda görünmesine göre sınıflandırmıştır.

Tablo 1. El Cezire Tarafından Onaylanmış Haber Kaynakları

Katar/Körfez Krizinden Önce			Katar/Körfez Krizinden Sonra		
Haberin Kaynağı	Sayı	Oran %	Haberin Kaynağı	Sayı	Oran %
Muhabir	27	46,6	Örgüt	31	29
Yetkili	13	22,4	İnternet	17	16
Haber Ajansı	7	12,1	Yetkili	17	16
Aktivist	4	6,9	Haber Ajansı	10	9,3
Diğer	3	5,2	Aktivist	10	9,3
İnternet	2	3,4	Muhabir	8	7,5
Başka Bir Kanal	1	1,7	Gazete	7	6,5
Örgüt	1	1,7	Başka Bir Kanal	4	3,6
Gazete	0	0	Diğer	3	2,8
Radyo	0	0	Radyo	0	0
Toplam	58	100	Toplam	107	100

Katar/Körfez krizinden önce yayınlanan 36 haber bülteni, Yemen hakkında toplamda 58 haber içermektedir. Katar krizinden önce, kanalın muhabirlerinden elde ettiği haberlerin %46,6'lık bir oranla en çok kullanılan haber kaynağı olduğu görülmüştür. Yetkililerden elde edilen haberlerin oranı %22,4'tür. Haber ajansına atfedilen haberlerin oranı %12,1, aktivistlerden elde edilen haberlerin oranı ise %6,9'dur. Diğer kategorisine giren haber oranı %5,2'dir. İnternet kaynaklı haberlerin toplam haberlere göre oranı %3,4'tür. Başka kanallardan alınan ve örgütlerden gelen haberlerin her birinin oranı %1,7'dir.

Katar/Körfez krizinden sonra yayınlanan 44 haber bülteni, Yemen hakkında toplamda 107 haber içermektedir. Katar krizi sonrasında örgütlerden elde edilen haberlerin %29'luk bir oranla en çok kullanılan haber kaynağı olduğu sonucuna varılmıştır. İnternette ve yetkililerden gelen haberler %16, Haber ajansı ve Aktivistlere atfedilen haberlerin her birinin oranı %9,3,

kanal muhabirlerinden alınan haberler %7,5, gazetelerden gelen haberlerin oranı %6,5, başka kanallardan alınan haberlerin oranı %3,6'dır. Diğer kategorisinin oranı ise %2,8'dir.

Katar krizinden önce, kanal, kendi muhabirlerinden gelen kaynaklara büyük ölçüde bağımlıydı. İkinci sırada ise haber kaynaklarını çoğunlukla Yemen Meşrû Hükümeti ve Arap Koalisyonu yetkililerinden gelenler oluşturmuştur. Ayrıca haberlerin büyük bir kısmı da Yemen ve Arap İttifakı'na ait olan haber ajanslarından gelmiştir.

Katar krizi sonrasında durum değişmiştir ve kaynakların çoğu Arap koalisyonunu ve Yemen'deki savaşı eleştiren sivil toplum örgütü kaynaklı olmuştur. El- Cezire'nin Yemen bürolarının kapatılması nedeniyle kendi kaynakları zayıflamış ve bu yüzden bilgiler Yemen hükümet yetkilileri, Husi'den ve ayrıca internetten gelmiştir. Geriye kalan kaynaklar ise, Arap koalisyonunu eleştiren ve Yemen'de bulunmasına karşı çıkan yabancı haber ajansları ve sahadaki aktivistlerden gelmiştir. El Cezire, ittifakla ilgili olumsuz haberleri kendisine değil, o kaynaklara atfetmek için bu kaynaklara güvenmiştir. Bununla, bu haberin doğru mu yanlış mı olduğu konusunda sorumluluktan kaçmıştır.

4.2. Yemen Krizi İle İlgili Haber Sunma Biçimi

Bu kategori, El Cezire kanalında haberi vurgulama unsurlarının bilinmesi için haber sunum biçimini açıklamaktadır. Bu kategori önemlidir ve araştırmacı haberleri, vurgulama unsurlarına göre sınıflandırmıştır.

Tablo 2. El Cezire Kanalında Yemen Krizi İle İlgili Haber Sunma Biçimi

Katar Krizinden Önce			Katar Krizinden Sonra		
Haber Sunma Biçimi	Sayı	Oran %	Haber Sunma Biçimi	Sayı	Oran %
Haber VTR	51	43	Haber VTR	104	46,3
DSF	48	41	DSF	72	32
Kam spiker	10	8,5	Kam spiker	35	15,5
Canlı Bağlantı	5	4,1	Canlı Bağlantı	14	6,2
Stüdyo Konuk	4	3.4	Stüdyo Konuk	0	0
Toplam	118	100	Toplam	225	100

Katar krizinden önce El Cezire Kanalında Yemen ile ilgili 58 haberin bültenler içindeki sunum sırası şu şekildedir: Haber VTR ile yapılan haberlerin oranı %43, %41 oranında DSF, Kam spiker ile sunulan haberler %8,5, Canlı Bağlantı ile yapılan haberler %4,1, Stüdyo Konuk ile yapılan haberler ise %3,4'tür.

Katar krizinden sonra El Cezire Kanalında Yemen ile ilgili 107 haberin bültenler içindeki sunum sırası şu şekildedir: Haberler %46,3 oranında Haber VTR tarafından desteklenmiştir. DSF ile %32 oranında gösterilmiştir. Kam spiker ile gelen haberlerin oranı %15,5, Canlı Bağlantı ile yapılan haberler ise %6,2 oranındadır. Haberler Stüdyo Konuk tarafından hiç desteklenmemiştir.

Katar krizi öncesinde, haberlerin neredeyse yarısında spiker tarafından yapılan haber VTR'nin kullanıldığı, haberlerin yarısından biraz azında ise DSF (canlı görüntüler, grafikler ve haritalar, açıklama, yazılı adresler, arşiv) kullanıldığı görülmüştür. El Cezire, bazı haberleri olay yerinden alınan canlı bağlantılar ile desteklemiştir. Kam Spiker ile gelen haberlerin çok az olduğu ve Arap ittifakını destekleyen stüdyo konuklarından da haber geldiği unutulmamalıdır. Ancak hepsinden önemlisi, El Cezire Yemen'e karşı savaş verilirken Arap Koalisyonu desteklemek ve imajını güzelleştirmek için kullanıldığı görüntüler göstermiştir.

Resim 1. Suudi Arabistan Büyükelçisi İle Arap Koalisyonu'nun Yemen'deki Operasyonları ile İlgili Görüşme

Kaynak: El Cezire Kanalı (2016), <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/aljazeeranetwork/>

Resim 2. Yemen Milli Ordusu'nun Zaferlerinin ve Popüler Direnişin Arap İttifak Uçaklarının Desteğiyle Gösterimi

Kaynak: El Cezire Kanalı (2017), <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/events/>

Katar krizi sonrasında ise durum, El Cezire'nin Yemen büroları kapatıldığı için değişmiş ve artık olay yerinden yeterince canlı görüntü ve kaynak kullanılamamıştır. Bunun yerine arşiv kullanıldığından DSF şeklinde yapılan haberlerin oranının oldukça yüksek çıktığı görülmüştür. Haber VTR şeklinde hazırlanan haberler ile kam spiker haberlerinin yüzdesi yükselmiştir. Muhabir tarafından olay yerinde yapılan canlı haberler kriz sonrası El Cezire'nin Yemen bürosu kapatıldığından dolayı çok azalmıştır. Canlı bağlantılar daha çok Yemen dışındaki yetkililer ve gazetecilerle yapılmıştır. Ayrıca Husi yetkililerinden izin alıp onlara telefon ve uydu üzerinden yapılan bağlantılarla haberlerinde yer vermesi de önemli bir bulgu olarak görülmektedir. Kanal bu şekilde bu sorunun üstesinden gelmeye çalışıp, resmi açıklamalar ve uzmanlarla diyalogların yanı sıra olay yerinden olmayan arşiv görüntüleri ile haberlerine destek sağlamıştır. Tüm bunlar hakkında çarpıcı olan; El Cezire, Arap koalisyonuna zarar veren ve Yemen'e karşı savaşta koalisyona hizmet etmeyen sert görüntüler kullanmıştır.

Resim 3. Yemen’de Çocuk Ölümleri ve Sakatlanmalarıyla İlgili Uluslararası Bir Haber

Kaynak: El Cezire Kanalı (2017), <https://www.aljazeera.net/encyclopedia/events/2017/%D>

Resim 4. Arap Koalisyonu Hava Saldırıları ile İlgili Haber

Kaynak: El Cezire Kanalı (2018), <https://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2018>

Katar krizinden önce, El Cezire sadece meşru hükümete ve Arap ittifakına odaklanmış ancak Katar krizinden sonra her partiye haberlerinde yer vermiştir. Bu sıradan bir durum olarak görülse de Katar krizinden önce durum böyle değildir. Dikkat çekici bir şekilde, El Cezire krizden sonra stüdyoda konuk ağırlayamamıştır. Çünkü Katar krizinden sonra Yemen hükümeti ve Arap ittifakından hiçbir yetkili artık Yemen'deki Arap koalisyonuna karşı politikasını değiştiren El- Cezire'nin programlarına katılmak istememiştir. Ayrıca El Cezire, hükümet güçlerinin ve Arap koalisyonunun kontrolü altında bulunan havaalanlarının kapatılması ve savaş nedeniyle Yemen'den çıkamadıkları için ekranlarına taşıyamamıştır.

4.3. Yemen Kriziyle İlgili Haberlerin Uzunluğu

Haberin uzunluğu, kanalın konuya verdiği önemi göstermektedir. Haberin uzunluğu, dakika cinsinden süresi ölçülerek belirlenmiştir. Buna göre, haberler kısa, uzun ve orta uzunlukta olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Tablo 3. El Cezire Kanalında Yemen Krizi İle İlgili Haberlerin Uzunluğu

Katar Krizinden Önce			Katar Krizinden Sonra		
Haberin Uzunluğu	Sayı	Oran %	Haberin Uzunluğu	Sayı	Oran %
Kısa Bir Dakikadan Az	25	43	Kısa Bir Dakikadan Az	43	40,2
Uzun İki Dakikadan Fazla	24	41,5	Uzun İki Dakikadan Fazla	42	39,3
Orta Bir Dakikadan İki Dakikaya Kadar	9	15,5	Orta Bir Dakikadan İki Dakikaya Kadar	22	20,5
Toplam	58	100	Toplam	107	100

Katar krizinden önceki sonuçlar şöyledir: Kısa haberler, toplam haberlerin %43'ünü oluşturmaktadır. Uzun haberler %41,5'lik bir orandadır. Orta uzunluktaki haberler ise %15,5'lik orana sahiptir. Katar krizinden sonra ise en yüksek oran %40,2'yle kısa haberler kategorisine aittir. Uzun haberler %39,3 oranda ikinci sırada yer almaktadır. Orta uzunluktaki haberler ise %20,5 oranındadır.

Katar krizinden önce kanal, Yemen konusuna büyük ilgi göstermiştir. Yemen ile ilgili haberler çok fazla olduğu için haberlerin çoğu kısa sürelidir. İkinci olarak uzun haberlerin oranı ise kısa haberlere yakındır.

Katar krizi sonrasında pek çok haber kısadır. Kanal, Yemen hakkında önceki dönemden birçok haber ve çeşitli konulara yer vermiştir. İkinci olarak, uzun haberlere arşiv raporları ve diyaloglar eşlik etmiştir ve kısa haber sayısına çok yakındır. Sonuç olarak, her iki dönemde de haberlerin uzunlukları benzerdir ve bu; El Cezire'nin Yemen krizine olan ilgisinin, hem Katar'ın Arap koalisyonunda olduğu zamanlar yani Katar krizinden önce ve hem de koalisyondan çekildikten sonra olduğunu göstermiştir.

Yemen ile ilgili artan haber sayısından dolayı El Cezire tüm haberlere yeteri kadar zaman ayıramamıştır. Doğal olarak, raporlar, diyaloglar ve stüdyo konukları tarafından desteklenen haberler uzundur ve kısa haberler bunları içermemektedir. Ancak kısa haber sayısı oldukça fazladır. Orta haber sayısı azdır ve El Cezire bunlara çok fazla yer vermemiştir. Bu yüzden bu haberler; raporlar, stüdyo konuklarıyla diyaloglar vb. içermemiştir.

4.4. Yemen Kriziyle İlgili Haberlerin Sunum Sırası

Bu kategori, kanalın olaya ne kadar öncelik verdiğini öğrenmek için haber ögesinin bültende hangi sırayla sunulduğunu belirlemektedir. Buna göre haberler birinci, ikinci, üçüncü vb. şeklinde bültenlerdeki sıralamasına göre sınıflandırılmıştır.

Tablo 4. El Cezire Kanalında Yemen Krizi İle İlgili Haberlerin Sunum Sırası

Katar Krizinden Önce			Katar Krizinden Sonra		
Haberlerin Sunum Sırası	Sayı	Oran %	Haberlerin Sunum Sırası	Sayı	Oran %
Birinci	7	12	Birinci	28	26
İkinci	6	10,5	İkinci	24	22,5
Üçüncü	9	15,5	Üçüncü	17	15,9
Dördüncü	6	10,5	Dördüncü	14	13
Beşinci	10	17,2	Beşinci	8	7,5
Altıncı	6	10,5	Altıncı	7	6,5
Yedinci	8	13,5	Yedinci	3	2,8
Sekizinci	4	6,9	Sekizinci	2	2
Dokuzuncu	1	1,7	Dokuzuncu	0	0
Onuncu	1	1,7	Onuncu	2	2
On birinci	0	0	On birinci	1	0,9
On ikinci	0	0	On ikinci	1	0,9
Toplam	58	100	Toplam	107	100

Katar krizinden önceki sonuçlar şöyledir: Bültenlerde Yemenle ilgili haberler, %17,2 oranla beşinci sırada, %15,5 oranla üçüncü sırada, %13,5 oranla yedinci sırada, %12 oranla birinci sırada verilmiştir. İkinci, dördüncü ve altıncı sıradaki haberlerin sayısı eşit olup %10,5 oranındalardır. Ayrıca Yemen’le ilgili haberler %6,9 oranla sekizinci sırada yayımlananırken dokuzuncu ve onuncu sırada yer alan haberlerin oranlarının her biri % 1,7dir.

Aynı zamanda bülten teaserlarında (manşet) Yemenle ilgili haberlerin bulunduğu bültenlerin oranının (36 bültenden 34’ü) %94,5 olduğu ve teaserında Yemen ile ilgili haber yer almayan bültenlerin oranının ise (2 bülten) %5,5 görülmüştür.

Katar krizinden sonraki sonuçlar şöyledir: Bültenlerde Yemen’le ilgili haberler %26 oranında birinci sırada yer almıştır. Yemen’e ilişkin haberler %22,5 oranıyla ikinci sırada, %15,9 oranla üçüncü sırada, %13 oranla dördüncü sırada, %7,5 oranla beşinci sırada, %6,5

oranla altıncı sırada, %2,8 oranla yedinci sırada, %2 oranla sekizinci ve onuncu sırada, %0,9 oranla on birinci ve on ikinci sırada verilmiştir.

Aynı zamanda bülten teaserlarında (manşet) Yemenle ilgili haberlerin bulunduğu bültenlerin oranı (44 bültenden 42'si) %95,5, teaserında haber yer almayan bültenlerin oranı ise (2 bülten) %4,5'tir.

Genel olarak, Katar krizinden önce Yemen sorunu ile ilgili haberler El Cezire'nin dikkatini çekmekteydi ama yoğun olarak beşinci, üçüncü ve yedinci sırada yayınlandığı görülmüştür. Az da olsa bültenin başında yayınlanan haberler olsa da haberler bülteninin ortalarında yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi, El Cezire'nin o dönemde Suriye krizine ve Irak'taki Işid savaşına Yemen krizinden daha fazla önem vermesi olabilir. Bunun yanında o dönemde Arap koalisyonunu desteklediği için Yemen ile ilgili olumsuz haberleri göz ardı etmesi de dikkate değer bir düşüncedir. Bazı bültenlerde ise Yemen hakkında üç haber yer almıştır ve bunlar birinci ve ikinci sırada üst üste yayınlanmıştır. Aynı zamanda Katar krizinden önce, iki haber dışında tüm haberler teaserlar halinde verilmiştir. Bu, Yemen ile ilgili meselelerin El-Cezire için de önemli olduğunu göstermektedir.

Katar krizinden sonra ise El Cezire'nin, Yemen'le ilgili haberleri bültenlerinin başında yayınlama sayısının artması Yemen'e olan ilgisinin arttığını ve önem verdiğini göstermektedir. Bu dönemde Yemen ile ilgili haberler, Arap işleri ile ilgili haberlerden ve uluslararası haberlerden daha önce verilmiştir. El Cezire'nin, Katar krizinden sonra Arap koalisyonuna bakışını olumsuz yönde değiştirdiği görülmüştür. Bu nedenle Yemen ile ilgili haberlerin haber bültenlerinin başında verilmesi normal görülmektedir. Aynı zamanda Katar krizinden sonra, iki haber dışında Yemen ile ilgili tüm haberler bültenlerin teaserlarında yer almıştır. Bülten teaserlarında genellikle vurgulanan insani durumla ilgili haberlerdir, askeri ve siyasi olaylar ise bültenin başında daha az gösterilmiştir.

Genel olarak, bültenin başında gelen haberler çok önemlidir. Bu yüzden Katar krizinden sonra, haberleri bültenin başında izlemek oldukça dikkat çekmiştir. Haberlerin Arap ittifakı için asla olumlu olmadığı, sadece olumsuz olduğu dikkat çekicidir. Dolayısıyla El Cezire'nin amacının dünya önünde Arap ittifakının imajını zedelemek olduğu sonucuna varılabilir.

Konu kategorileri ne söylendi sorusuna cevap veren veri kategorileridir.

4.5. Yemen Krizi ile İlgili Haberlerin Türü

Bu kategori, kanalın neye odaklandığını anlamak için haberleri konularına göre kategorilere ayırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda haberler türlerine göre sınıflandırılmıştır.

Tablo 5. El Cezire Kanalında Yayınlanan Yemen Krizi İle İlgili Haberlerin Türü

Katar Krizinden Önce			Katar Krizinden Sonra		
Haberin Konusu	Sayı	Oran %	Haberin Konusu	Sayı	Oran %
Askeri	29	50	İnsani İlgi	34	31,8
Politika	18	31	Askeri	25	23,5
İnsani İlgi	5	8,5	Politika	22	20,5
Polis-Adliye	4	7	Polis-Adliye	22	20,5
Sağlık	2	3,5	Sağlık	3	2,8
Ekonomi	0	0	Ekonomi	1	0,9
Dış Haber	0	0	Dış Haber	0	0
Spor	0	0	Spor	0	0
Toplam	58	100	Toplam	107	100

Katar krizinden önce El Cezire Kanalı, bu haber bültenlerinde Yemen’le ilgili askeri, politik, insani ilgi, polis-adliye ve sağlık kategorilerine ait haberler vermiştir. Sonuçlar El-Cezire’nin askeri haberlere (çatışma çerçeveleri) %50 oranında yer verdiğini göstermiştir. Politik haberleri %31, İnsani İlgi ile ilgili haberler %8,5, Polis-Adliye haberleri %7, Sağlık ile ilgili haberler ise %3,5 oranıyla bültenlerde yer almıştır.

Katar krizinden sonra El Cezire Kanalı, haber bültenlerinde Yemen’le ilgili insani ilgi, askeri, politik, polis-adliye, sağlık ve ekonomi haber kategorilerine ait haberler vermiştir. Sonuçlar El Cezire’nin insani ilgi haberlerine odaklanmasının oranının %31,8’e çıkarak arttığını göstermiştir. Askeri haberler %23,5 oranı ile ikinci olmuştur. Politik ve Polis-Adliye haberlerinin her biri %20,5 oranındadır. Sağlıkla ilgili haberlerin oranı %2,8 iken bu kategorideki en az oran %0,9 ile ekonomi haberleri olmuştur.

El Cezire'nin Katar krizinden önce askeri haberlere odaklanması büyük bir ironidir. El-Cezire'nin askeri haberleri yoğun olarak ele alması ve Husi'lere karşı Arap koalisyonunun elde ettiği zaferleri göstermesi Arap koalisyonunu desteklemiştir. Politik haberleri, çatışmaların gösterildiği askeri haberlerden sonra ikinci sırada gelmiştir. Bu haberlerde El Cezire, Arap ittifakının çatışan taraflar arasında diyalog yoluyla barışı istediğini göstermiştir. İnsani tarafın odağı daha sonra gelmiş olup El Cezire, Yemen'deki insani durumun kötüye gitmesi nedeniyle Husi'leri suçlamıştır.

Katar krizinden sonra insani boyuttaki haberlere büyük bir ilgi vardır. El Cezire'nin askeri haberler kadar politik haberleriyle de ilgilenmiş olması ve bunların yanında polis-adliye haberlerine de yer vermesi dikkate değerdir. Bu, Katar krizinden önceki ve sonraki farkın odak noktasıdır. Yani El Cezire kanalı, haberlerinde, Yemen'deki insani ve genel durumun çökmesini Arap İttifakı'na bağlamıştır. Bu dönemde haber sayısı ilk dönemden daha fazladır. çünkü El- Cezire; insani, askeri ve politik haberlerle sınırlı kalmayıp daha fazla konuda haber yayınlamıştır. El Cezire, Arap koalisyonunun kazandığı askeri zaferlere önem vermemiştir ve barış sağlanamamasının, savaşa devam etmek ve Yemen'i yıpratmak isteyen Arap koalisyonundan kaynaklandığını söylemiştir. El Cezire, Polis-Adliye kategorisine ait haberlerinde Yemen'deki kötüleşen güvenlik durumunun BAE ve Suudi Arabistan'dan destek alan silahlı milislerin çoğalmasına bağlı olduğunu belirtmiştir.

Ekonomi ve Sağlık haberlerine gelince, Katar krizinden önce ve sonra bir değişiklik olmamıştır.

4.6. Yemen Kriziyle İlgili Sık Kullanılan Sözcükler

Bu kategoride kanalın ideolojik eğilimi ölçmek için El Cezire kanalında en çok kullanılan sözcükleri sınıflandırılmıştır. Örneğin, bazı kanallar “maktul” terimini kullanırken bazıları “şehit” terimini kullanmaktadır. Bu sayede kanalın yönü belirlenebilmektedir.

Tablo 6. El Cezire Kanalında Yemen Kriziyle İlgili Sık Kullanılan Sözcükler

Katar Krizinden Önce			Katar Krizinden Sonra		
Sık Kullanılan Sözcükler	Sayı	Oran %	Sık Kullanılan Sözcükler	Sayı	Oran %
Husi'ler	167	24	Arap İttifakı	234	32,5
Milisler	103	15	Husi'ler	141	20
Milli Ordu	99	14,5	Meşru Hükümet	70	10
Popüler Direniş	67	9,5	İran	43	6
Arap İttifakı	66	9,5	Milisler	37	5
Meşru Hükümet	46	7	İttifak'ın Ablukası	35	5
Devrik Başkan	36	5,5	Maktullar	34	4,7
Maktuller	26	3,5	Milli Ordu	33	4,5
Barış	24	3,5	İnsani Durum	26	3,7
İran	21	3	Kıtlık	23	3,3
Darbeciler	10	1,5	Popüler Direniş	10	1,3
Kararlılık Fırtınası	8	1,2	Devrik Başkan	9	1,2
Meşruiyet Destek Koalisyonu	6	1	Ensarullah	9	1,2
Husi'nin Ablukası	6	1	Darbeciler	4	0,5
İsyancılar	2	0,2	Kararlılık Fırtınası	4	0,5
İnsani Durum	1	0,1	Barış	3	0,4
İttifak'ın Ablukası	0	0	İsyancılar	2	0,2
Kıtlık	0	0	Meşruiyet Destek Koalisyonu	0	0
Ensarullah	0	0	Husi'nin Ablukası	0	0
Toplam	688	100	Toplam	717	100

Araştırma kapsamında bazı sözcüklerin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Araştırmanın amacına ulaşması için analiz kapsamında seçilen en önemli sözcükler şunlardır: Husi'ler, Milisler, Milli Ordu, Popüler Direniş, Arap İttifakı, Meşru Hükümet, Devrik Başkan, Maktuller, Barış, İran, Darbeciler, Kararlılık Fırtınası, Meşruiyet Destek Koalisyonu, Husi'nin Ablukası, İsyancılar, İnsani Durum, İttifak'ın Ablukası, Kıtık ve Ensarullah.

Katar krizinden önce sık kullanılan sözcüklerin oranlarına göre sıralaması şöyledir: “Husi'ler”, %24 oranla en fazla kullanılan sözcüktür. Ardından sırasıyla %15 oranla “Milisler”, %14,5 oranla “Milli Ordu”, %9,5 oranlarında “Popüler Direniş” ve “Arap İttifakı”, %7 oranla “Meşru Hükümet”, %5,5 oranla “Devrik Başkan”, %3,5 oranlarında “Maktuller” ve “Barış”, %3 oranla “İran”, %1,5 oranla “Darbeciler”, %1,2 oranla “Kararlılık Fırtınası”, %1 oranlarında “Meşruiyet Destek Koalisyonu” ve “Husi'nin Ablukası”, %0,2 oranla “İsyancılar” ve %0,1 oranla “İnsani Durum” sözcükleri kullanılmıştır.

Katar krizinden sonra ise sık kullanılan sözcüklerin sıralaması şöyledir: “Arap İttifakı” terimi %32,5 ile en yüksek oranda kullanılmıştır. Ardından sırasıyla “Husi'ler” %20, “Meşru Hükümet” %10, “İran” %6, “Milisler” ve “İttifak'ın Ablukası” %5, “Maktuller” %4,7, “Milli Ordu” %4,5, “İnsani Durum” %3,7, “Kıtık” %3,3, “Popüler Direniş” %1,3, “Devrik Başkan” ve “Ensarullah” %1,2, “Darbeciler” ve “Kararlılık Fırtınası” %0,5, “Barış” %0,4, “İsyancılar” terimi %0,2 oranla kullanılmıştır.

Katar krizinden önce El Cezire Kanalı, çatışan tarafları farklı isimlerle tanımlamıştır. İttifak ve Yemen hükümetini, “Meşru Hükümet, Milli Ordu, Popüler Direniş Arap İttifakı ve Kararlılık Fırtınası” olarak nitelendirmiştir. Eski Yemen Başkanı ve Ensarullah Gurubu'nu ise “Husi'ler, Darbeciler, İsyancılar, Milisler ve Devrik Başkan” olarak nitelendirmiştir. El Cezire her iki tarafın kurbanlarını da “Maktul ve Kayıplar” olarak tanımlamış ve “Şehit” kelimesini kullanmamıştır.

Katar krizinden önce El Cezire çoğunlukla, Yemen meşru hükümetine karşı savaştıkları için Husi'ler hakkında “İran'dan destek aldıkları, darbeciler, milisler” olarak söz etmiştir. Arap ittifakını, Yemen'de meşruiyeti destekleyen bir ittifak olarak nitelendirmiştir. El Cezire; Husi'lerin Yemen kentlerini, özellikle Taiz'ı abluka altına aldığını söylemiştir ve Arap

koalisyonunun Husi'leriyle diyalog yoluyla çağırıldığı barıştan bahsetmiştir. Bütün bunlar, El-Cezire'nin Yemen'in meşru hükümetini desteğini ve onu tanıdığını göstermektedir.

Katar krizi sonrasında El Cezire, çatışan tarafların tanımlanmasını değiştirmemiştir. Yalnızca Husi'leri tanımlarken “Ensrarullah” terimini eklenmiştir. Kanal, Husi'leri “Ensarullah” kelimesiyle dengelemek ve tatmin etmek istediği için bunu yapmış olabilir. El Cezire; Yemen'deki insanların koalisyon tarafından dayatılan hava, deniz ve kara ablukasından ötürü acılar çektiğini belirtmiştir. Koalisyondan Yemen'in meşruiyetini desteklediği şeklinde hiç bahsetmemiştir. Aslında, şehirleri kuşatan ve yiyeceklerin nüfusa girmesini engelleyen Husi karşısında Arap koalisyonu da Husi'leri kuşatıp onlara silahların gelmesini önlemiştir. Meşru hükümet tarafından kurtarılamayan ve Husi'lerin hala içerisinde bulunduğu “Hodeidah” gibi bazı şehirlerde açlık olduğu bilinmektedir. Fakat El Cezire, Husi'leri hiç eleştirmeksizin Arap ittifakını eleştirmiş ve Yemen'deki kıtlığa ve insani durumun bozulmasına neden olmakla suçlamıştır. Bu yüzden El Cezire kuşatma, kıtlık ve insani durum terimlerini kullanmıştır: El-Cezire'ye göre Arap koalisyonu Yemen'i kuşatmaktadır ve kıtlık ve insani durumun bozulmasına neden olmuştur. El Cezire'nin, sık sık devrik başkan olarak tanımladığı ve Husi'lerle müttefik olan eski Yemen Devlet Başkanı Ali Abdullah Saleh'e karşı olumsuz söylemini yumuşattığı görülmektedir. Çünkü; Ali Abdullah Saleh, Husi'lere karşı Arap koalisyonundan yardım istediğinde ve onları devirmeye çalıştığında 2017 sonunda Sanaa'da Husi tarafından öldürülmüştür. Katar krizinden sonra El Cezire Arap İttifakı'na karşı çıkmıştır aynı zamanda Husi'ye yaklaşmıştır ayrıca Yemen meşru hükümetini destekleme pozisyonunda kararlı kalmıştır. Katar krizi sonrası bu kategori analizinin özeti: Milli ordu, popüler direniş, barış ve hatta Husi'ler, milis ve isyancılar terimlerinin sıklığı büyük ölçüde azalmıştır. Bunun nedeni, El- Cezire Arap koalisyonunu eleştirmeye ve çarpıtmaya odaklanmıştır. Bu yüzden Arap koalisyonu hakkında “İttifak'ın Ablukası” sözcükleri çok tekrarlanmıştır ve El Cezire artık Arap koalisyonunun istediği barıştan, krizden önce olduğu gibi bahsetmemiştir. Katar krizinden önce ve sonra İran kelimesinin tekrarlanmasına gelince, El Cezire, Husi hareketinin İran'la olan bağlantısından bahsetmiştir. Öte yandan, Yemen'de barış isteyen bir ülke olarak İran'a daha fazla ve olumlu bir şekilde değinmiştir.

4.7. Yemen Kriziyle İlgili Haberin Yönü

Bu kategori, kanalın politikasını anlayabilmek için haberlerin yönünü belirlemektedir. Bu doğrultuda El Cezire Kanalındaki haberler Arap ittifakı için olumlu, olumsuz ve nötr olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 7. El Cezire Kanalında Kriziyle İlgili Haberin Yönü

Katar Krizinden Önce			Katar Krizinden Sonra		
Haberin Değerlendirmesi	Sayı	Oran %	Haberin Değerlendirmesi	Sayı	Oran %
Arap İttifakını Destekleyen Olumlu	29	50	Arap İttifakına Karşı Olumsuz	70	65,5
Nötr	22	38	Nötr	20	18,5
Arap İttifakına Karşı Olumsuz	7	12	Arap İttifakını Destekleyen Olumlu	17	16
Toplam	58	100	Toplam	107	100

Katar krizinden önce, El Cezire Kanalı'nın haberleri Arap İttifakı'na yönelik olarak %50 oranında olumluydu. Nötr haberler %38 oranındayken olumsuz haberler ise %12 oranındaydı.

Katar krizinden sonra ise olumsuz haberler %65,5'a yükselmiştir. Nötr haberlerin oranı %18,5 iken olumlu haberler %16'dır.

Katar krizinden önce, El Cezire'de yayınlanan haberlerin yarısı; çatışma, öldürme ve savaş hakkında olup Arap İttifakı'na karşı olumlu, Husi'lere karşı ise olumsuz yönde verilmiştir. Olumlu haberler barış, anlaşma ve uzlaşma hakkında Arap koalisyonunun menfaatleri doğrultusunda olan haberlerdir. Arap koalisyonuna yönelik olumsuz haberlere gelince, savaşın çözülmesindeki gecikmeden ve Yemen hükümetini yeterince desteklememesinden bahsetmiştir. Haberlerin geri kalanı nötr kalmıştır.

Katar krizinden sonra durum tamamen değişmiş, koalisyon hakkında olumsuz haberler, tüm haberlerin üçte ikisini oluşturmuştur ve hepsi Arap koalisyonuna karşıdır. Olumlu haberler; İttifak tarafından sağlanan yardım çalışmalarına, barış inisiyatiflerine ve Yemen krizine yönelik

diyalog yoluyla verilen siyasi çözümlere değinmiştir. Ancak, bu tür haberlerin yüzdesi, tarafsız ve olumsuz haberlere göre daha düşüktür.

Olumsuz haberlerin çoğu; Arap koalisyonunun ülkeyi bölmeye çalışmaktan, meşru hükümete karşı darbe milislerini desteklemesinden, Yemen’i yıpratmasından ve Yemen ordusunun kapasitesini kısıtlamasından, sivilleri öldürmesinden, petrol ve gaz yağmalamasından, adaları ve limanları işgal etmeye çalışmasından bahsetmiştir. El Cezire’nin Arap koalisyonuna olumsuz bakışı, Yemen’deki bu ittifakın başarısızlığının bir sonucu değildir. Bunun ana nedeni, koalisyonun (Suudi Arabistan, BAE) Katar’a düşmanlığı ve ülkedeki rejimi değiştirme girişimidir. Bu, Katar/Körfez diplomatik krizinin patlak vermesine ve Katar’ın Yemen’deki koalisyondan çekilmesine yol açmıştır.

4.8. Yemen Kriziyle İlgili Haber Dengesi

Bu kategori, kanalın nesnellik derecesini belirlemek için haberin dengesini ölçmeyi hedeflemektedir. Araştırmacı, El Cezire’de haberlerin denge derecesini kanalda sunulan görüşlere göre sınıflandırmıştır.

Tablo 8. El Cezire Kanalında Yemen Kriziyle İlgili Haber Dengesi

Katar Krizinden Önce			Katar Krizinden Sonra		
Haber Dengesi	Sayı	Oran %	Haber Dengesi	Sayı	Oran %
Tek Yönlü Bakış Açısından	41	70,5	Tek Yönlü Bakış Açısından	40	37,5
Belirtilmemiş	17	29,5	Birden Fazla Bakış Açısından	36	33,5
Birden Fazla Bakış Açısından	0	0	Belirtilmemiş	31	29
Toplam	58	100	Toplam	107	100

Katar krizinden önce, Tek Yönlü Bakış Açısından haberler %70,5 ile en yüksek orana sahiptir. Belirtilmemiş haberler %29,5 oranındadır. Birden fazla bakış açısından haber yayınlanmamıştır.

Katar krizinden sonra ise Tek Yönlü Bakış Açısından haberler %37,5 ile en yüksek orana sahiptir. Birden fazla bakış açısından haberler %33,5 oranında, belirtilmemiş haberler ise %29 oranındadır.

Katar krizinden önce, El Cezire, haberlerinin üçte ikisinden fazlası Yemen meşrû hükümeti ve Arap koalisyonunun bakışını yalnızca tek yönlü açıdan desteklerken, birden fazla bakış açısına sahip olan haberlere hiç değinmemiştir. Haberlerin geri kalan üçte birinin yönleri belirtilmemiştir. Arap koalisyonunu destekleyen ve Husi'yi eleştiren sadece tek yönlü bakış açısına sahip haberler varken, birden fazla bakış açısını içeren haber olmadığı dikkat çekmiştir. El Cezire, Husi tarafının bakış açısını ekranında ve haberlerinde kasıtlı olarak göstermemiştir. Aynı zamanda Arap ittifakına Yemen'deki askeri operasyonlarını haklı çıkarma fırsatı vermiştir. Basitçe söylemek gerekirse, bu El Cezire'den Arap koalisyonuna gelen bir desteği çünkü El- Cezire'nin sahibi olan Katar krizden önce bu ittifakın bir üyesidir.

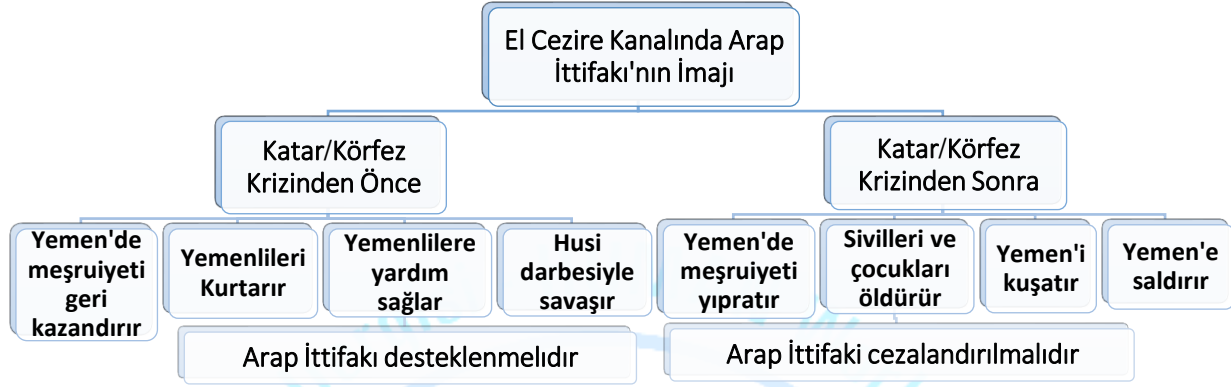
Katar krizinden sonra El Cezire tarafından ele alınan haberlerin neredeyse üçte biri Husi'yi destekleyen tek yönlü bakış açısına sahipti. Birden fazla bakış açısıyla yapılan haberler de tüm haberlerin üçte birlik kısmı oluşturmuştur. Bunun sayesinde El Cezire, Husi ve Yemen meşruiyetinin görüşlerini aynı anda sunmuştur. Haberlerin geri kalanının yönleri belirtilmemiştir. Burada Arap koalisyonunun görüşlerini çok fazla benimsemek dikkat çekicidir. Çünkü El Cezire, koalisyonu Yemen'de dış saldırgan olarak sınıflandırırken meşru hükümet ve Husi çatışmasını içsel değerlendirmiştir.

Bu gerçek, Katar ile Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır arasındaki anlaşmazlığın ve krizin sonucudur.

İçerik analizine ve önceki bulgulara göre, El Cezire'nin Katar krizden önce Arap ittifakı yönünde önyargılı olduğu söylenebilir. Katar krizinden sonra objektif ve dengeli hale gelmiş, tüm tarafları eşit olarak ele almıştır. Buradaki soru şudur: El Cezire'nin söylemi neden Katar krizinden önce dengeli değildir?

Araştırmacının görüşüne göre El Cezire, bir dönemde objektif değildir. Çünkü eğer objektiflik gerçekleştirilirse, medyadaki en önemli şey olan denge de kesinlikle gerçekleştirilecektir. El Cezire'nin bu krizden sonra Arap ittifakına olan bakışını değiştirdiği çok açıktır. El Cezire'nin Katar krizinden önce ve sonra Arap ittifakına yönelik yapılan

söylemindeki karşılaştırmayla kanalın Arap ittifakını tanımlamak için kullandığı en belirgin cümleler gözlenmiş ve El Cezire’de Arap ittifakının imajı aşağıdaki gibi ortaya çıkmıştır:

Şekil 1. Katar Krizinden Önce ve Sonra El Cezire’de Arap İttifakı’nın İmajının Karşılaştırılması

Analiz, bulgular ve önceki yorumlar ışığında, El Cezire kanalının Katar krizinden önce ve sonra Yemen’deki Arap koalisyonunun operasyonlarına ilişkin tutumunu aşağıdaki şekilde açıkça belirleyebiliriz:

	Katar/Körfez Krizinden Önce	Katar/Körfez Krizinden Sonra
Destek	√	Destek
Karşı		Karşı √
Tarafsız	—	Tarafsız —

Şekil 2. El Cezire Kanalının Katar Krizinden Önce ve Sonra Yemen’deki Arap İttifak Operasyonları ile İlgili Tutumunun Karşılaştırılması

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu araştırma, El Cezire’nin Katar/Körfez krizinden önce ve sonra Yemen kriziyle ilgili olayları nasıl ele aldığını belirlemeyi amaçlamış ve krizden bir yıl önce ve bir yıl sonra El Cezire kanalında yayınlanan tüm ana haber bültenlerin içeriğini analiz ettikten sonra aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır:

El Cezire kanalının Yemen krizine olan ilgisi, diğer uluslararası haberlerle karşılaştırıldığında çok büyüktür. Yemen krizine geniş bir zaman ayırmış ve Arap koalisyonu ile ilgili haberlerin çoğu bültenlerin teaserlarında yer almıştır. Bunun bir benzeri, Hana Ashour'un (2017) içerik analizi araştırmasına göre El Cezire'nin Suriye krizine olan bakışında olmuştur.

Katar krizinden önce El Cezire, Yemen'deki muhabir ağından yararlanmış ve muhabirlerinden gelen Arap ittifakını destekleyen haberleri iletmiştir. Ancak Katar krizinden sonra bu ofisler kapatılmıştır. Böylece kanal haber kaynağı olarak örgütleri ve ajansları kullanmış, Arap ittifakıyla ilgili olumsuz haberlerle ilgilenmiştir. El Cezire'nin kaynakları güvenilirlik ve profesyonellik için kullanmaya istekli olduğu açıktır ancak bu kaynakları kendi lehine kullanmıştır ve kaynaklardan El Cezire'nin sahibi olan Katar Devleti politikasına neyin hizmet edeceğini seçmiştir.

El Cezire'nin sert görüntüleri kullanması, kanalın görüntünün gücünün savaşları sürdürmek gibi bir liderlik meselesi olduğunu anlattığını kanıtlamaktadır. Spikere eşlik eden canlı sahneler vardır ve El Cezire bu sahneleri kendi medya politikasına hizmet etmek için kullanmıştır. Bu, El Cezire'nin, Reema Al-Bağdadi (2010) tarafından yapılan bir araştırmada İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırganlığına ilişkin bakışına benzer olduğu görülmektedir. El Cezire, Yemen'deki Arap koalisyonunun operasyonlarını desteklerken Katar krizinden önce Yemen'de olduğu gibi, Gazze sorununa hizmet etmek için fotoğraflar, sahneler ve konuklarla diyaloglar kullanmıştır ancak Katar krizinden sonra bunun tam tersi bir durum söz konusudur.

Katar krizinden önce, haberlerin çoğu haber bülteninin ortalarında yayınlanmıştır ancak krizden sonra haberlerin çoğu haber bülteninin başında yayınlanmıştır. Rapor, Yemen'deki Arap koalisyonu operasyonları ele alırken en çok kullanılan basın şablonudur. Bültenlerin başında öncelik olarak Yemen krizi ile ilgili haberler sunması, El Cezire'nin Arap koalisyonuna yönelik ışık tutarak eleştirilerini artırdığının kanıtıdır.

Katar krizinden önce El Cezire'den gelen haberlerin çoğu barış müzakereleri, Yemen hükümetinin hareketleri ve Arap koalisyonu ile ilgili olmakta olup askeri gelişmeler ve politik haberler daha sonra gelmiştir. Ancak krizden sonra insani ilgi haberleri ortaya çıkmıştır ve Polis-Adliye haberlerinin yüzdesi artmıştır. Arap koalisyonuna karşı yöneltilen şuydu: Arap

Koalisyonu, Yemen’deki kötüye giden insani durumun, kıtlığın ve sivillerin öldürülmesinin ana nedenidir, oysa krizden önce onu desteklemiştir. El Cezire Yemen’deki Arap koalisyonunu ele alırken politik, askeri ve ekonomi haberlerin yanı sıra insani ilgi, sağlık ve polis-adliye haberlerine de yer vererek çeşitli türde haberler yayınlamıştır. Hana Ashour (2017)’un Suriye krizi üzerine yaptığı araştırma göstermektedir ki El Cezire, Suriye krizinde, Yemen’de olduğu gibi çeşitli haberlere yer vermeyip çoğunlukla askeri ve insani ilgi haberleri yayınlamıştır.

El Cezire, Yemen sokaklarında kullanılan sözcükleri kullanarak Yemen’deki çatışmanın taraflarını sınıflandırmasında akıllı bir rol oynamıştır. El Cezire; Husi’leri “milisler ve isyancılar” olarak, Husi’ler grubu ile müttefik olan eski Cumhurbaşkanı Saleh’i ise “devrik başkan” olarak nitelendirmiştir. Ancak temel fark, Katar krizinden önce ve sonra Arap ittifakını nitelendirmesindeydi. El Cezire Arap koalisyonunu “Yemen’de Meşruiyeti Destekleme İttifakı” olarak adlandırırken ve krizden sonra bu “Yemen’i kuşatan ve yıpratın koalisyon” olmuştur.

El Cezire kanalı, Katar Krizi öncesi Arap İttifakı’nın sadece olumlu yönlerini göstermiştir ve sivilleri hava saldırılarıyla öldürmelerini, eksikliklerini ve hatalarını vurgulamamıştır. Buna karşılık, El Cezire Husi’lerin tüm olumsuz yönlerine ve sivillere karşı işlenen tüm savaş suçlarına karşı haber yapmıştır. Bundan dolayı El Cezire, Husi’nin gözünde birincil düşman haline gelmiştir. Körfez krizinden sonra Katar, Arap İttifakı’ndan ayrılmıştır ve El Cezire, ittifaka karşı çıkmaya başlamıştır. El Cezire, ayrıca savaşın başlamasından sonra ilk kez, 9 Nisan 2020’de Husi’ler tarafından kontrol edilen başkent Sanaa’ya bir muhabir atamıştır. Araştırma sonuçları göstermektedir ki El Cezire, haberlerinde Yemen’deki insani durumun bozulmasındaki en büyük payı Yemen’i abluka altına alan Arap İttifakı’na vermiştir. Bu tutarsızlık, El Cezire, Hana Ashour’un araştırmasında Suriye krizini ele alırken mevcut değildi. Çünkü El Cezire, olayları, Suriye krizinin başlangıcından bugüne kadar Suriye’nin rejime karşı muhalefetini destekleyen bağlamda ele almaktadır.

Haber dengesi ile ilgili olarak, Katar krizinden önce El Cezire sadece Arap ittifakının bakış açısını sunmuştur, ancak krizden sonra genel olarak Husi tarafındaki bakış açısı sunmuş ve bazen daha az olmakla beraber koalisyonun bakış açısını göstermiştir. El Cezire’nin, Katar krizinden sonra Husi ve Yemen hükümetinin bakış açılarını vurgulaması ve Arap

koalisyonunun “Yemen” krize taraf değilmiş gibi marjinalleşmesi, Katar’ın (El Cezire kanalının sahibi) Yemen’deki müdahalesine karşı tutumunu açıkça göstermektedir. Reema Al-Bağdadi (2010) tarafından yapılan içerik analizi araştırmasında El Cezire’nin, İsrail’in Gazze’deki saldırganlığına olan bakışının bir benzeri görülmektedir ve bu araştırmaya göre, El Cezire, İsrail’den önce Hamas’ın bakış açısına odaklanmıştır. El Cezire sloganı “görüş ve öteki görüş” olmasına rağmen -dengeye ulaşmak için birden fazla bakış açısını vurguluyor olabilir bir bakış açısını diğerinden daha önce göstermekte olup diğerinden daha fazla zaman ayırmaktadır.

Daha önce bahsedilen benzer araştırmalarda, El Cezire kanalının Suriye krizi ve İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırganlığı ele alınmış ve kanalın bakışı sabit olarak İsrail’e karşı Filistin direnişi “Hamas”a ve Suriye rejimine karşı Suriye muhalefetine yönelmiştir. Bu araştırmada, El- Cezire’nin olaylara bakışı belirli bir tarafa yönelik olmayıp, aksine iki farklı yöndeydi: Katar’ın Körfez ile olan diplomatik krizinden önce, Arap koalisyonu ile aynı yönde iken krizden sonra zıttı yönde olmuştur. Bu kabul edilemez bir çelişkidir.

Birçok izleyici El Cezire’nin; Katar krizinin ardından Yemen’deki Arap Koalisyonu’nun operasyonlarını ele almasına kadar kanalın Katar Devleti’ne ait olduğunu bilmemekteydi. El- Cezire kanalı, Katar siyasetine göre bu ittifaka karşı Arap ittifakının destekçisi olduğunda bu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla medyanın tarafsız olduğunu ve herhangi bir siyasi gündeme tabi olmadığını söylemek tamamen yanlıştır. Kitle iletişim araçları, habercilikte profesyonellik ve denge aramasına rağmen, bu nesnelliği uygulama süreci hala zordur.

Sonuç olarak, El Cezire’nin Katar krizinden sonra Arap İttifakı, Husi’ler ve Yemen meşru hükümeti ile ilgili haberlerinde dengeli olduğu görülmektedir. Ancak bu dengeli tavır gazetecilik sorumlulukları nedeniyle değil Katar devlet politikasının değişmesi nedeniyle. Dolayısıyla, El- Cezire, Yemen krizine ve Arap İttifak’ı Operasyonlarına yönelik bakışını ve söylemini Katar devletinin politikasına göre değiştirmiştir. Bu araştırmada bahsedilen sonuçlardan, El Cezire’nin genel olarak Yemen krizine, özellikle Arap koalisyonunun Yemen’deki askeri operasyonlarına yönelik bakışının ve haberleri ele almasının çok başarılı ve kapsamlı olmadığı sonucuna varabiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdülhasan, H. (2017). *Körfez-Katar ilişkilerinin kriz nedenleri*. Doha: Arap Araştırma Merkezi ve Politikaları Çalışması.
- Al-Abed, A. A. (2006). *Uzmanlaşmış kanallar: Türleri, izleyicileri, araştırmaları ve etiği*. Kahire: Arap Düşünce Kitabevi.
- Alarabiya Kanalı (2015). *Yemen hükümetinin Aden'e dönüşü*, 18.12.2018, <https://bit.ly/2U2xYnz>
- Alaraby, A. (2017). *Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Bahreyn ve Yemen, bir teşvik kampanyası sonrasında Katar ile ilişkilerini kesmiştir*, 11.02.2019, <https://bit.ly/2rVIfs1>
- Al-Bağdadi, R. (2010). *El Cezire ve Alarabiya kanalı'nın, İsrail'in Gazze'ye saldırmasına bakışı*. Doha: El- Cezire Araştırma Merkezi.
- Aljadid, A. (2019) *El Cezire, Abluka Devletlerinin medyasını yenmiştir*, 01.02.2020, <https://bit.ly/2OEAYXi>
- Al-Masry, A. (2015). *Kararlılık fırtınası ve umudun geri dönüşü arasında*. İstanbul: Anadolu Ajansı.
- Almjhar (2014). *El Cezire, Arap bölgesinde en çok izlenen kanaldır*, 20.12.2018, <https://bit.ly/2TZbRU3>
- Alyoum (2017). *Suudi Arabistan neden Katar'ı Al-İhsa bölgesine eklemesinde başarısız oldu?*, 06.11.2019, <https://alyoum8.net/print/8368>
- Arslan (2014). Öğrenci ve öğretmen endişeleri ile ilgili bir inceleme; Metodoloji dersleri ve öğretim uygulamasının neden olduğu olası değişiklikler. Yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Ashour, H. (2017). *El Cezire kanalı'nın Suriye krizine bakışı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Umm Al-Bouaghi Üniversitesi, Cezayir.
- Baba, M. S. (2012). *El Cezire, başarı hikayesi*, 22.12.2018, <https://bit.ly/2WmCQ8y>
- Barakat, Y. (2019). *Katar satış belgeleri*, 11.10.2019, <https://www.elmogaz.com/node/525363>

- Beckerle, K. (2016). *Birleşmiş Milletler kara listesinde Arap Koalisyonu*, 30.12.2018, <https://www.aljazeera.net/news/arabic/#tr>
- Devran, Y. Ö. (2018). *Katar krizi ve El Cezire: Ortadoğu'da özgür yayıncılığın geleceği*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi.
- El Cezire (2015). *El Cezire Medya Enstitüsü*, 04.03.2019, <https://bit.ly/2JJvMBG>
- El-Khazandar, S. (2018). *El Cezire'nin profesyoneli hakkında medya ve siyaset bilimi profesörlerine ait bir anket*. Amman: Bilgi Dünyası Anketlerinin Merkezi.
- El-Masry, B. (2017). *Katar: Dış politikasında değişiklikler*. Kahire: Arap Demokratik Merkezi.
- France-Presse Ajansı (2017). *Katar: Abluka Devletlerinin taleplerinin listesi makul değil ve Doha'nın egemenliğinin ötesine geçmiştir*, 02.04.2019, <https://bit.ly/2IkEPYd>
- Hasan, A. (2015). *Kral Salman; Husi'lere karşı askeri operasyonların başlangıcını yönetiyor*. Dubai: Alarabiya, 11.12.2018, <https://bit.ly/2U2xYnz>
- Oğlu, D. (2015). *Yemen'deki Arap İttifakı hakkındaki gerçek nedir?*, 25.12.2018, <https://2u.pw/yGzb9>
- Qurban, A. (2017). *Boykot Ülkeleri, Kuveyt'in talebini kabul etmiş ve Katar'a 48 saat zaman vermiştir*, 11.12.2019, <https://www.al-madina.com/article/530687>
- Salim, H. A. (2007). *Medyanın, Lübnan'daki savaş olaylarına karşı Mısır kamuoyunun bilgi ve eğilimlerini şekillendirmedeki rolü. Arap vatandaşının medya, kültürel ve sosyal inşası*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kahire Üniversitesi, Kahire.
- Sharq, A. (2018). *Taiz'daki El Cezire bürosu Suudi Arabistan'ın talebi üzerine Kapatılmıştır*, 29.12.2018, <https://www.al-sharq.com/>
- Şahin, A. Abdulhamid, M. (2018). *Uydu haber bültenlerinde haber hikayesi*. Kahire: Taiba Yayıncılık ve Dağıtım Kurumu.
- Thuhiba, M. (2010). *Çağdaş medya*. Ürdün: Çağdaş Yayıncılık ve Dağıtım Kütüphanesi.
- WASHINGTON ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ (2015). *Firmness storm operation*. Washington: Washington Research Institute.
- WFP (2019). *Yemen crisis: Pope Francis prays for children of Yemen*. Rome: CNN.
- Ziani, F. (2014). *El Cezire'nin tarih*, 29.05.2019, <https://bit.ly/2FDMepv>

Latîfî Tezkiresi'nde Halk Kültürüyle İlgili Unsurlar

Nükte Sevim DERDİÇOK¹

Özet

Kültürel unsurlar, gündelik hayat da dâhil olmak üzere pek çok süreçte karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu unsurları kafamızı çevirdiğimiz her yerde görmek mümkündür. Gündelik hayattan edebî metinlere geçtiğimizde de karşılaştığımız kültürel değerler, edebiyat çerçevesinde düşünüldüğünde genellikle halk edebiyatı dairesi içerisinde aranmaktadır. Ancak halk edebiyatı dairesi içerisinde değerlendirilen metinler dışında da kültüre kaynaklık eden edebî daireler mevcuttur. Bunlar biri Eski Türk edebiyatı çerçevesinde değerlendirdiğimiz tezkirelerdir.

Bu makalede, Eski Türk edebiyatı için zirve dönem sayılan 16. yüzyıl ürünü olan Latîfî Tezkiresi, halk kültürüne kaynaklık eden unsurları bakımından ele alınmış; bahsi geçen unsurlar alkışlar (dualar), gelenekler ve geleneksel kullanımlar, halk şiiri ve halk edebiyatıyla ilgili unsurlar, lakaplar, mizahî unsurlar ve rivayetler (efsane ve menkıbeler) olmak üzere altı başlık içerisinde incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türk Edebiyatı, tezkire, Latîfî, kültür, halk bilgisi.

¹ Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3020-3226, nuktederdicok@gmail.com.

Elements Related to Folk Culture in Collection of Biographies of Latîfî

Abstract

Cultural factors appear in many processes, including daily life. It is possible to see these elements wherever we turn our heads. Considering the cultural values we encounter in the transition from daily life to literary texts in the context of literature, they are generally sought within the folk literature department. However, apart from the texts evaluated within the folk literature department, there are also literary circles that serve as a source for the culture. One of these are tezkires that we consider within the framework of Old Turkish literature.

In this article, Latîfî Tezkire, a 16th century product considered the peak period for Old Turkish literature, is discussed in terms of its elements as a source of folk culture. The aforementioned elements are examined under six headings: applause (prayers), traditions and traditional uses, folk poetry and elements related to folk literature, nicknames, humorous elements and rumors (legends).

Key Words: Old Turkish literature, tezkire, Latîfî, culture, folklore.

Giriş

Eski Türk Edebiyatı tarihi için zirve dönem olarak kabul edilen 16. yüzyıl, pek çok önemli şuarâ tezkiresinin de kaleme alındığı bir devirdir. 16. yüzyıldaki “Heşt-bihişt” (Sehî Bey), “Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rum” (Garîbî), “Gülşen-i Şu’arâ” (Ahdî), “Meşâ’irü’ş-şu’arâ” (Âşık Çelebi), “Kınalı-zâde Tezkiresi” (Hasan Çelebi), “Beyânî Tezkiresi” (Beyânî) gibi önemli şuarâ tezkirelerinden biri de Latîfî’nin “Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsıratu’n-nuzemâ” ya da “Latîfî Tezkiresi” adıyla anılan eseridir.

Latîfî, tezkiresini 1546 yılında tamamlayarak Kanunî Sultan Süleyman’a sunmuştur. Eser, önsöz (mukaddime), üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Tezkire içinde yer verilen şairlerin değerlendirilmesinde alfabetik sıra tercih edilmiştir. “Eski Türk Edebiyatı Tarihi” içerisinde tezkirenin içeriği ve diliyle ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

“Müellif, tezkiresinin mukaddime kısmında şiirin özellikleri, şairlerin şiir söyleme sebepleri, şairlerin tezkireye alınırken göz önünde bulundurulmuş ölçütler ve eserin yazılma sebebi üzerinde durmuştur. Eserin bundan sonraki kısmı üç fasıl hâlinde şairlere ayrılmıştır. Birinci fasılda, Osmanlı ülkesinde yetişmiş veya buraya gelip Rûmilikle şöhret kazanmış 13 şeyh şair; ikinci fasılda Osmanlı ülkesinde şiir söyleyen 7 hükümdar şair; üçüncü fasılda ise Osmanlı ülkesi içinde şiirleriyle şöhret kazanan 314 şairin hayatı, eserleri ve şiirleri hakkında bilgi verilip çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sade bir dil ve akıcı bir üslupla yazılan tezkire, şairler hakkında isabetli eleştiri ve değerlendirmeleri ihtiva etmesinin yanında, verdiği doğru bilgiler bakımından da oldukça önemlidir.” (Kartal ve Şentürk, 2007: 227).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Eski Türk edebiyatının zirve dönemi eserlerinden biri olan bu tezkirede, halk kültürüne kaynaklık edecek çeşitli unsurlar bulunmakta; Latîfî’nin bu unsurları kullanımı sayesinde dönemin halk kültürüne bakış açısını yorumlamak da mümkün olmaktadır.

1. Latîfî Tezkiresi’nde Yer Alan Halk Kültürü Unsurları

Latîfî Tezkiresi’nde yer alan halk kültürü ile ilgili unsurları tespit edip incelemeye çalıştığımız bu araştırmamızda, tezkire içindeki söz konusu unsurları aşağıdaki altı başlık dâhilinde değerlendirmeyi uygun gördük:

1. Alkışlar (Dualar)
2. Gelenekler ve Geleneksel Kullanımlar

3. Halk Şiiri ve Halk Edebiyatıyla İlgili Unsurlar

4. Lakaplar

5. Mizahî Unsurlar

6. Rivayetler (Efsane ve Menkıbeler)

Aşağıda bu başlıklar altında ilgili unsurlar izah edilmiş; mizahî unsurlarla ilgili metinler ve rivayetler ise çalışmamızın “Ekler” kısmında verilmiştir.

1.1. Alkışlar (Dualar) ve Kargışlar (Beddualar)

Tezkirede çok sayıda alkış olmasına rağmen, sadece iki tane kargış tespit edilebilmiştir.

Latîfi Tezkiresi’nde yer alan alkışlardan örnek vermeden önce, alkışın ne olduğunu ve belirli özelliklerini vurgulamak gerekmektedir. Alkışlar için “dua” terimini kullanan Şükrü Elçin’in açıklaması şöyledir:

“İptidai cemiyetlerde inanç, sihir, büyü ve fallardan unsurlar olarak beslenen dualar, sağlık ve hastalık hallerinde, mahsulün bereketli olmasında, yağmurun yağmasında, tehlike ve felaketin mal ve mülke gelmemesinde; doğumdan ölüme kadarki bazı merasimlerde iyi ve doğru olduğuna inanılan müspet dileklerin ruhî ve fikrî ifadesini dilde kazanır. (...) Türk milleti, İslam dininin esaslarına uygun bu dualarla birlikte Tanrı’ya karşı dilek ve niyazlarını ana dilinde manzum veya mensur olarak sade bir şekilde ulaştırmaktadır. Umumiyetle anonim olan, bedenî, ruhî, iktisadî, içtimaî ve dinî ihtiyaçların meydana getirdiği bu dualar, atalar sözü gibi ‘hüküm’ bildiren müspet dilek mahsulleridir. Eski Türkçemizde ‘alkış: öğme’ denilirdir.” (Oğuz ve arkadaşları, 2008: 168).

Elçin’in açıklaması, alkışların Türk halk kültürünün önemli bir parçası olduğunu destekler niteliktedir. Hem kültür hem edebiyat tarihimizde sıklıkla karşılaştığımız ya da kullandığımız alkışlar/dualar Latîfi Tezkiresi’nde de sıklıkla kullanılmaktadır. Tezkiresinde yer verdiği şairleri elifba sırasına göre ele alan Latîfi, vefat etmiş şairlerin adını verdikten sonra, “Allah nurunu saçsın ve sırrını kutsasın.” (İsen, 1990: 41), “Allah sırrını kutsayıp ruhunu rahat kılsın.” (İsen, 1990: 45, 50, 53), “Allah sırrını kutsasın.” (İsen, 1990: 47, 58), “Allah nurunu saçıp kutsasın.” (İsen, 1990: 54), “Allah ruhunu rahatlatıp yükseliş makamlarını devam ettirsin.” (İsen, 1990: 56), “Allah onun ruhunu güzel kokutsun ve onu cennet köşelerinde barındırsın.” (İsen, 1990: 59), “Allah yattığı yeri nurlandırıp güzel kılsın.” (İsen, 1990: 61, 62), “Allah onu cennetin en güzel yerinde oturtsun.” (İsen, 1990: 68), “Allah’ın rahmet ve rızası üzerine olsun.” (İsen, 1990: 69), “Allah’ın rahmeti üzerine olsun.” (İsen, 1990: 71, 75, 77), “Allah yattığı yeri kerem ve rahmet suyuyla sulasın.” (İsen, 1990: 73), “Allah rahmet eylesin.”

(İsen, 1990: 84, 85, 86, 89, 100, 110, 111, 113, 115, 121, 124, 128, 134, 136, 138, 140, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 166, 167, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 183, 190, 192, 195, 197, 199, 202, 204, 205, 207, 209, 212, 217, 219, 221, 223, 227, 228, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 239, 241, 244, 246, 248, 249, 253, 257, 259, 262, 264, 266, 267, 270, 271, 272, 274, 277, 278, 279, 290, 294, 296, 298, 300, 302, 305, 313, 322, 325, 336, 337, 338, 343, 347, 353, 356, 357, 359, 360, 361, 364, 365, 366, 367, 369, 371, 377, 380, 383, 385, 387, 391, 392, 394, 395, 396, 399, 400, 402, 406, 407, 409, 410, 412, 415, 416, 417, 418, 420, 428, 429, 430, 432, 433, 437, 438, 440, 441, 452, 453, 456, 457, 458, 460, 464, 466, 467, 471, 473, 477, 481, 484, 487, 491, 492, 494, 495, 498, 499), “Allah’ın mağrifet ve övgüsü ona olsun.” (İsen, 1990: 105), “Allah kabrini aydınlatsın.” (İsen, 1990: 161, 162, 280, 435, 443, 501), “Allah ahretini güzel kılsın.” (İsen, 1990: 220), “Allah kabrini aydınlatsın ve güzel etsin.” (İsen, 1990: 315), “Allah onu cehennemden saklasın ve cennet saraylarında barındırsın.” (İsen, 1990: 329), “Allah ruhunu rahatlatınsın.” (İsen, 1990: 65, 372, 382), “Allah derecesini cennetin ve göğün en yücesine çıkarsın.” (İsen, 1990: 444), “Allah günahlarını bağışlayıp kusurlarını gizlesin.” (İsen, 1990: 496) gibi dualar etmektedir.

Latîfî, yalnızca merhum şairler için değil; tezkireyi kaleme aldığı sırada hayatta olan şairler için de çeşitli dualarda bulunmuştur: “Gölgesi dünyanın sonuna kadar devam etsin.” (İsen, 1990: 80), “Ömrü uzun olsun.” (İsen, 1990: 127), “Allah değerini yüceltsin.” (İsen, 1990: 225), “Allah mutluluğunu arttırsın.” (İsen, 1990: 340), “Allah yükselişini devam ettirsin.” (İsen, 1990: 354), “Allah ona selamet versin.” (İsen, 1990: 377), “Allah delillerini aydınlatsın.” (İsen, 1990: 421), “Allah ömrünü uzun etsin.” (İsen, 1990: 488).

Yukarıda örneklerini verdiğimiz alkışlar yanında tezkirede sadece iki kargış örneği bulunmaktadır; ancak bu örnekleri vermeden önce yine Şükrü Elçin’in açıklamalarına değinmek istiyoruz. Kargışlar için “beddua” terimini kullanan Elçin’in açıklaması şöyledir:

“Beddua ise, duanın aksi ve zıddı olan la’net, inkisar, bela ve gazap ifade eden menfî sözlerdir. Farsça ‘bed’ ve Arapça ‘dua’ (çağırma) kelimelerinin birleşmesinden yapılan bu tabiri, en eski Türk kaynaklarından 19’uncu asra kadarki kültür eserlerimiz ve sözlüklerimiz çok yaygın ‘kargış’ ve ‘ilenç’ kelimeleriyle karşılaşmışlardır. Kargış, insanın kendisine, ailesine, cemiyetine ve din gibi müesseselerine zararı dokunacak şahıslara, düşünce ve fikirlere karşı davranışlarının şiddetli bir tepkisidir.” (Oğuz ve arkadaşları, 2008: 168)

Şükrü Elçin'in yukarıdaki açıklamasına göre kargış olarak ele aldığımız Latîfi Tezkiresi'ndeki iki metin, Temennâyî adlı bir şair için söylenen “Allah müstahakını versin.” ile yine aynı şair ve yanında topladığı ‘zındık ve mülhid’ler için kaleme alınan “Allah’ın lâneti üzerlerine olsun.” kargışlarıdır (İsen, 1990: 462).

1.2. Gelenekler ve Geleneksel Kullanımlar

Latîfi Tezkiresi'nden bazı geleneksel uygulamalar ve halk dilinde geleneksel olarak kullanılan kimi kelimeler hakkında az da olsa bilgi edinmek mümkündür. Gündelik hayatla birebir ilişkili olan geleneksel inanç ve uygulamalar, dönemin eserlerinde de yer almaktadır.

Tezkirede, Ahmed-i Dâî'nin şiirlerinin değerlendirilmesi kısmında, Dâî'nin bir matlâsında geçen “fitne” kelimesi için Latîfi şöyle bir açıklama yapar: “Halk arasında fitne kelimesi köpek türleri arasında yer alan bir çeşit küçük köpek anlamındadır. Adı geçen kelimeyi çağımız şairleri genellikle rakip zikredildiği yerlerde kullanırlar.” (İsen, 1990: 104). Latîfi'nin bu açıklamasıyla hem halk arasında kullanılan bir kelimenin anlamını hem de o kelimenin şairler tarafından şiirlerinde ne manada kullanıldığını görebilmekteyiz. Bunun yanı sıra Latîfi, tezkiresinde kendisinden bahsederken “Ankara abası” gibi kimi kalıplaşmış ifadeler de yer vermektedir (İsen, 1990: 288).

Tezkirede Necatî'ye ayrılan kısımda ise, Kastamonu yöresi ile ilgili bilgiler bulmaktayız. Latîfi, Necatî'nin divanında yer alan şiirlerin çoğunun Kastamonu yöresinde söylendiği için şiirlerde bu ile ait geleneklerle ilgili birtakım ifadelerin de bulunduğunu ve bunların açıklanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu açıklamasından sonra da Necatî'nin şiirlerinden örnekler verir ve beyitlerde geçen kimi kelimeleri Kastamonu yöresine ait geleneklere temas ederek değerlendirir. Örneğin; bir beyitte geçen “asarmak” kelimesinin yetiştirmek anlamına geldiğini belirtir ve bununla ilgili bir örnek sunar (İsen, 1990: 332). Yine, “Temennâ kayası” isminin yer aldığı beyitten hemen sonra, bu kayanın Kastamonu şehrinin ortasında kara taştan yapılmış olan Bîsütun dağına denk ulu bir kale olduğu anlatılmaktadır. Benzer şekilde, “nasib” kelimesinin geçtiği bir beyitten sonra, “Kastamonu yöresinde ölü için helva yapıp kete ve yufkalara sarıp yetim ve yoksullara üleştirirler. O yörede helvanın adına ‘nasib’ derler.” açıklaması yapılmaktadır (İsen, 1990: 333).

1.3. Halk Şiiri ve Halk Edebiyatıyla İlgili Unsurlar

Bu başlıkta, Latîfî'nin tezkiresinde yer verdiği şairlerin şiirleri ve sanatları ile ilgili yaptığı değerlendirmelerdeki bazı ölçütler ele alınacaktır. Bu ölçütlerin, “halk şiiri ve halk edebiyatı ilgili unsurlar” başlığıyla ele alınmasındaki sebep ise, genellikle halk şiiri ve halk edebiyatı dairesinde karşımıza çıkan unsurların dile getirilmesidir.

Latîfî, Ferrûhî adlı şairin şiirlerini değerlendirirken, “Şiirleri çok sade ve makbul örneklerdir. Tarzı halk düşüncesine yakın olduğu için çok tanınmıştır.” (İsen, 1990: 174) şeklinde bir açıklama yapmıştır. Ferrûhî'nin ‘halk düşüncesine yakın’ bir tarzı olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir.

Tezkirede, Dobruca şehrinden şair Helâkî'nin eserleri hakkında bilgi verilirken “Genelde büyük imamların menkıbeleri ve imâmîlerin usulü üzere on iki imam medhiyeleri söylerdi.” (İsen, 1990: 236) ifadesi ile bugün halk edebiyatının önemli nesir anlatılarından olan “efsane”lerin bir alt başlığı olarak değerlendirilen “menkıbe”lerin o dönemde de bir şair tarafından söylendiği belirtilmektedir. Burada, bir karışıklığa neden olmamak için açıklama yapma gereği duymaktayız; aşağıda yer verdiğimiz “rivayetler (efsane ve menkıbeler)” başlığı altında Latîfî'nin tezkire içerisine serpiştirdiği efsanevi (rivayet, efsane, menkıbe) anlatımlara yer verilmiş; bu başlık altında ise şairlerin şiirleri ve sanatlarının değerlendirilmesinde halk edebiyatıyla ilgili unsurlara değinilmiştir. Bu bağlamda da Helâkî adlı şairin menkıbe söylediği bilgisi, halk şiiri ve halk edebiyatı ile ilgili unsurlar kapsamında ele alınmıştır.

Latîfî, Mîrek Tabib adlı şair için “Atasözü ve deyimlerle örülü gazelleri ve muhayyel şiirleri vardır.” (İsen, 1990: 319) ifadesini kullanmıştır. Ayrıca, ‘şairler meydanının mükemmeli ve manzume yazarların iyi vasıflı kişisi, merhum’ Necatî için “Atasözü ve deyimlerle örülü şiir söylemede tek ve bu tarzda yaratıcı, söz üslûbunda mucid ve yeni şeyler bulan biridir. (...) Şiirde nüktedânlığı ile atasözü ve deyimlerle örülü şiir söylemesi yüzünden oybirliği ile ona Osmanlı ülkesinin Firdevsî-i Tûsî'si ve şairler sultanı denmiştir.” (İsen, 1990: 329) şeklinde bir değerlendirme yapmış; her beyitinin ‘atasözü’ gibi tanındığını da ifade etmiştir (İsen, 1990: 331). Yine, Sâfi mahlası ile şiir söyleyen Kasım Paşa için de “Osmanlı şairleri arasında atasözü ve deyimleri kullanmak onunla başlamış, Necatî Bey’de doruğa ulaşmıştır. (İsen, 1990: 395) değerlendirmeleri yapılmıştır. Son olarak, Sâniî Çelebi ve Tâlîî isimli şairlerin de atasözü ve deyimlerle örülü şiirler kaleme aldıkları ile atasözü ve deyimleri şiirlerinde kafiye olarak kullandıkları ifade edilmiştir (İsen, 1990: 402, 458).

1.4. Lakaplar

Latîfî, bazı şairlerin mahlasları yanında halk arasında bilinen lakaplarına da tezkiresinde yer vermiştir. Tezkire içerisinde yer verilen yaklaşık 300 şairden sadece 4 tanesinin mahlası yanında lakaplarının da verildiği tespit edilmiştir. Bu şairlerin isimleri, mahlasları ve lakapları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Şairin ismi ve mahlası	Şairin lakabı
İsmi: Filibeli Mahmud Çelebi Mahlası: Rızâyî	Yeşilzâde (Filibe'de) Baba Çelebi (Halk arasında) (İsen, 1990: 377)
İsmi: Mevlânâ Vahîdî Çelebi Mahlası: Vâlihî	Hacı Hasanoğlu (İsen, 1990: 471) Öküzgöz Mehmed (İsen, 1990: 475) (Vâlihî'nin bir kardeşinin lakabının da "Devedudak Ahmet" olduğu belirtilmiştir.)
İsmi: Zaifî Mehmed Çelebi	Hacızâde (İsen, 1990: 488)

1.5. Mizahî Unsurlar

Gündelik hayatın önemli bir parçası olan mizah ve mizahî unsurlar, Latîfî Tezkiresi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Dil, kültür vb. ortaklığına bağlı olarak gelişen ve anlam kazanan mizah, halk kültürüyle de yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, gündelik hayatın vazgeçilmezi olan mizah, edebî eserlerde de kendini göstermektedir.

Latîfî Tezkiresi içerisinde yer alan mizahî unsurlar, Latîfî'nin "latîfe" başlığıyla aktardığı ve kimi zaman fıkra özelliği gösteren metinlerdir. Bu metinlerin büyük çoğunluğu mizahın 'eleştiri ve hoşgörü işlevi' ile açıklanabilir niteliktedir:

"Mizah, ortak kültürün paylaşılan davranışlarının ya da evrensel düşüncelerin dönüştürülmesini ve mükemmelleştirilmesini de ifade eder. Olaylara farklı görme biçimiyle bakmayı gerektiren mizah, düzeltilebilecek kusurlara gönderme yaparak insanların eleştiriye tahammüllerini artırır. Rutin ortam içinde söylendiği takdirde hoşnutsuzluk, karşı çıkma hatta cezalandırmayla sonuçlanacak bir eleştiri ya da yargılayıcı davranış, mizahın hoşgörü kalkması altında çok daha ılımlı tepkilere dönüşür." (Öğüt Eker, 2009: 44)

Gülin Öğüt Eker'in yukarıdaki açıklamasından da anlaşılacağı gibi, Latîfî Tezkiresi'nde karşımıza çıkan mizahî unsurlar, genellikle bir şairin şiirleri üzerinden verilmekte ve bu sayede şairler arasında birbirlerine karşı yapılan eleştiri yumuşatılmaktadır. Tezkirede yer alan 15 "latîfe" örneği "Ekler" kısmında yer almaktadır.

1.6. Rivayetler (Efsane ve Menkıbeler)

Bu kısımda tezkirede “rivayet” olarak zikredilen efsane metinlerine yer verilmiştir. Aşağıda yer vereceğimiz 11 metnin neden efsane olarak kabul edildiğini açıklama noktasında, efsanenin tanımı ve genel özelliklerini vurgulamak gerekmektedir.

Max Lüthi efsaneyi şöyle tanımlar:

“Efsane kavramı, duygusal bir anlatımla, anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve bu gerçekten haberdar olmayı isteyen, nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen ve karakteristik bir şekle sahip anlatım türünün adıdır.” (Oğuz ve arkadaşları, 2008: 132)

Lüthi'nin tanımında vurgulamış olduğu içerik-muhteva ve işlev özelliklerine göre efsane olarak kabul ettiğimiz tezkire içerisindeki metinler, yapısal olarak genellikle uzun olmayan metinlerdir. “Ekler” kısmında örnek olarak vereceğimiz metinlerden de anlaşılacağı üzere, efsane metinlerinden büyük çoğunluğu etiyolojiktir; yani açıklayıcı işlevi görür; “nasıl”, “neden” ve “niçin” sorularına cevap verici niteliktedir. Latîfi Tezkiresi'nde yer alan metinler, genellikle vezinli sözlerin kaynağını, şiirlerin neden yazıldığını açıklayan efsaneler olmakla birlikte, ders verici nitelikte olanları da bulunmaktadır.

Rivayet olarak verilen metinlerden bir kısmı ise, tarihi bir kişilik hakkında olması bakımından menkıbe olarak kabul edilmektedir. Ancak, menkıbeler de efsane türünün bir alt başlığı olması dolayısıyla aynı başlıkta incelenmiştir. Söz konusu tezkirede birkaç tane menkıbe metni yer almakta; bu metinler de çeşitli tarihî ve dinî kişiliklerin kerametleri hakkındadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Genellikle Eski Türk Edebiyatı tarihi ile ilgili eserlerde yer bulan ve kaynak olarak gösterilen şu'arâ tezkirelerinin, metinler dikkatle incelendiğinde halk kültürü için de önemli birer kaynak olacağı şüphesizdir. Bu yaklaşımla Latîfi Tezkiresi'ni ele alıp değerlendirdiğimizde tezkire içerisinde yer alan kimi unsurlar sebebiyle halk edebiyatı ve kültürü için son derece önemli ipuçları barındırdığını görmekteyiz. Yukarıda 6 başlıkta incelemeye çalıştığımız tezkiredeki halk kültürüyle ilgili unsurlar azımsanmayacak nicelikte karşımıza çıkmaktadır.

İnanç dünyamızdan kopup gelen alkış ve kargışlar, geleneksel uygulamalar, halk edebiyatımız için önemli ölçütler, lakaplar, pek çok işlevi bulunan ve günlük hayatımızın

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

ayrılmaz parçası olan mizahî unsurlar, “neden”, “nasıl”, “niçin” sorularına cevap veren, açıklayıcı, kimi zaman tavsiye edip kimi zaman yasaklayan, ders veren efsane metinleri ile Latîfi Tezkiresi de halk kültürü için önemli bir kaynaktır.

Halk kültürü için kaynak olan Latîfi Tezkiresi’nin daha ayrıntılı olarak incelendiği çalışmalara ihtiyaç duyulmakla beraber, edebiyat tarihimizdeki diğer tezkirelerin de halk bilimi açısından ele alınması ve ilgili unsurların tespit edilmesi gerekmektedir.

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

KAYNAKÇA

İsen, M. (1990). Latifî tezkiresi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Oğuz, M. Ö., Ekici, M., Aça, M. vd. (2008). Türk halk edebiyatı el kitabı. Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Öğüt Eker, G. (2009). İnsan kültür mizah. Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2007). Eski türk edebiyatı tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

EKLER

1. Mizahî Unsurlarla İlgili Metinler

1.1. Latîfe: İrfân sultanlarından biri, o şiir ve nesir ülkesi valisine yani merhum Ahmed Paşa'ya mahlas olarak siz de Ahmed'i kullanıyorsunuz ve şiirlerinizde adınızı tahallüs ediyorsunuz. Bu durumda Gelibolulu Ahmed'le iştirak ve karışıklık meydana gelmez, bu benzerlik ve karışıklıktan halk yanılgıya düşmez mi, muhtemeldir ki sizin güzel sözlerinizi ve değerli nefeslerinizi ona isnâd ederler, demiş. Bunun üzerine Ahmed Paşa, benim güzel sözlerimi ona isnâd etmeleri gam değil, yeter ki, onun boş sözlerini bana isnâd etmesinler, diye cevap vermiş (İsen, 1990, s. 94).

1.2. Latîfe: Merhum Kemâl Paşazâde Efendi fetva makamında iken şaka yoluyla bu kıtayı söylemişti. Bu latife o hazretin yüce mizaçlarına hoş gelmiş ve kıtayı beğenmişlerdi.

Kıta: İmâm-ı dîn ü millet a'ni müftî

Ki yoktur ana benzer ehl-i âdem

Şu denli ihtisar eyler cevâbı

Olur olmaz yazar vallahü a'lem

“Din ve milletin önderi olan müftümüze değerli insanlar arasında benzeyen yoktur.

Cevabı öylesine kısa tutar ki olur olmaz yerde en iyisini Allah bilir yazar.” (İsen, 1990, s. 117-118).

1.3. Latîfe: Rahmetli Basîrî, güzel konuşan, tatlı dilli, güler yüzlü, şakacı, arkadaş canlısı ve neşeli yaradılışlı biriydi. Cönk ve mecmualarda derlenmiş renkli latifeleri ve latifeyle ilgili geniş bilgisi vardı. Hilekârlığı dışında kötü bir huyu da yoktu. Rivayet edilir ki adı geçen, bir gün rahmetli Revânî'ye gitmiş ve karşılık umarak bir kaside sunmuş. Revânî Bey de elinin açıklığını göstermek ve cömertliğinin çokluğunu belirtmek amacıyla birkaç akçe yollamış. Meğer gönderilen akçe miktarı onmuş ve onun da beşi bakır, beşi kurşunmuş. Basîrî bu duruma çok gücenmiş ve bu birkaç beyitle onu kınayıp pintilikle suçlamış.

Kıta: Revânîyle meğer pinti Hamîdîn

Bir aradan yaratılmış revanı

Birinin vâsf-ı nânı lâyezukun

Birinin na't-ı abı len terânî

“Revânî ile meğer Pinti Hamid’in ruhları bir arada yaratılmış.

Birinin ekmeğinin özelliği yenmemesi, diğerinin suyunun vasfı görülmemesidir.” (İsen, 1990, s. 129-130).

1.4. Rivayet edilir ki adı geçenin (Çâkerî) daha gençliğinde nezle rahatsızlığı yüzünden sakalı erken ağarmıştı. O da bu duruma üzüldü sakalını boyardı. Sultan Bayezid bir gün buru için karaya boyayıp rengini değiştiriyor ve ak sakalın yüzüne kara çalıp suçlular gibi teşhir ediyorsun diye sorunca, devletli padişahım ben kulunuz şüphesiz yaşımı biliyorum, sakal yalan söylüyor. Bu yüzden ben de yüzüme kara çalıp onu teşhir ettim ve küçük düşürüp intikam aldım diye cevap vermiş. Bu şaka padişahın mizacına hoş gelmiş ve o söz yaratıcısına ve yaratıcı yeteneğine binlerce övgü ile bol ihsan ve görevde ilerlemeyi layık görmüş (İsen, 1990, s. 150).

1.5. Latîfe: Adı geçen (Dürrî) son derece nüktedan, güler yüzlü ve şakacı biriydi. Cüllabî mahlasını kullanan bir şerbetçiden ciğer yakan temmuz günlerinde bu beyit ile yardım istemiştir.

Beyt: Bize Cüllâbî gel ihsân-ı tâm et

Karından isteriz in'am-ı âm et.

“Ey Cüllâbî gel bize büyük bir ihsanda bulun; senin karından istiyoruz, bize doya doya ikram et.”(İsen, 1990, s. 157).

1.6. Latîfe: Adı geçenin (Hayatî) Postî adlı bir şairle arkadaşlığı vardı ve onunla sık sık şakalaşır. Bu latifeyi bir kağıda yazıp cevaplandırması dileğiyle Postî'ye gönderdi.

İt postu, domuz postu tabaklama ile temiz olur mu olmaz mı cevap verip sevaba girin. Postî de Hayatî'ye cevabında şunu yazar:

“Hayatı da murdar ölüsü de.” (İsen, 1990, s. 231).

1.7. Latîfe: Safayî, Likâyî’ye haber gönderip “Bizim divanımızın dostlar arasında şöhreti ve şiirden anlayanlar yanında kabul edilebilir yeri ve rağbeti var mı?” diye sormuş. Bunun üzerine merhum Likâyî bu kıtayı cevap olarak göndermiş.

Kıta: Sizin divanınız destân olupdur

Şehirli köylü okur şöhreti var

Gözü âhuların vasfıyla şimdi

Geyik destanı denli rağbeti var

“Sizin divanınız destan olmuş, şehirli köylü herkes okuyor, o denli şöhreti var.

Ceylan gözlülerin övgüsüyle şimdi onun, geyik destanı kadar rağbeti var.”

Safâyî’nin Cevabı: Senin gibi deyeydim şi’ri ben de

Meze olup ele şöhret bulurdu

Eğer evsâfını dîvâna yazsam

Geyik destanı ol vaktin olurdu

“Eğer şiiri ben de senin gibi söyleseydim, şiirim elde meze olur ve herkesçe tanınırđı.

Eğer senin özelliklerini divana yazsaydım o zaman geyik destanı olurdu.” (İsen, 1990, s. 294-295).

1.8. Latîfe: Acem’den Ali Kuşçu ile Osmanlı ülkesine gelip otuz akça ile müderris tayin edilmiş olan Fahr-ı Acem’e, vakıf kurucusunun şartı elli olduğu halde, on akçe adı geçeni terfi ettirip, on akçe de müderrislik makamını indirerek, Dârü’l-hadîs medresesi müderrisliğini kırkla ona vermek istediler. Yâ harfi ebced hesabında ondur. Hadis kelimesinden yâ harfini

kaldırıp kelimeyi, hades (tuvalet) yaptılar. Bu sırada Molla Lutfî latife yapıp bu rübaiyi söylemiş

Rübai: Ey dehr acep hâdisedir kim hades ettin

Bünyâdını ilmin heme yıktın abes ettin

Bir dehrîye yer olmak için dâr-ı hadisin

Naks eyleyüben onunu dâr-ı hades ettin

“Ey dünya acayip hadisedir ki yeni bir iş meydana getirdin, bilimin temellerini bütünüyle yıkıp onu abes ettin. Bir dinsize yer bulmak için Dârü’l-hadîs’in onunu eksiltip orayı tuvalet yaptın.” (İsen, 1990, s. 297).

1.9. Latife: Yaşlı bilginlerden ve Sahn müderrislerinden, Sultan Bayezid dönemi defterdârı Leys Çelebi’nin eşiği, memurlara sığınılacak, başvurulacak yerdi. O günlerde bilginlerle imtihana hazır olup tartışmak istediğini belirtince Lutfî, Leys Çelebi’yi hariç tutarak şöyle dedi: Senin adın nâkıs fiillerden, fiilin de öyle. Sen bu tartışmaya dahil değilsin, var git âmillerin ile hesabını gör. Sonra da hemen orada şu beyiti okumuş:

Görenler işidenler hep beğendi

Efendim ilmi ile âmil olmuş

“Görenler, işidenler hep beğendi; efendim ilmimi memurluğa vasıta eylemiş.” (İsen, 1990, s. 297-298).

1.10. Latife: Adı geçen Mesîhî ile Zâtî arasında şiirle ilgili bazı mânâlar tevarüt yoluyla kullanılmış. Bunun üzerine Zâtî, Mesîhî’yi hırsızlıkla suçlayan şu kıtayı yazıp göndermiştir.

Kıta: Ey Mesîhî her biri ırz uğrusu ayyârdır

Şehr-i şî’rin şâhısın bir türlü dahi oldu iş

Mülk-i nazm-ı Zâtî’nin uğurlanıp mânâları

Giriben divânına tebdîl-i sûret eylemiş

“Ey Mesîhi, sen şîir ülkesinin sultanısın ama şimdi iş başka şekle döndü; ama bu şehir ülkesinin her biri ırz hırsızlı hilekârdırlar. Zâtî'nin şîir ülkesini yağmalayıp mânâları çalmışsın. Bunlar şekil değiştirip divanına girmiş.”

Mesîhî'nin cevabı: Sanma ki mâni-yi nâdâna beni el uzadam

Değilim tıfl ki hâyîde edinem efkâr

Tendeki rûh bana âriyet olduğu için

Günde bin kez ederim kendi hayatımdan ar

“Beni cahillerin manasına el uzadır sanma; en çocuk değilim ki ağızda çiğnenmiş düşünceleri alayım.

Vücudumdaki ruh bana ödünç verildiği için günde bin kez kendi hayatımdan ar ederim.” (İsen, 1990, s. 312).

1.11. Latîfe: Şîir sanatlarından bazı manalar Zâtî ve Revânî arasında tevarüd şeklinde ifade edildiği bu durum kavga ve düşmanlığa sebep olduğu için şairlerden çok nüktedan birisi, ikisinin de hırsızlık yaptığını ifade eden şu kıtayı yazmıştır:

Kıta: Ma'nilerimi göz göre bağlar yürür diye

Zâtî ile Revânî yine kan bıçaktır

Zâtîye niçin öyle edersin dedim dedi

Uğrudan ise yine harâmîye hak durur

“Manalarımı göz göre göre alıp yürütür diye Zâtî ile Revânî kanlı bıçaklıdılar.

Zâtî'ye niçin öyle yaptığını sordum, hırsızdansa yol kesen eşkıya daha iyidir dedi.” (İsen, 1990, s. 375).

1.12. Latîfe: Gönül ehli kişilerin toplanma yeri olan Edirne, kış mevsiminde yağmur ve karın çokluğundan dolayı çamur ve su deryasıdır. Şairlerden biri, buranın yağmur ve çamurundan incinip şu beyit ile Edirne’yi kötölemiş.

Beyt: İlähî lutf edip kurtar bizi bu şehri-bâtıldan

Kişi anı ne seyr etsin geçilmez âb ile gülden

“Allahım bizi bu batıl şehirden kurtar, kişi burada nasıl gezip dolaşsın, çamurdan geçilmiyor.”

Edirne şairleri bu beyiti duyunca güvenmişler ve her biri birer beyit ile cevap vermişler. Ama en çok Sâgârî’nin cevabı beğenilmiş.

Bey: Şu kim şeytân gibi eyler şikâyet âb ile gilden

Yüzüne yellen anın aslı oddur hazz eder yelden

“Şu şeytan gibi çamurdan şikayet edenin yüzünü yellendirin, çünkü onun aslı ateştir (şeytan) yelden hoşlanır.” (İsen, 1990, s. 397-398).

1.13. Latîfe: Rivayet edilir ki Mesîhî ile Şem’î Galata’da seyr için kiliseye gitmişler ve buradaki dilberler ve güzel yüzlüleri seyretmeye başlamışlar. Tesadüfen nüktedan, nazik bir şair bunları kilisede Hıristiyanlar arasında görüp ikisinin bir araya gelişini latife tarzında şiirleştirmiş:

Kıta: Galatada Mesîhî deyre varmış

Meger Şemî anıla bile gitmiş

İşitenler galat edip dediler

Mesîhî kiliseye mum iletmiş

“Mesîhî, Galata’da kiliseye gitmiş, meğer Şem’î de onunla beraber gitmiş.

İşitenler yanılıp Mesîhî kiliseye mum götürmüş dediler.” (İsen, 1990, s. 436).

1.14. Latîfe: Usûli'nin yoksullukla tuhaf bir uzlet ve inzivası kanatla garip bir zenginliği ve tok gözlülüğü vardı. Dayanılmayacak kadar yoksul düşülen anda bile hamiyet sahibi kişilerle alçalmaktansa kanaat ve mücadele köşelerinde nefse sabır tavsiye etmek ve canı baskı altına almak daha iyidir der ve hiç kimseye ihtiyacını bildirip baş eğmezdi. İlahî dergâhını bırakıp vezir ve bey kapıların giden dilenciler gibi elini paraya uzatmazdı. O kibir ve gurur ile aklı başından gitmiş, alçak dünya için büyüklere tapanları görüp şu kıt'ayı okurdu.

Kıta: “Birkaç gün içinde kokuşan suyu (meniye) buluğa ermiş insanoğluna depo ettiler. Orada bu su filiz verdi ve buna sultan, bey ya da servet sahibi kişi adı verildi. Bunlara izzet ve arla selam veren alçaklar yanında köpek daha şerefli dir.” (İsen, 1990, s. 470).

1.15. Latîfe: Kendi yörelerinin ileri gelenlerinden biri öldüğü zaman bunlardan birine “Falanca kişi yöremizin büyüklerinden, epeyce hatırı sayılır kıymetli biriydi. Birkaç beyit mersiye söylemeniz çok yerinde ve münasip bir davranış olur, niçin bu işi yapmadınız.” dedi. Bunun üzerine “Bahsettiğin kişi öleli bir hafta oldu, mersiyeyi kime söyleyelim, o hayattan elini yıkadı, mersiye ile biz kimi öğelim.” diye cevap verdi. Zamanımızda böyle kişiler ve tuhaf tipler çok bulunur. Her biri şiir alanının temelini ve şairlerin evini bozup o konuda tek olduklarını ileri sürerler. Bir ara bu fakir hakkında da epeyce herze demişler, mânâsından geçtim vezni ve kafiyesi yok birkaç beyitlik hiciv söylemişlerdi. Gördüm ki bunlar bu alanda bahse değmeyecek kişiler. Aldırmayıp gönderdikleri saçmalıklara ilave olarak merhum Ahmet Paşa'nın şu kıtasını nasihat kabilinden yazdım:

Kıta: Hâtır-ı şâir âbgîne gibi

Sınmadan pür-safâ güher görünür

Sımcak ki sakın velî andan

Baştan ayağa neşter görünür

“Şairlerin gönlü billur gibidir, kırmadan önce o ayna gibidir.

Kırdığın zaman ondan sakın, çünkü baştan ayağa neşter görünür.” (İsen, 1990, s. 476-477).

2. Rivayetler (Efsane ve Menkıbeler)

2.1. Bir rivayete göre ise vezinli sözler yedinci felekteki bir melekten ortaya çıkmıştır. Bu melek, yüce arşın rabbini yani Hz. Allah'ı manzum ve vezinli tesbih ve takdis ederdi diye söylenmiştir (İsen, 1990, s. 7).

2.2. Rivayet edilir ki öğrenim gördüğü sırada Bursa'da Hızır Bali adlı bir güzele öğretmen olur. Böylece öğretme yolu ile öğrencisine ilgi duyar, aşık olur. Tesadüfen birkaç koğucu ve nifak sahibi bazı gammazlar aralarına girip onları ayırırlar. Rûşenî bakar ki gönlünün sevdiğine bağlılığı güçlü, sevgi derdi kalbindeki aşıkta gizli, sabr edip direnmeye ise asla mecali yok. İlişkiyi devam ettirip sohbet etmeye ise hemen hiç ihtimal yok. Bunun üzerine halktan uzaklaşarak hücrelerine kapanır ve kendi ismiyle o periyi davet eder. Böylece Hızır adını zikre birkaç gün devam eder. Üçüncü gün Hızır Aleyhisselam gayb âleminden zahir âlemine gelir. Bengisu misali, Hızır'dan muradın nedir, gönlünden geçenler nelerdir, diye birkaç kelime söyler. Tekrar zahiri âlemden gayb âlemine girer. Beri yanda ise ismin tesirinden sevdiği, garip bir hal ile helak olacak duruma gelir. Olup bitenler çaresizlik içinde yakınlarına duyurulduktan bunlar, o gönüller alan, gönüller bağlayan güzeli, başına bir iş gelir korkusuyla Rûşenî hazretlerinin huzuruna getirirler. Bundan böyle Hızır Bali huzurunuzdan gitmesin ve şerefli hizmetinizi terk etmesin derler. Aydınlık gönüllü şeyh ise ben Hızır'ı buldum, duasından yararlandım, feyizlendim deyip hemen o anda sevdiğini ve şehrini terk eder (İsen, 1990, s. 54-55).

2.3. Rivayet edilir ki bir gün Sultan Mehmet Han hazretleri has gılmanlarından, uzun boylu serviye andıran birini nasihat ve öğüt için bağlatıp huzuruna getirmiş, hışım ve kin tohumunu kahr ve gazap tarlasına ekmiş. O bağ ile bağlanmış olan kulu bu halde görünce adı geçenden hemen o anda şu şiir varid olmuş, orada dudaklarından şu şiir dökülmüş.

Şiir: Cihân yansın ki ol şem'-i şeker-hand

Yatar giryân ayağında demir bend

Lebi Şîrâzî helvâdır satarsa

Değer Mısr u Buhârâ vü Semerkand

“Cihan yansın, o tatlı gülüslü mumu andıran sevgili ayağında demir bağlarla yatıp ağlar. Onun dudağı, Şîrâz helvası gibidir; eğer satarsa Mısır, Buhara ve Semerkand’a değer.” (İsen, 1990, s. 107).

2.4. Rivayet edilir ki Andelîbî, devrinin ileri gelenlerinden birine bir iş için başvuruda bulunmuş ve bu küçük şey için günlerce kendisine gidip gelmiş. Meğer o başvurdukları rüşvetçi kişinin kötü yaşayışında hediye ve bağıssız, boş yere kimsenin işini görmek, önemli ya da önemsiz bir iş bitirmek, yanında asla caiz değilmiş. Bu rüşvet kapısına günlerce gelip gitmişler ve bu arada onun pislik ve günahlarının farkına varmışlar. Görmüşler ki kapıdaki görevli ve alıp yemek için tayin edilen yakınları, hediye ile gelene buyur, hediyesi olmayana ise efendi uyuyor demektedirler. Galiba bu meşhur beyit, onun hakkında söylenmiştir.

Beyt: Eline zer alıp varsan efendi gel buyur derler

Eğer dest-i tehî varsan efendiyi uyur derler

“Eline altın alıp gitsen, efendi buyur geç derler; eğer boş elle varsan efendi uyuyor derler.” (İsen, 1990, s. 114).

2.5. Adı geçen (Hâtifi) son derece yakışıklı, uzun boylu, güzel giyinen, zengin ve kadınlarla sohbet çok düşkün biriydi. Tesadüfen çağının acuzedelerinden, büyücü bir kocakarı ve cilveli bir hilekâr buna aşık olmuş. Hâtifi’yi avlamak ve onu hile kemerine bağlamak için “Bütün bağım bahçem bohça ve param senin olsun. Gel beni al, ölünce senin nikahında öleyim. Bugün yarın ölürüm, bari önünde öleyim. Cariyelerimi yararlanman için sana vereyim. Eğer istersen sana ulu hanların birinden güzel bir kız alıverip seni evereyim.” demiş. Bu hile ile o maymun iştahlıyı avlayıp büyü tanesi ile sihir tuzağına düşürmüştü. Daha sonra büyücü pek çok kös kebabından ve seher vaktinin büyüülü horozunun parlak ateşinden çekip bunak bir ihtiyarken yaşlı vücudunu gelin endamına çekip düzen verip kesat güzellik kumaşına değer vermek için renksiz yüzünü kırmızı ve üstübec edip sahte güzelleşmeye çalışır. Kaşlarını rastıklayıp gözlerini sürmeleyip el ve ayaklarına kına vurup biçimsiz vücudunu altın ve süse boğar. Gittikçe zavallı Hâtifi’ye sihir etki eder ve büyüülü gözlerle büyücüye bakar. O kocakarı buna Ferhat gibi öylesine şirin ve nazenin görünür ki büyüünün etkisinden elinde olmaksızın onu dizine alıp büyük bir şevk ve sevgi ile öpüp kucağına aldıkça, aşırı sevgi gösterisinde bulduğuşa yaşlı kadın büyüünün etkisi olduğunu bilir. Adı geçenin ilgi ve rağbetinden kaçınır.

Mal ve mülkünden zavallıya hiçbir şey vermez, bağdan gözüne koruk sızdırmaz. Aksine olanca mal ve mülkünü elinden alır. Kendini sevdasına tutkun eder (İsen, 1990, s. 223-224).

2.6. Rivayet ederler ki Cem'in konuşabilen bir beyaz papağanı varmış. Bu papağan güzel konuşur, ağzından şeker saçarmış. Adı geçen (Haydar Çelebi), Cem'in geride kalan eşyasını getirirken o beyaz papağanı siyaha boyayıp kargaya benzetmiş. Üzerine yas kıyafeti giydirip taziye töresini öğrettikten sonra da kuşu padişaha vermiş. Papağan net bir ifade ve fasih bir dille zaman zaman "El-hükümü lillâh-hüküm Allah'ındır, kulun elinde ne var, padişahımızın ömrü ebedi olsun." sözünü tekrarlamış. Bu eğitim ve öğretilenler padişahın hoşuna gitmiş ve Haydar Çelebi'ye Germiyan kalesinde bir ulu zeamet verilmiş (İsen, 1990, s. 231-232).

2.7. Rivayet edilir ki kör olmadan önce bir güzele tutkuyla bağlanmış. Gözleri görmez olup içindeki alev ateşlenince eski dostlarına sevdiğinin elini öptürmeleri ve dileğine ulaşamamış gönlünün böylece bir miktar teselli edilmesi için yalvarıp yakarmış. Şair bu arzudayken mürüvvetsiz biri, kendi gibi zevksiz kaba saba birini getirip işte sevdiğin geldi, talihin yar olup devletin el verdi, öp elini deyip bir başka kişinin elini öptürmüş. Sonra da yaptığı bu kötü işi, kahkahalarla her yere duyurmuş. Bu sırada Hayreti'nin üzerine tuhaf bir hal, ağlama ve yufka yüreklilik gelmiş. Yüce Tanrı'nın dergâhına el kaldırıp dua etmiş ve yürekte ölümü istemiş. Allah'ın hikmeti o hafta dünya evinden ahret diyarına gitmiş (İsen, 1990, s. 233).

2.8. Yaşlılardan duyulan şu hikâyeye göre Kemâl Ümmî, Nesîmî ile Sultan Şücâ tekkesine varıp Baba Sultan'ın boş yere bir koçunu kesmişler. Bunların yaptıklarına Baba Sultan kırılmış ve yüzünde öfke belirip işaret etmek için armağan olarak Nesîmî'nin önüne bir ustura, Kemâl Ümmî'nin önüne ise ilmekli bir ip koymuş. Böylece fanilik evinden nasıl göç edeceklerini ima ile anlatmış. Sonunda Nesîmî'nin derisi yüzülmüş, adı geçen de asılmıştır (İsen, 1990, s. 270).

2.9. Adı geçeninin (Nihânî) kadılık görevinden ayrılmasına acayip bir olay ve tuhaf bir meselenin sebep olduğunu rivayet ederler. İlk kadı olup kadılık makamına geçtiği sıralarda bir gece bir rüya görmüş. Arasat meydanında ilahi divan kurulmuş ve insaf sahibi adil Allah sırat ve mizanı adalet için kurmuş. İyi ve kötü kişilerden küçük büyük, "O gün insanlardan bir bölük cennette bir bölük cehennemdedir (Şurâ-7)" sözüne tanık olmuş. Asi kadıların, azgın yönetici

ve hâkimlerin her birini bir çeşit azapta ve bir türlü şiddetli cezada görmüş. Ayrıca Arasat meydanında sayısız taştan yapılmış hızlı dönen, yüzbinlerce değirmen görmüş. Bu çok sayıdaki değirmen, yetimlerin gözyaşları ve mazlumların kanlarıyla durmadan dönmede ve azgın kadıların başlarını buğday tanesi gibi öğütmekteymiş. Kendinin de amel defterini isyan harfleriyle dolmuş, verdiği hüccetleri kendi imzasıyla suçlarına kanıt olmuş görmüşler. Yönetimindeki yörelerin köylüleri onun padişah divanında bulmuş gibi başına üşüşmüşlerdir. Rüyasında bu korku ve endişeyle durmayıp kaçmış, onlar da arkasına düşmüşler. Bu muazzam dehşetle uykudan uyanınca, bu amel sonucu ortaya çıkan suç ve günahları açıkça anlayınca tevbe ve istiğfar etmiş. Hemen o anda kadılık görevinden ayrılıp ve bu işi bırakıp kanaat köşesinde Allah'a tefviz ve tevekkül etmiş (İsen, 1990, s. 347-348).

2.10. Adı geçen (Şehdî), saf kalpli, sözüne sadık biriydi. Rivayet edilmiştir ki rüyalarından ölümün yaklaştığını anlamış, kendi eliyle helva ve aşını pişirmiş ve merhum Sultan Selim devrinin sonlarında ahrete gitmiştir (İsen, 1990, s. 434).

2.11. (Zamîrî) Gizli kanunlarda son derece usta ve cin gibi halk arasından kaybolmaya muktediri. En sonunda define çıkarma arzusunda iken cinler tarafından yok edildi (İsen, 1990, s. 491).

Bir Osmanlı İçeceği: Yemen Kahvesi

Fulya FEYİZ*
Raziye ŞANAL**

Özet

Kahvenin Etiyopya'da (Habeşistan) keşfedilmesinden sonra Yemen'de ehl-i tarikat mensuplarının gece zikirlerinde bu içeceği tüketmeleri, kahvenin Arap yarımadasında tanınma serüvenini başlatmıştır. XVI. yüzyılda ise muhtelif yollarla Osmanlı topraklarına ulaşan kahve zaman zaman tepkilerle karşılaşsa da özellikle dönem padişahlarının ve saray erkânının bu içeceği tüketmesi kahvenin kabul görmesine olanak tanımıştır. Kahvenin sevilmesi ticari anlamda da değerini arttırmıştır. Her yıl belirli periyodlarla Yemen'den Mısır'a gelen kahvenin başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı şehirlerine aktarılması sağlanmıştır. Böylece Osmanlı toplumu da Yemen kahvesini tüketmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyıldan itibaren var olan kahvenin sık kullanımı, ticari anlamda da talebinin artmasına sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Kahveye karşı bu denli talebin olması kurumsallaşmasına vesile olmuş ve kahvehanelerin açılmasına olanak tanımıştır. Nitekim günümüzde hala Yemen kahvesi kadim bir kültür olarak varlığını devam ettirmektedir. Çalışma; Habeşistan topraklarında görülen Yemen kahvesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda benimsenmesini ve akabinde yaşanan hadiselerin tarihsel arka planını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kahve, Habeşistan, Yemen, Osmanlı toplumu, Osmanlı İmparatorluğu.

An Ottoman Drink: Yemen Coffee

Abstract

After the discovery of coffee in Ethiopia (Abyssinia), members of the ehl-i sect in Yemen consumed this drink at night dhikr, which started the adventure of recognition of coffee in the Arabian Peninsula. Although coffee reached Ottoman territory by various means in the XVI. century, it faced reactions from time to time, especially the consumption of this drink by the Sultans and Palace high state officials of the period allowed coffee to be accepted. The being like of coffee has also increased its value in a commercial sense. Coffee that comes to Egypt from Yemen at certain periods each year has been transferred to all Ottoman cities, especially Istanbul. Thus, Ottoman society began to consume Yemeni coffee.

* Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskişehir/Türkiye, ORCID: 0000-0003-3794-1843.

** Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskişehir/Türkiye, ORCID: 0000-0001-7172-2631.

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

XVI in the Ottoman Empire. it has been found that frequent use of coffee, which has existed since the century, has also led to an increase in demand in a commercial sense. The fact that there is such a demand for coffee has been instrumental in its institutionalization and allowed the opening of coffeehouses. As a matter of fact, Yemen coffee still maintains its existence as an ancient culture today. The study examines the adoption of Yemeni coffee in the Ottoman Empire and the historical background of the events that followed.

Keywords: Coffee, Abyssinia, Yemen, Ottoman society, Ottoman Empire.

Giriş ve Yöntem

Tarihsel perspektif ile incelendiğinde kahvenin her ne kadar Etiyopya’da keşfedildiği bilinmekteyse de Yemen’e getirilip yetiştirilmesi ve kullanılması, kahvenin Yemen ile birlikte anılmasına vesile olmuştur. Bu sayede kahve Arap yarımadasına yayılmış ve söz konusu coğrafyada sık kullanılan bir içecek haline gelmiştir.

Kahvenin İslam toplumlarında kolay benimsenmesi ise tarikatların gece zikirlerinde zinde kalmaları için tüketmeleri sayesinde gerçekleşmiştir. Yapılan zikirlerin dışında tarikat ehli kişilerin gündelik hayatlarında da kahveyi tüketmeleri neticesinde bu durumun toplum tarafından kahvenin kabul görmesine vesile olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu’nda kahvenin bilinmesi, içilmesi ve satılmasının ilk adımları XVI. yüzyılda atılmıştır. Başlangıçta kahve aleyhinde dönemin şeyhülislamı fetva vermiş olsa da zamanla devlet erkânı, ulema ve Osmanlı toplumu kahveyi tüketerek bu içeceği imparatorluğun ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Kahvenin sıkça kullanımı kurumsallaşmasını sağlamış ve beraberinde de insanların bir araya gelerek sohbet ettikleri kahvehaneleri ortaya çıkarmıştır. Kahvehaneler, insanlar için sosyalleşmenin bir merkezidir. Farklı etnik unsurlara ya da görüşlere sahip insanların bir arada bulunarak hoşça vakit geçirebileceği, çeşitli oyunlarla eğlenebileceği ve devlet ile ilgili haberleri takip edebileceği fonksiyonlara sahip önemli bir mekân işlevini üstlenmiştir.

Kahvenin bugüne kadar öncelikli tüketilen içecekler arasında yer alması, kahvehane kültürünün hala süreklilik göstermesi, kahvenin Türk adetlerinde ve deyimlerinde kabul görmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nu sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan etkilemiş olması sebebiyle bu konunun tarihsel seyrinin ele alınmasını elzem kılmıştır.

Çalışmanın ana kaynaklarını Başkanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan ilgili evraklar oluşturacaktır. Kahve ile ilgili yazılan muhtelif araştırma-inceleme eserleri ve konuyla ilgili yapılmış tezlerden de yararlanılacaktır. Başlangıçta kahvenin keşfi ile ilgili çeşitli rivayetlere yer verilecek; akabinde Yemen’den İstanbul’a kadar adını duyuran kahvenin tüketimi, ticareti ve bu içecek hakkında oluşturulan bazı yasaklamaların üzerinde durulacaktır. Ayrıca günümüzde kahvenin kültür hazinesi içerisindeki yeri ve öneminden de örneklerle bahsedilerek araştırma konusu nihayetine erdirilecektir.

1. Kahve Kelimesinin Etimolojisi, Keşfi ve Tüketimi

Kahve kelimesinin Arapça’da ne zamandan itibaren kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak bu kelimenin ilk anlamının “şarap” olduğu ve iştah kestiği için bu manayı aldığı bilinmektedir. Ayrıca bu içeceğe *ehl-i keyf* kimseler tarafından kahve isminin verildiği kaydedilmektedir. Kahve kelimesi “doyma, halis süt ve koku” gibi anlamlar da içermektedir (Bostan, 2001; 202).

Kahve bitkisi ise sıcak iklime sahip ülkelerde ve defneye benzer bodur bir ağaçta yetişmektedir. Oval yaprakları, küçük, beyaz ve yasemin kokulu çiçeklere sahip olan kahve bitkisinin meyveleri dallarının üstünde ve yaprak diplerinde salkım halinde gelişir ve bitkinin olgunlaşmaya başlamasıyla meyvenin içinde zara sarılı bir çift kahve çekirdeğine bürünmektedir (Tarih ve Toplum Dergisi, 1984; 9).

Kahvenin kökeni hakkında net bir bilginin olmayışı, dönem seyyahlarının ve kronik yazarlarının kahve ile ilgili rivayetlere başvurmalarına sebep olmuştur. Ellerindeki malzemeyi zenginleştirmek için de din ve sağlık gibi alanlardan da yararlanmışlardır. Kahvenin çıkış noktasının anlaşılabilmesi için burada bazı rivayetlere yer verilecektir.

Tezkire yazarı Necmeddin'in (977-1061 / 1570-1651) kardeşi Ebu'l Tayyib el- Gazzi, Hz. Süleyman'ın kahveyi tüketen ilk kişi olarak gösterildiği bir söylentiye aktarır. Buna göre, Hz. Süleyman yolculukları sırasında bir kasabaya uğrar ve sakinlerinin bilinmeyen bir hastalığa yakalandığını görür. Cebrail'in söylemi ile “*Yemen 'den gelen*” kahve kavrulup bir içecek haline getirilir. Bu içeceği tüketen hastalar iyileşir. Aktarılan bu rivayetin ardında ise kahvenin unutulduğu ve XVI. yüzyılda görülmeye başladığı aktarılmaktadır. (Hattox, 1998; 10).

Bununla birlikte tarihçilerin çoğu kahvenin keşfini daha yakın bir dönemle sınırlandırmıştır. Kahvenin ya da en azından kahve bitkisinin kullanımının kökeni genellikle Etiyopya'ya (Habeşistan'a) kadar dayandırılmaktadır. Yaygın olarak kabul edilen bilgiye göre ise İslam dünyasında kahve içme alışkanlığına öncülük edenlerin kahveyi gördükleri ilk yer Etiyopya'dır. XVII. yüzyılda Avrupalı yazarlar kahve kültürü ile ilgili konuyu özellikle Etiyopya'da kahvenin nasıl bulunduğu ve nasıl tüketildiğine dair çeşitli rivayetlerle süslemişlerdir. Örneğin bir hikâyede kahvenin keşfedilmesini, kahve bitkilerinin bulunduğu bir yerde otlayan koyunlarının beklenmedik bir şekilde hareketlilik kazandığını fark eden bir çobanla ilişkilendirilmektedir (Hattox, 1998; 11).

Salah Birsal'in de kahvenin bulunması ile ilgili olarak aktardığı kısa bir alıntı vardır. Buna göre; İsveç'in 1782-1783 yıllarında İstanbul elçisi olan İgnatius Maurajda D'Ohsson, tarihçi Ahmed Efendi'ye dayanarak kahveyi Ebu'l Hasan Ali bin Abdullah Abdülcebbar el-şerif el- Zarcilli'nin kurduğu bir tarikat dervişinin Arabistan'daki Moka'da 1258 yılında bulup ortaya çıkardığını yazmıştır. Tekkesinden kovulan ve Kûh-ı Esvab'a sürülen bu derviş, kimsenin bulunmadığı o yerde halsiz bir şekilde dolaşırken orada çokça bulunan kahve çekirdeklerini kaynatıp içmeyi denemiş; bulunduğu süre zarfında kaynattığı bu içecekten yaşamıştır. Üçüncü gün kendisine yardıma gelen ve hastalanmış iki arkadaşı kahveyi merak edip sekiz gün boyunca içtiklerinde ise hastalıklarından kurtulmuşlardır. Sürgün yerindeki kahve bitkisinin hastalıklarına iyi geldiği haberi Moka'da yayılınca ahali kahve bitkisinin meyvelerini toplamaya başlamıştır. N.P. Elefteriodis 1911'deki çalışmasında bir başka rivayeti ise şöyle aktarmıştır: Şazili tarikatından derviş sürüldükten sonra arkadaşları onu aramış fakat bulamamıştır. Derviş sürgün yerinden kurtulup geldiğinde kahveyi herkese anlatmış; onlar da kahve çekirdeklerini tatmaya karar vermiştir. Bunun üzerine Mekke civarında yaşayan halk

tarafından da tadılan kahve içeceğinin kokusu ve tadı beğenilmiştir. Kahve tüketimi böylelikle kısa sürede tüm Yemen’de yaygınlaşmıştır (Göktaş, 1999; 68-69).

Habeşistan’da kahve öncelikle yiyecek olarak kullanılmıştır. Fırına verip kavrulan kahve değirmende çekilerek un (yani çekilmiş kahve) yapılmış, bunu su ile yoğurulan kahve hamur haline getirilmiş, tekrar fırına verilerek pişirilmiştir ve ekmek gibi tüketilmiştir. O zamanların ekmeği bu olmuştur. Kahve son şekliyle uzun müddet insanların karınlarının doymasını sağlamıştır. XV. asırda ise kahve Habeşistan’dan Arabistan’a geçerek tüketim alanını genişletmiştir (Ünver, 1962; 41).

İbn Abdülgaffar kahvenin Kahire’ye ne zaman, nasıl ve kimlerin öncülüğüyle girdiği hususunda çok açık söylemler belirtmiştir. Buna göre XVI. yüzyılın ilk on yılı içinde el- Ezher İlahiyat Külliyesi’nin Yemen kısmında kahve içilmeye başlanmıştır. Kahve içme alışkanlığına öncülük eden kişiler ise Allah adına yapılan zikirler ve dua meclislerine katılan sufiler olmuştur. Kahve içme belirli bir tören esasıyla gerçekleşmiştir: Şeyh toplantıya katılanlara zikir sırasında kahve dağıtmıştır. Yemeniler arasında başka kimseler de yer almıştır. Bahsedilen bu kişiler büyük olasılıkla Mekke ve Medine’den gelen sufilerdir. Zikir meclisleri bu sufilerle ya da tarikat mensuplarıyla sınırlı olmamıştır. O sırada mekânda bulunanlar da onlarla birlikte kahve içmişlerdir. Çok geçmeden caminin hemen çevresindeki sokaklarda kahve satılmaya ve zamanla yalnız el- Ezher İlahiyat Külliyesi’nin bulunduğu civardan Kahire’nin geri kalan tüm çevresinde de kahve tüketilmeye başlanmıştır (Ünver, 1962; 23-24).

Kâtip Çelebi ise Yemen halkının yaz günlerinde kendilerini serinletmek için özellikle kahvenin kabuğunu kaynatıp tükettiklerini, bu içeceğin yaz günlerinde içildiğinde sabah uykusu ile meydana gelen birtakım halleri de giderdiğini belirtmiştir (Birsal, 1983; 7).

Tarikat mensuplarının büyük bölümü bütün zamanını ibadetle geçiren kişiler değildir. Dervişler gündüz saatlerinde geçimlerini idame ettirebilmek için meslekleriyle meşgul olmuşlardır. Zikirlerini ise çoğunlukla geceleri yapan dervişler maneviyata ve uykularını kaçırmaya vesile olacak her etkenin ibadetlerini gerçekleştirmede kendilerine yardımcı olacağını görmüşlerdir. Ceziri’nin kendisi de kahvenin bu yararlı özelliğine büyük önem vermiştir. Dönemin din görevlisi olmasına rağmen sufi çevreleriyle güçlü bağları olan ve birçok tasavvuf mürşidine yakınlığı ile bilinen Ceziri’nin sürekli vurguladığı nokta; kahvenin başka yararlarının da olduğu ama başlıca yararının dinsel törenler için insanın uyanık kalmasını sağladığıdır. XVI. yüzyılda kahveyi savunanlara göre; kahve içmenin nedeni susuzluğu gidermesi ya da tadının keyif vermesi değil, insanlar üzerindeki bıraktığı tesiridir (Hattox, 1998; 21).

Sufiler tarafından tüketilen kahve, bu içeceğe bir önem kazandırdığı gibi yasallık da kazandırmıştır. Bu bağlamda kahve rivayetler içeren kimliğinden sıyrılarak herkesin zevkle tükettiği bir lezzet haline gelmiştir (Yalap, 2017: 1909). Tekkelerde yapılan törenlerde kahvecilik de bir hizmet makamı olarak görülmüş ve “*seyr ü sülük*” ta yerini almıştır. Nitekim

“*Seyr ü sülük*” a göre; tasavvufi anlamda hizmet ve sohbet esası bulunmaktadır. Böylelikle kahvenin hizmet ve sohbet bünyesinde toplanması bu içeceğin tarikat kültürü içinde işlevsel bir hale gelmesine olanak tanımıştır. Tasavvufi sohbet kahveyle ortaya çıkan bir durum olmasa da insanlar yaptıkları sohbet sırasında kendilerinden beklenen verimi ve sürekliliği de yine kahve sayesinde edinmişlerdir (Işın, 2001; 295).

Kahvenin sadece zikirlerde içilen bir içecek olmadığı caminin çevresinde satılmasından da anlaşılmaktadır. Kahvenin bu şekilde yaygınlaşması onun ticari bir emtia olarak değerini arttırmıştır. Ayrıca başlangıçta sufiler tarafından tüketilen bir içecek olması da kahvenin kabul edilebilirliğini hızlandıran temel bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece Yemen’den çıkan kahve Kahire’ye yayılmış ve ardından da İstanbul’a kadar adını duyurmayı başarmıştır.

2. Osmanlı İmparatorluğu’na Kahvenin Gelişi, Tüketimi ve Yasaklamalar

Kahvenin keşfedilmesiyle ilgili bahsedilen rivayetler kadar kahvenin Osmanlı İmparatorluğu’na geliş süreci ile ilgili de muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Osmanlı topraklarına ulaşmasının ardından Türkler tarafından tüketilen kahve çekirdeği Solakzade’ye göre; Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferinden sonra tacirler tarafından İstanbul’a getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise tanınarak günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olmaya başlamıştır (Yalap, 2017; 1911). Kâtip Çelebi’ye göre ise kahve 1543 yılında gemilerle İstanbul’a getirilmiştir (Bostan, 2001; 203). Kanuni Sultan Süleyman döneminde kahve tüketimine dair nispî sorunlarla karşılaşmıştır. Çünkü her kentte olduğu gibi İstanbul’da da ilk olarak kahve kullanımının yaygınlaşması ve kahvenin tanıtılması bir tarikat aracılığıyla olmuştur. Üyeleri arasında kahve tüketimi yaygınlaşan ve Kanuni Sultan Süleyman’ın da bir müridi olduğu “Halvetiyye” tarikatı İstanbul’da kahvenin tüketilmesinde öncülük etmiştir (Çağlayan, 2012; 100). Bu tarikatın en bilinen özelliklerinden biri, insanların bir anlamda kendi içlerine çekildikleri halvet sırasında kahve içmeleridir. Nitekim kahve, uykuya ve açlığa karşı koyucu etkileri sebebiyle tüketilmiştir. Bunun yanı sıra belirli duaların ve Allah’ı anmanın inzivada yinelenişinden sonra kahvenin yarattığı etkiyle insanların kendi halinden geçmesini kolaylaştırdığı için de sevilen bir içecek olmuştur (Saraçgil, 1999; 29). Osmanlı toplumunda gece zikirlerinde ve Allah’ı anmak için yapılan törenlerde kahveyi tüketen tek tarikatı Halvetiyye ile sınırlandırmak mümkün değildir. Nitekim müritlerinin çoğunluğu yeniçerilerden oluşan ve toplum içerisinde ehemmiyetli bir yeri olan Bektaşilik tarikatı da kahveye belirleyici bir görev yüklemiştir. Bunu, Bektaşilerin düzenledikleri ayinlerde meydana belirledikleri on iki posttan ve geleneğe göre kahvecilerin piri sayılan büyük sufi şeyh-eş- Şazeli’nin makamını simgeleyen yedinci postun da kahveciye ayrılmasından anlamaktayız (Saraçgil, 1999; 29-30).

Doğaldır ki bu dönemde kahveye karşı olumsuz bir durum oluşmadığından kahve tüketimi Saray çevresi ile seçkin kesimde de onay ve kabul görmüştür. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman’ın özel doktoru Bedreddin el-Kusuni de kahve kullanımını destekleyici görüşler beyan ederek kahvenin her derde deva bir ilaç olarak kullanılabileceğini (Çağlayan, 2012; 100) ve bu beyanlarının herhangi birini bir kitaptan okumadığını aksine tecrübelerinden aktardığını

ifade etmiştir. Kahvenin yemek sonrasında ve hazım başladığı vakit içilmesi, tabiatlarında biraz solgunluk olan kişilerin ise kahveyi şeker veya bal ile içmeleri gerektiği doktorun verdiği beyanlara güzel bir örnektir (Ünver, 1962; 52).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kahvenin ilk evrede sarayda benimsenmesi ve sevilmesi, kahveyi lüks bir içecek haline getirmiştir. Kahvenin bu derece kullanımı, saray teşkilatında kabul görmesini sağlamıştır. Nitekim padişahların günlük yaşamlarında her türlü ihtiyaçlarını temin edebilmeleri amacıyla kurulan has'odanın baş amiri olan ve padişahın gittiği yerlerde ona eşlik eden Hasodabaşının yanı sıra saray içerisinde de silahdar, çuhadar, rikâbdar, tülbent gibi çeşitli hizmetlerde bulunan Enderun ağalarının varlığı bilinmektedir. Saray içerisindeki bu vazifelilerinden biri de dönemde kabul görmüş olan kahvenin hazırlanmasından sorumlu olan kahvecibaşılardır.¹²

Kahvenin XVI. yüzyılda Osmanlı saray mutfağında edindiği yeri XIX. yüzyılın sonuna kadar korumasının arkasında birtakım etkenler yatmaktadır. Bunların başında sultanların bu içecekten büyük keyif alması, kahve içme alışkanlığının saray mutfak kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın vermiş olduğu kahvecibaşılık görevinin onun saltanatından sonra da devam etmesi gelmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in sabahları hafif bir kahvaltı ardından kahve ve sigarasını içmesi sonra selamlığa geçerek çalışmaya başlaması, kimi zamanda çok sayıda fincan kahve içmesi özellikle kahvaltı ve yemek sonrası içilen kahve geleneği ve kahve içiminden alınan keyfin saraydaki diğer önemli örnekleridir (Tutal, 2014; 159).

Kahvenin XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kabul görüşüne rağmen kahve dönem dönem bazı olumsuzluklarla da karşılaşmıştır. Örneğin kahveye ilişkin ilk tepki dönemin şeyhülislamı Ebussuud Efendi'den gelmiştir. Şeyhülislam Ebussuud Efendi, “*kömür gibi kavrulmuş şeylerin*” tüketilmesinin haram olduğuna dair bir fetva vermiştir. Bu fetvanın içeriğinde yiyecek ya da içecek olarak tüm besinlerin kullanılmasında ateşle pişirilen maddelerin bozulması ve yakılması gibi hallerin İslamiyet'e uygun düşmediğinden yasaklanması gibi ifadeler yer almaktadır. Bu sebeple III. Murad döneminde kahveye karşı bilhassa ulemanın katı bir tutum sergilemesi neticesinde “*Sultan iradesiyle*” kahve yasağı uygulanmaya başlanmıştır (Göktaş, 1999; 75).

Ebussuud Efendi'nin haram olarak adlandırdığı kahve fetvasının akabinde bu beyana karşı olarak Bostanzâde Mehmed Efendi de bir fetva vermiştir. Bostanzâde manzum fetvasında kahvenin haram olduğuna dair söylemlerin ancak bir kuruntudan ibaret sayıldığına, kahvenin sağlığa zararlı olmayıp aksine faydaları olduğuna, ağırları gidererek insanlara dinçlik kazandırdığına ve nefes darlığına iyi geldiğine, insanlarda hoş bir etki bırakarak rahatlık

¹² Has'oda ağaları arasında hünkâr müezzini, sıv Kâtibi yahut padişahın hususi yazıcısı, baş çuhadar, Sârikçıbaşı, kahveci başı tüfenkçıbaşı, berberbaşı gibi hizmet sahipleri de vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 326.

verdiğine değinmiştir (Yalap, 2017; 1913). Fetvada zikredilen tüm bu sebepler doğrultusunda III. Murad kahveye koyduğu yasağı kaldırmıştır.

Bostanzade'nin fetvasından sonra Osmanlı toplumunda kahvehaneler rağbet görmeye başlamıştır. Hatta âlimler, dervişler ve vezirler bu fetvadın sonra kahve tüketmeye başlamıştır. Kaza birimlerinin idari yöneticileri konumunda olan kadılar da kahvehaneler yaptırarak, buradan gelir temin etmişlerdir (Yaman, 1942; 693).

Şeyhülislamın bu anlamda verdikleri fetvanın bilgi mahiyetinde önemi, toplumun dini konuda aydınlatılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü toplumun her kesimi, fetva makamından haberdar olmuş ve fetva doğrultusunda çıkarılan karar ve yasakları hayatlarında uygulamışlardır (Ergin, 2006; 43).

İstanbul'da kahveye gösterilen ilk olumsuz ahval sonrasında olay tersine dönerek bu içeceği “*Şehveti ve uykuyu kestiği için, evliyalara yakışır bir içkidir*” diye adlandıranlar bu ifadelerini de âlimler ve şeyhlerin ağzından, kahvenin faziletleri hakkında söylenmiş sözlerle desteklemeye çalışmışlardır (Yener, 1970; 87).

Peçevi'ye göre Osmanlı Devleti'nde 1554 yılına kadar kahvenin ve kahvehanenin varlığından bahsetmek mümkün olmamıştır. Ancak bu tarihten itibaren Halep'ten Hakem adında bir esnaf ile Şam'dan Şems adında bir kişi Tahtakale'de açtıkları büyük bir dükkânda kahve satışını gerçekleştirip aynı zamanda da kahvenin tüketilmesini mümkün hale getirmişlerdir. Kahvehaneye gelen kişiler hakkında da ayrıntılı bilgiler veren Peçevi, kimisinin bu mekânda satranç ya da tavla oynadığını kimisinin ise görev almak için bekleyen kadılar, müderrisler ve işsizler gibi kimselerin uğrak noktası haline geldiğini belirtmiştir (Peçevi İbrahim Efendi, 1992; 258). Bu bağlamda kahvehanelere gelen insan profilinden hareket ederek Osmanlı toplum yapısına ilişkin bazı çıkarımlar yapmak olasıdır.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'un sosyal hayatını tanımlarken aynı zamanda şehrin kahvehaneleri ve kahve ticaretini anlatımlarıyla belirgin bir şekilde resmederek (Faroqhi, 1986; 88-89), kahve esnafına ait 300 dükkân ve 500 neferden bahsetmektedir. Bu dükkânların *ulu bâzergânlar* olduğunu, her birinin Mısır, Yemen ve San'a da ortaklarının bulunduğunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1969; 284).

Avrupa'da da XVII. yüzyıldan itibaren ilk kahvehaneler açılmaya başlanmıştır. Bu anlamda özellikle Avrupa'nın kahveyle tanışması oldukça ilginç olmuştur. Paris elçiliğine atanan Süleyman Ağa, 1669'da kahveyi de beraberinde Paris'e götürerek burada kahvenin adının duyulmasını sağlamıştır. Avrupa'nın daha sonra kahve ile karşılaşma serüveni ise Viyana önlerinde gerçekleşmiştir (Açıkgöz, 2000; 98).

II. Viyana Kuşatması (1683) sonrası Osmanlı ordusu çekilirken yanlarındaki fazla ağırlıkları ve çeşitli eşyaları burada bırakmıştır. Bunlar arasında pek çok çadır, hayvan, tahıl ve kahve çuvalları da bulunmaktadır. Ancak hiç kimsenin kahvenin ne olduğunu bilmemesi

üzerine kahveleri Tuna nehrine dökmeye karar verdikleri sırada Viyana için casusluk yapan Kolschitzky ise bu çuvalların kendisine verilmesini istemiştir. Osmanlı ordusu, Viyana kentinin kapılarında 500 çuvala yakın kahve bırakmıştır. Kolschitzky, Viyanalıları küçük fincanlarda Türk kahvesi yaparak hem ürünün tanıtımını yapmış hem de ürünün ne şekilde pişirildiğini anlatmıştır (Bajmaku, 2014; 23-24). Viyana halkının acı Türk kahvesine alışabilmesi için önceleri kahveye bal konulmuştur (Toros, 1998; 12). Böylece Viyana şehri de kahveyle tanınır hale gelmiştir. O dönem açılan Viyana kahvehaneleri, pek çok farklı ülke tarafından örnek alınmıştır. Viyana’da kahve kültürünün babası olarak görülen Kolschitzky’nin heykeli günümüz Viyana’ında böylelikle yerini almıştır (Bajmaku, 2014; 23-24).

XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda kahvenin genellikle kalabalık halde içilmeye başlanması kahvenin büyük ibrik kaplarda pişirilmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra bu dönemde kullanılan ilk kahve fincanlarının çorba kâsesi büyüklüğünde olması kahvenin toplu bir şekilde tüketildiğinin bir diğer örneğidir. XVIII. yüzyıldan itibaren fincanların küçülerek önce zarflarla kullanılmaya başlandığı, sonrasında ise kulplu bir hale dönüştürüldüğü görülmüştür. Kahve pişirme malzemeleri de bu yüzyılda bazı değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim bu dönemde ibriklerle beraber kullanılan cezveler ilerleyen süreçte tek başına kullanılmaya başlanmıştır. Kahve içiminde insanlar tarafından tercih edilen fincanlar kahve kültürünün zaman içerisinde bireysel ortamlara taşındığını da göstermektedir (Bilgin, 2010-2011; 239).

Kahvenin yapılış ve içiliş tarzı ile ilgili Ebuzziya Tevfik Mecmuası’nda yer alan ifadelerle göre; *“1703’te Bayyera’da basılmış bir kitap gördük ki Türk kahvesine dair içinde şu doğruya yakın bir bilgi bulduk. Türkler ufak kâselerle sabah ve akşam birbirlerini ziyarete gittikleri zaman siyah ve sıcak bir çorba içerler. Bu çorbayı Arabistan’dan gelir bir nevi tohumun ateşle yakıldıktan sonra hâsıl olan tozundan imal ederlermiş. Bu yemekten sonra içilirse hazmettirmiş ve uykuyu kaçırırmiş. Türkler bunu akşam, sabah ve her yemeğin sonunda içerler ve içtiklerinde pek ziyade hoşlarına gider. Bu çorbadan bir kâse içince yorgunluklarını unuturlar. Ben tatmak için bir yudum aldım. Gayet acı buldum. Fakat yaktıkları zaman hiçbir şeye benzetemeyeceğim surette latif bir koku saçıyor. Bu tohumun Arapça adına kahve diyorlar”* (Ünver, 1962; 62).

Kahve, günlük tüketim ürünü olmasının yanı sıra özel günlerde de sıkça tercih edilen bir içecek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu günlerde kahve ihtiyacında herhangi bir aksilik yaşanmaması da devlet tarafından alınan birtakım tedbirlerle sağlanmıştır. Örneğin Ramazan-ı Şerif’in yaklaşmasıyla gerekli hazırlıkları yapan Osmanlı Devleti, Mısır valisine yazılan bir hükümde İstanbul’a kahve gönderilmesini istemiştir (BOA, C.BLD.; 149/7425).

Osmanlı toplumunda başlangıçta karşılaştığı birtakım sorunlara rağmen tarihsel kökeni Yemen’e dayanan kahve; miktarı, pişirilmesi ve tüketilmesi gibi kazanımların sonucunda kadim bir kültür olarak varlığını günümüze kadar intikal ettirmiştir.

2.1. Kahve Ticareti

XVII. yüzyılda Osmanlı devlet erkânı toplantılarında kahve ikram edilmeye ve kahvenin törenlerde önemli bir yer tutmaya başlamasının akabinde kahve tüketimi oldukça artmıştır. Kullanımının bu derece yayılması ve gündelik içecekler arasına girmesiyle beraber kahve ticareti de büyük önem kazanmıştır. Her yıl Yemen’den Mısır’a gelen 5000 ton kahvenin yarısı İstanbul’a ve diğer Osmanlı şehirlerine götürülmüştür. Ancak kahvenin çok rağbet görmesi ve düzenli olarak da İstanbul’a gelmemesi neticesinde hem darlık yaşanmış hem de fiyat artışları görülmüştür (Bostan, 2001; 203).

Kahire’nin XVII. yüzyıldan itibaren önemli bir ticaret merkezi olarak anılmasına yardımcı olan ana ticaret mallarından biri de kahve olmuştur. Kahire, kahvenin tanınmaya başlamasından sonra İstanbul’dan ve batıdan gelen talepleri karşılayabilecek bir ticaret mekanizmasını oluşturmayı başarmıştır. Aynı yüzyılın ortalarında, İstanbul’da 100’e yakın kahve taciri ve 55 dükkân mevcuttur. Ayrıca 500 kahve toptancısı ve bunlara ait 300 kahve deposu da bulunmuştur. Tacirler ve toptancılar Kahire’den düzenli olarak yapılan bu ticaret vasıtasıyla işlerini yürütmüşlerdir (Köse, 2010; 103-104).

Osmanlı Devleti de Mısır’la yapılan ticari faaliyetlerinin denetimini sağlamış ve emtianın kontrollü bir şekilde İstanbul’a gelebilmesini temin etmiştir. Düzenli bir şekilde Mısır’dan gelen mal gurupları içerisinde kahvenin yeri ayrıdır. Kahvenin sürekli artan bir tüketim ürünü olması ticari bir emtia olarak kahvenin değerini de arttırmasının yanı sıra Mısır’dan İstanbul’a gelen kahvenin güvenli bir şekilde getirilmesi olayı da daima resmî belgelere yansıyan bir konu olmuştur (BOA, AE. SMHD.I; 163/12287).

XVII. yüzyılda artan kahve tüketimi sebebiyle devlet tarafından özellikle kahvenin vergilendirilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda II. Mustafa döneminde *bid’at-i kahve* adlı yeni vergilendirme yöntemi son derece önemlidir. Buradaki amaç; kahvedeki fiyat artışı ve karışık kahvenin piyasada dolanması, dağıtım ve satış aşındaki değişimlerin önüne geçebilmek amacıyla *mizan*, *ruhsatiye*, *imaliye* adlı yeni ve ek vergilendirmeler yapılmıştır. Ayrıca kahvenin belirlenen hanların dışında satışı da yine bu dönemde yasaklanmıştır (Evren, 1996; 31-34).

Anonim bir seyyahın yazdığı seyahatnamede kahveden sağlanan gelirlerin boyutları belirtilmiştir: “*Burada bundan o kadar çok içiliyor ki, bana söylendiğine göre, kahve vergileri dev meblağlara ulaşıyor.*” Bu ifadeler 1615’te İstanbul’da yapılan bir saptamayı göstermektedir. Görüldüğü üzere Babıali henüz XVI – XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Akdeniz’de ve Ön Asya’daki kahve ticaretinden büyük gelirler elde ettiğini göstermektedir (Bingül, 2013; 99).

XVIII. yüzyıldan önce Osmanlı İmparatorluğu’ndan Avrupa’ya ithal edilen ticaret maddeleri arasında kahve de önemli bir yer tutmuştur. Ancak Mısır yoluyla ithal edilen Arap

kahvesinin 1730’lardan itibaren Amerika kahvesinin rekabetine maruz kalması, Osmanlı topraklarından yapılan ithalatın zamanla azalmasına yol açmıştır (Elibol, 2005; 68).

Devlet, azalan kahve ithalatının yanı sıra başkent İstanbul’a kahvenin temin edilmesi sürecinde de birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Nitekim 1723’te Mısır valisine yazılan fermanla, (kahve sıkıntısının yaşanmaması için) başka devletlere satılmadan önce kahvenin gemilerle İstanbul’a getirilmesi istenmiştir (BOA, HAT; 1447/22). 1732’ de de buna benzer bir kayıt söz konusudur. Mısır’dan gemilere yüklenen kahvenin, başka mahallere uğramadan direk İstanbul’a aktarılması sağlanmıştır. Buradaki ihtiyacın karşılanmasından sonra da kahvenin gümrükten ihraç edilmesi uygun görülmüştür (BOA, C. İKTS.; 33/1646). İstanbul’da artan kahve tüketimi 1756 yılında da devam etmiştir. Mısır valisine yazılan hükümde kahve ihtiyacının karşılanması istenmiştir (BOA, C.BLD.; 119/5904). 1765’te İstanbul’da kahve miktarında süregelen azalış Anadolu ve Rumeli kasabalarına kahvenin gitmesini engellemiştir. Bu durum bizzat İstanbul gümrük eminine bildirilmiştir (BOA, C.BLD.; 96/4788). 1758 tarihli bir hükümde ise Mısır’dan İzmir iskelesine gelen kahvenin fazlasının İstanbul’a gönderilmesine karar verilmiştir (BOA, C. İKTS.; 41/2021). Aynı karar 1766’da da tekrarlanmış ve İzmir’deki kahvenin yarısının İstanbul’a aktarılması sağlanmıştır (BOA, C.BLD.; 136/6756). İstanbul nüfusunun diğer Osmanlı şehirlerine oranla fazla oluşu, padişahların, devlet ricalinin, saray ve çevresinin çoğunlukla İstanbul’da bulunması ve fazla talep edilen bir içecek olması gibi sebepler kahve ihtiyacının artmasına zemin hazırlamıştır.

Yemen’den gelen kahvenin talep görmesi tüm Osmanlı coğrafyasına ve ardından çeşitli Avrupa ülkelerine yayılmasına olanak tanımıştır (Goytisolo, 2002; 114). Kahveyi İstanbul’a göndermek üzere gemilere yükleyen bazı yabancı tacirler ve Osmanlı tebaası olan gayrimüslim gemi sahipleri, çok iyi kâr getirdiği için bu yükü zaman zaman kaçak olarak Avrupa ülkelerine götürmüştür. Osmanlı Devleti, bu konuda sert tedbirler almasına rağmen kaçak nakliyatı her zaman engelleyememiştir. Nitekim 1739’da 30-40 civarında geminin Mısır’dan yüklenen eşyanın İstanbul yerine, Cenova, Sicilya, Mesina, Ancona ve Malta’ya gönderildiği tespit edilmiştir (Bostan, 2001; 204). Avrupa’ya başlangıçta kaçak yollarla giden kahvenin sevilen bir içecek olduğunu söylemek mümkündür. Önceleri halk arasında yaygın olmayan kahve zamanla toplumun önde gelen kesimlerinin içeceği haline gelmiştir (Schivelbusch, 2019; 24). Ayrıca Avrupa’da da kahvehanelerin açılmaya başlaması kahvenin evrensel bir nitelik kazanmasını hızlandıran bir etken olmuştur.

Kahvenin yasaklanmasına ilişkin yapılan girişimler kısa ömürlü olmuş ve etkisini sürdürememiştir. Çünkü Osmanlı toplumu alışkanlıklarını kahve etrafında şekillendirmiştir. Ayrıca bu durum ticari bir emtia olarak kahvenin ehemmiyeti ile doğrudan ilgili bir hale gelmiştir. Kahve ticareti, Osmanlı devlet hazinesi için daimi bir vergi kaynağı olmuştur. Bu bağlamda kahve ticaretini gerçekleştiren tacirler de Osmanlı ekonomisine ciddi anlamda katkıda bulunmuştur (Bingül, 2013; 99). Nevşehirli Damat İbrahim Paşa döneminde kahvenin yasaklanması fikri akıllara gelmediği gibi İstanbul gümrüklerine sürekli bir kahve girişi de

sağlanmıştır (Altınay, 2011; 36). Avrupalı tacirler kahveyi Mısır'dan almıştır. Vergi kaybı olmaması için onlara Mısır'dan kahve verilmesi önlenmiştir. Fakat bu sefer de tacirler kahveyi Yemen'den almaya başlamıştır. Bu durum İstanbul'da kahve fiyatlarının artmasına sebep olmuş ve 1718'de Şerif Yahya'ya bir name-i hümayun yollanmıştır. Bu hükümde kahvenin yabancı tacirlere satılmaması açıklayıcı bir biçimde anlatılmıştır (Birsell, 1983; 16).

Kahve, ulema tarafından uygun görülmemesinin yanında lüks tüketim maddesi olarak algılanmış ve “*rüşum-ı bid'atiyye*” olarak gümrük vergisinin iki katı miktarda, yani Müslümanlardan bir kıyye kahve içenden 8 akçe, gayrimüslimlerden 10 akçe vergi alınması; buna karşılık Avrupalı tacirlerin de diğer emtialarda olduğu gibi %3 gümrük vermesi kararlaştırılmıştır (Bostan, 2001; 205).

XVII. yüzyıldan itibaren ise Yemen'den kahve almaya başlayan Avrupalı tacirler, İstanbul'a gidecek kahvelerin azalmasına ve emtianın fiyatının artmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Çanakkale Boğazını kapatan İngiliz donanması da İstanbul'a gidecek temel besin maddelerinin ve kahvenin fiyatlarını yükseltmiştir. Bu ticari karmaşa XVIII. yüzyıla kadar yaşanmıştır (Işın, 2003; 386).

XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı'nın kahve ihtiyacının çoğu Amerikan adalarından Avrupalılar aracılığıyla karşılanmıştır (Tunç, 2014; 30). Bu duruma sebep olan kişi ise Babıalı karşısında Mısır'ın özerkliğini sağlamlaştırmaya çabalayan Mehmed Ali Paşa'dır. İstanbul'a Yemen'den kahve gelmesine engel olmuş ve İstanbullular, Avrupalı tacirlerden kahve almak zorunda bırakılmıştır (Georgeon, 1999; 56). Karayipler'de Afrikalı kölelerin yetiştirdiği *café des îles* isimli kahve türü Kahire'deki Yemen kahvesiyle rekabet etmeye başlamıştır (Faroqhi, 1997; 272). Mehmed Ali Paşa'nın iktidarına son verene kadar İstanbul'un kahve ihtiyacını karşılamak için *Frenk kahvesi* tercih edilmeye devam etmiştir (Ayvazoğlu, 2011; 30).

İstanbul'un iaşesinin tedarik edilmesinde önemli bir liman kenti hüviyetine sahip olan İnöz'ün ticaret hacmini gümrük defterlerinden takip edebilmek mümkündür. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'dan İnöz iskelesine aktarılan Yemen kahvesinin miktarı 1795 Şubat ayında 1.441 kıyye (BOA, D.MMK.İGE.d.; 23477) iken 1795 Mart ayında 9.217 kıyye (BOA, D.MMK.İGE.d.; 23479) olarak tespit edilmiştir.

İstanbul'a çekirdek halinde gelen kahve, Eminönü'nde tahmislerde¹³ kavrulduktan sonra Yeniçeri teşkilatına bağlı Tahmis Ocağı tarafından denetlenerek dibeklerde öğütülmüş ve böylece perakendeci esnafına dağıtılmıştır (Tunç, 2014; 30). 1852 tarihli bir evraktan

¹³ *Kavrulmuş ve dövülmüş kahve satılan yerler hakkında kullanılan bir tabirdir. Yakın vakitlere kadar kullanılan bu tabirin yerine şimdi kuru kahveci denilmektedir. Tahmis; kahve ve benzeri şeyleri kavurmak demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, Mehmet Zeki (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü 3. İstanbul: MEB Yayınları. s.375.*

anlaşıldığına göre Babıali, attarlarda¹⁴ dövülen kahvenin hem ince hem de temiz olması hususunda birtakım ikazlarda bulunmuştur (BOA, A.} MKT.NZD; 64/50). Görüldüğü gibi kahvenin tedarik ve satışı konularına oldukça özen gösterilmiştir.

3. Türk Kültür - Edebiyatında Kahve ve Kahvehaneler

XVI. yüzyıldan itibaren kahvenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki varlığı, sosyal hayat içerisindeki birleştirici fonksiyonu ve günlük yaşamın olağan bir alışkanlığı haline gelmesi Türk edebiyatını ve Türk kültürünü de zenginleştirmiştir. Dönem şairleri ile surname yazarları, kahvenin Osmanlı toplumundaki yeri ve önemine eserlerinde yer vererek hem dönemin aydınlatılması sağlamış hem de farklı devletler nezdinde Türklerle birlikte anılmasına vesile olmuştur.

Kahvenin İstanbul'a geldikten sonra çok tartışılan ve belirli zamanlarda yasaklanan bir içecek olması sebebiyle XVI. yüzyıl şairlerinden Baki, mahzun gönlünün zevk aldığı kahvenin ortadan kalkması üzerine hayıflandığını bir gazelinde dile getirir:

Dil-i mahzun bulurdu kahve vü berş ile Bâki zevk

Dirîgâ aradan zevk-ı dil-i mahzun ise gitdi (Açıkgöz, 1999; 25).

XVI. yüzyılda kahve içme alışkanlığının yaygınlaşması geleneksel minyatür sanatında da yansımaları bulmuştur. Resmedilen şarap şişeleriyle kadehlerin yerini kahve cezveleri ve fincanları almıştır. Surname yazarları geçit törenine katılan kahveci esnaflarını yazmışlar, minyatürcüler ise kahvecileri ve kahvehaneleri betimlerken; 1587-1588'de de Lokman ibn Huseyn tarafından zanaatçılar alayındaki kahveciler loncası arabası resmedilmiştir (Bingöl, 2013; 121).

Halk şairi olarak bilinen Karacaoğlan da kahveye şiirlerinde yer vermiş; kendisinin esmerliğinin pek hoş karşılamayan bir güzel için söylediği düşünülen bir semâisinde, kaş, saç, sürme, biber, siyahi köleler, kara çadır, sümbül ve Kâbe örtüsü gibi birçok siyah renkli unsurlar arasında kahveyi de sayarak kahvenin, bir ağa ve bey içeceği olduğunu söylemiştir:

İller de konup göçer

Lale sümbülü biçerler

Ağalar beyler içerler

Kahve de kara değil mi? (Açıkgöz, 1999; 99).

¹⁴ *Güzel kokular, iğne, iplik vesâire satan; aktar.* Bkz. Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Ak Aydın Yayınları. s. 58.

Gündelik hayatın önemli bir parçası olan kahve sadece belirli kitaplarla yazılı olmakla sınırlı kalmamış; Türk adetleri, atasözleri ve deyimlerinde de yerini alarak bugün hala varlığını korumakta olan bir kültür haline gelmiştir.

Nitekim “*Bir fincan acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır.*” sözü kahve ile ilgili en yaygın atasözümüzdür. Bu atasözünde, kahve ikram olarak görülür ve bundan dolayı insani ilişkilerde, geleneksel-kültürel anlayışın bir göstergesi olarak kahve bir sembol kimliğindedir. Birbirlerinin kahvesini içen insanlar, artık dostturlar ve bu dostluk sembolik bir sayı olan 40 yıl ile ifade edilmektedir. “Bir acı kahvemizi iç” cümlesinde kullanılan “acı kahve” ile ise şekersiz kahve vurgusu yapılmaktadır. Buradaki söylemle amaç kişilerin birbirlerini uzun bir müddet görmemesinden kaynaklanmaktadır (Açıkgöz, 1999; 145-146).

Türkiye’de kahve yetiştirilmemesine rağmen pişiriliş biçimi (kahvenin su ile bir cezvede karıştırılarak pişirilmesi ve küçük fincanlarda içilmesi) ile kahve tüm dünyaca tanınmış ve bilinmiştir. Bu açıdan kahvenin Türk toplumunda çok erken kabul görmesi ve sevilmesi, bu içeceğin etrafında bir kültür hazinesinin oluşmaya başlamasıyla ilintili olduğu muhtemeldir (Yıldız, 2002; 636).

Türk kültüründe yapılması hoş karşılanmayan bazı davranışların doğrudan beyan edilmesinden kaçınılarak bu durumu anlatmak için birtakım dolaylı yollar tercih edildiği görülmektedir. Örneğin; büyüklerin yanında küçüklerin kahve içmemesi gerektiği biçimindeki kural esasen küçüklerin büyük sohbetine katılmasının istenmemesinden kaynaklanan bir durumdur. Ayrıca görücü usulü evlenen genç kızların kendisini istemeye gelen kişilere kahve ikram etmesi bir amaç gibi görülebilir ancak buradaki asıl hedef kişinin kendisini gelenlere tanıtmayı ve bir sohbet ortamının oluşmasının sağlanmasıdır (Yıldız, 2002; 636).

Görüldüğü üzere kahve bulunduğu ortamlarda aslında aracı konumundadır ve kişileri birleştirici bir hüviyete sahiptir. Bu bağlamda bilinen ve günümüzde de severek kullandığımız en önemli nükte ise,

“Gönül ne kahve ister ne kahvehane

Gönül ahabp ister kahve bahane” dir (Ünver, 1962; 70).

Gerek edebiyatımıza gerekse kültürel hayatımıza damgasını vuran Yemen kahvesi zaman zaman İstanbul’u ve Osmanlı’nın farklı coğrafyalarını gezen yabancıların hatıralarında yer edinmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda ifade edildiği şekildedir;

“Devletin bütün kademelerinde, erkekler, kadınlar, çocuklar, sadece kahvaltıda değil öğle yemeği ve akşam yemeğinden sonra, günün her saatinde tereddütsüz kahve içerler. Nerede olursa olsun ister bir devlet büyüğü ister bir şehirli, ister Müslüman, ister Hristiyan olsun ister evde ister dükkânda ister dairede ister mağazada bulunsun; ister köyde ister şehirde bir ziyarete gittiğiniz zaman ev sahibi size mutlaka kahve ikram eder. Eğer ziyaret uzun soluklu ise kahvelerin devamı gelir. Ancak şurası da var ki Türkiye’deki kahve fincanları küçüktür. Kahve

fincanları el yakmasın diye daima bir tabak içinde sunulur. Bunlara zarf denir. Bakırdan veya gümüşten olan zarfların altın olanları da vardır. “

“Zift gibi buruk bir tadı olan kahve ufacık fincanlarda ikram edilirdi. Biz de diğerleri gibi yapıp aldığımız her yudumdan sonra fincanı çalkalıyor, telvesini içiyor sonra da arkaya yaslanıp gözlerimizi tavana dikeyorduk. Birbirimize bakarak başımızı sallıyoruz, evet şimdiye kadar hiç böyle şey içmemiştik. Yalnız bize biraz tatlı geliyor. Hizmetkâra işaret edip şekersiz kahve istediğimizi anlatmaya çalışıyoruz.” (Evren, 1996; 118-122,123).

Osmanlı'ya kahvenin Yemen'den intikal etmesi ve oldukça sevilen bir içecek olması, o zamana kadar bilinmeyen bir mekânın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1500'lü yıllarda ilk defa Tahtakale'de açılan kahvehane varlığını her geçen gün arttırarak Osmanlı sosyal hayatının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Tahtakale'deki kahvehaneden sonra Sur içi, Beyazıt, Kapalıçarşı ve Aksaray gibi Osmanlı semtlerinde de bu dükkânların açıldığı görülmektedir (Duvarcı, 2012; 78).

Kahvehanelere gelen insanlar kahve içmelerinin yanı sıra birbirleriyle de sohbet ederek sosyal edinimler kazanmışlardır. Devlet ise kahvehaneleri siyasetin, halkın tepkisinin ve bu doğrultuda belirli sohbetlerin nabzını tutmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda 1840'lı yıllara ait jurnallerden hareketle İstanbul'un gündelik yaşamına dair önemli bilgilerin kahvehaneler aracılığı ile edinildiği görülmektedir. Hazırlanan jurnallerin büyük bir çoğunluğu kahvehanelerde konuşulanlar üzerinden yazılmıştır (Kırlı, 2000; 60).

Kahvehanelerin mimari yapısına bakıldığında önceleri tahta sedirlerle çevrili, ortasında havuz ya da bir şadırvanın yer aldığı, etrafında kahvenin pişirildiği bir ocak, kahve takımları, fincan ve zarfların bulunduğu raflar da yer almaktadır. Zaman içerisinde özellikle Tanzimatla birlikte gerçekleşen modernleşme süreci kahvehanelere de yansımıştır. Nitekim başlangıçtaki kahvehanelerde bulunan sedirler yerini tahta iskemle ve masalara bırakmıştır (Duvarcı, 2012; 79-80).

Kahvehaneleri açan kişilerin çoğunlukla Müslüman olduğu ve unvanlarına bakıldığında her üç kahvehane sahibinden birinin bostani, beşe, odabaşı ve yeniçeri olduğu karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyılda İstanbul'da Hasköy ve Eyüp civarında 1.000 kadar Avrupa yakasından Rumeli Kavağına kadar olan yerde ise her yedi dükkândan bir tanesinin kahvehane olduğu tespit edilmiştir (Kırlı, 2000;66).

Türk kültür tarihine yer etmiş ve bugün hala güncelliğini koruyan kahvehane örnekleri incelendiğinde pek çok örnek karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Yeniçeri kahvehaneleri, XVII. yüzyıldan 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışına kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu kahvehaneler kimi zaman devlet sohbetinin yapıldığı kimi zaman ise seferden dönen, uzak diyarlardan gelen kişilerin uğrak yeri olduğu bir mekân haline gelmiştir (Emeksiz, 2019;130-131). Beyazıt Cami civarında bulunan Küllük kahvehanesi ise her yaş grubunun buraya gelip

ilmi ve edebi sohbetleri gerçekleştirdiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır (Yalap, 2017; 1925-1926). Bir başka örnek ise Fevziye Kırathanesidir. Jön Türk Rejimince atılan subaylar, burada çeşitli toplantılar gerçekleştirmiştir. Özellikle Orta Asya'daki Türkler hakkında konuşmalar yapılmıştır. Türk milliyetçilik akımının öncülerinden biri olan Yusuf Akçura da 1911 yılında Fevziye Kırathanesinde “*Türklerin Medeniyete Yaptıkları Hizmetler*” konulu bir konferans vermiştir (Ediz, 2008; 184). Günümüz kahvehanelerinin en güzel örneği ise Eyüp'teki Pierre Loti'dir. İstanbul'un eşsiz manzarasına karşı yerli ve yabancı turistlerin Türk kahvesini burada içmesi yaptıkları vazgeçilmez aktivitelerden biridir.

Şüphesiz ki Osmanlı'dan günümüze gelen kahve ve kahvehane, Türk sözlü kültürünün en önemli yapıtaşlarından biridir. Yalnızca kahve ve çayın içilmesiyle sınırlandırılmayan, sosyal ilişkileri şekillendiren, toplumun siyasi, sosyokültürel ve ekonomik olarak geçirdiği değişimleri yansıtan, toplumun her kesiminden insanları bir araya getiren birer sosyalleşme merkezidir. Kahvehanelerin başlangıçtaki geleneksel motiflerle süslenen anlayışı yerini zamanlar modernleşen bir yapıya bırakmıştır. Bugün bu mekânlar hala bahsedilen doğrultuda varlığını devam ettirip, güncelliğini korumaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kahvenin başlangıçta Habeşistan'da keşfedilmesi ve çeşitli rivayetlerin varlığı, bu içeceğin kullanılabilirliğini sağlamaya yöneliktir. Rivayetlerde özellikle kahvenin insan zihninde dinçliğe sebep olması konusundaki ifadeler bu fikri doğrular niteliktedir.

Yemen'de çeşitli tarikatlar tarafından kahvenin tüketilmesi adının zaman içerisinde İstanbul'a kadar duyurulmasını sağlamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren kahvenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki varlığı pek çok tartışmaya sebep olsa da dönem padişahlarının ya da devlet adamlarının kahveyi tüketmesi ve özellikle Bostanzade Mehmed Efendi'nin konu ile ilgili fetvası kahvenin Osmanlı toplumunda kabul edilmesini kolaylaştırıcı bir etki teşkil etmiştir. Bilhassa Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Halvetiyye ve Bektâşi gibi farklı tarikat guruplarının gece zikirlerinde kahve içmeleri Osmanlı toplumunun zihninde olumlu bir etki bırakmasına olanak tanımıştır. Böylece kahve, sadece devlet erkânın tükettiği bir içecek olmaktan sıyrılarak toplumun asırlar boyunca tüketeceği milli bir içecek haline gelmiştir.

Yemen kahvesinin bu denli tüketilmesi ve benimsenmesi ticari anlamda da bir değer kazanmasını sağlamış; özellikle Osmanlı hazinesine ciddi katkılarda bulunmuştur. Bu durum İnöz gümrük defterlerinden hareketle tespit edilen kahve miktarlarından da açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

İstanbul'a gelen Avrupalı tacirler Yemen kahvesini tatmış ve lezzetli buldukları bu içeceği yanlarında götürerek Osmanlı-Türk kültürüne evrensel bir nitelik kazandırmıştır. Nihayetinde kahvenin Yemen'de başlayan serüveni ve Osmanlı toplumu tarafından benimsenmesi de bugün önemli bir kültür hazinesi olarak varlığını korumasının başlıca emarelerdir.

World Journal of Human Sciences, 2021 - 2

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2021 – 2

ISSN: 2717-6665 / 2021-2

Kahvehanelerin oluşumu ile Osmanlı sosyal yapısındaki belirleyiciliği insanların bu mekânları sıkça ziyaret ettiğinin bir göstergesidir. Bu durum devlet tarafından da fark edilmiştir. Gerek çeşitli istihbarat örgütleriyle gerekse yapılan sıkı denetimlerle de söz konusu mekânın kontrol mekanizmasını elinde tutmaya çalışmıştır. Böylelikle Osmanlı'dan kültürel bir miras olarak devredilen kahvehaneler hala sosyal yaşantımıza yön veren bir yapı olarak etkisini günümüzde de devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Açıkgöz, N. (2000). Kahvenin Edebi Serüveni. *Yeni Türkiye*. (34): 90-99.
- Altınay, A. R. (2011). *Eski İstanbul (1553-1839)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2011). *Kahveniz Nasıl Olsun? Türk Kahvesinin Kültür Tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bajmaku, A. (2014). Kahve Kültürü ve Kahvehane Mekânlarının Sosyo Kültürel Politik Yaklaşımlar ile Popüler Kültür Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Kosova Örneği. Doktora Tezi. İstanbul: *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*.
- Bilgin, A. (2010-2011). Osmanlı Döneminde İstanbul Mutfak Kültürü, *Akademik Araştırma Dergisi*. 47- 48: 229-245.
- Bingül, İ. (2013). *Osmanlı'da Kahvehane ve Toplumsal Hayat Mekânları*. Ankara: Gram Yayınları.
- Birsel, S. (1983). *Kahveler Kitabı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bostan, İ. (2002). Kahve. Ankara: *TDVİA*. (25): 202-205.
- Çağlayan, S. (2012). Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (29): 95-110.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Ak Aydın Kitabevi.
- Duvarcı, A. (2012). Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 1(1): 75-86.
- Ediz, İ. (2008). Osmanlı'dan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kahvehaneler ve Sosyal Değişim. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*. 8 (1): 179-189.
- Elibol, N. (2005). XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticareti ile İlgili Bazı Değerlendirmeler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(1): 61-76.
- Emeksiz, A. (2019).. İstanbul Kahvehaneleri, (Haz. Filiz Özdem). *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*. 123-139. İstanbul: YKY Yayınları.
- Ergin, H. (2006). 18. Yüzyıl Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l- Fetava). Yüksek Lisans Tezi. Ankara: *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi. (1969). İkinci Kitap. İstanbul: (Türkçeleştiren) Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Evren, B. (1996). *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*. Ankara: Boyut Matbaacılık.
- Faroqhi, S. (1997). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: Elif Kılıç). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (1986). Coffee and Spices: Official Ottoman Reactions to Egyptian Trade In The Later Sixteenth Century, *Wienwer Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*. (76): 87-93.

- Georgeon, F. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri, (Ed. H.Desmet Gregoire & F. Georgeon). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. 43-85. İstanbul: YKY Yayınları.
- Goytisolo, J. (2002). *Osmanlı'nın İstanbul'u*, (Çev: Neyyire Gül Işık). İstanbul: YKY Yayınları.
- Göktaş, E. (1999). Osmanlı Döneminde Kahvehaneler, Kırathaneler ve Bunların İşlevleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 67-80.
- Hattox, S. R. (1998). *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, (Çev: Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işın, E. (2001). *İstanbul'da Gündelik Hayat İnsan Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Işın, E. (2003). Kahvehaneler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (4): 386-392. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları.
- İbrahim Peçevi Efendi (1992). *Peçevi Tarihi I.*, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Köse, M. Z. (2010). *1600-1630 Osmanlı Devleti ve Venedik Akdeniz'de Rekabet ve Ticaret*. İstanbul: Giza Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü 3*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Saraçgil, A. (1999). Kahve'nin İstanbul'a Girişi (16. Ve 17. Yüzyıllar), (Ed: H.Desmet Gregoire & F. Georgeon). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (Çev: Meltem Atik- Esra Özdoğan. ss. 27-41. İstanbul: YKY Yayınları.
- Schivelbusch, W. (2019). *Keyif Verici Maddelerin Tarihi Cennet, Tat ve Mantık*, (Çev: Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Tarih ve Toplum Dergisi. (1984). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toros, T. (1998). *Kahvenin Öyküsü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunç, Ş. (2014). Osmanlı Payitahtında Kahvehane ve Kahvehane Kültürünün Yeri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tural, O. (2014). Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekânı Olarak Kahvehaneler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(3): 151-166.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünver, S. (1962). Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler. *Türk Etnografya Dergisi*. (5): 39-84.
- Yalap, H. (2017). Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat ve Kültür Tarihimizde Kahve ve Kahvehaneler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6(3):1907-1930.
- Yaman, A. M. (1942). Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler. *Karacadağ*. 5(54-55): 691-696.
- Yaman, A. M. (1943). Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler. *Karacadağ*. 6(60-61): 739-744.
- Yener, C. (1970). Kahve ve Kahvehaneler. *Hayat Tarihi Mecmuası*. 85-87.
- Yıldız, M. C. (2002). Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane. *Türkler*. (10): 1189-1198.

Arşiv Kaynakları

- BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *HAT*. 1447/22.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *C.BLD.*; 149/7425.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *C.BLD.*; 119/5904.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *C.BLD.*; 96/4788.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *C.BLD.*; 136/6756.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *AE. SMHD.I*; 163/12287.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *D. MMK.İGE.d*. 23477.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *D. MMK.İGE.d*. 23479.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *C.İKTS*. 33/1646.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *C.İKTS*. 41/2021.
BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. *A.} MKT. NZD*. 64/50.

